

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Wat komt u hier doen? Terug in Obunga

Gemert, R. van

Citation

Gemert, R. van. (2018). *Wat komt u hier doen? Terug in Obunga*. African Studies Centre : Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68341>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68341>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wat komt u hier doen?

Terug in Obunga

Rob van Gemert

Universiteit
Leiden

African
Studies
Centre
Leiden

Wat komt u hier doen?
Terug in Obunga

‘Het woord met zijn scherpe contouren, het brute woord, waarin opgeslagen wat de indrukken van de mensheid aan stabiels, banaals en derhalve onpersoonlijks hebben, verplettert de subtiële en vluchtige indrukken van ons individuele bewustzijn, of legt zich minstens over die indrukken heen.’

Henri Bergson

Wat komt u hier doen?

Terug in Obunga

Rob van Gemert

ASCL Occasional Publication 31

Afrika-Studiecentrum
P.O. Box 9555
2300 RB Leiden
The Netherlands
asc@ascleiden.nl
www.ascleiden.nl

Omslag: Heike Slingerland
Foto omslag: Pamba Road te Obunga. Foto Rob van Gemert
Copyright foto's: Rob van Gemert

Gedrukt door Ipskamp Printing, Enschede

ISBN: 978-90-5448-167-6

© Rob van Gemert, 2018

Inhoudsopgave

1	Google Maps	7
2	Tegenwoordig hebben we Easy Coach	15
3	Duogo: to come back (to where you are)	27
4	Wat komt u hier doen?	39
5	Lopen tussen twee werelden	49
6	Ofschoon brave mensen, verstoort hun naaktheid alles	65
7	Baraza	71
8	Obunga	81
9	De visvrouwen	97
10	Kisumu 2030	105
11	De vloeibare stad	113
12	Wij wonen hier omdat wij hier zijn	133
13	Over de kwetsbaarheid van wegen	141
14	Tussen droom en werkelijkheid	153
15	De krottenwijk: probleem of oplossing	171
	Epiloog	183
	Dankwoord	184
	Bronnen	186

1

Google Maps

Lopend naar mijn aangewezen plaats kijk ik door de achterraut. Mijn laatste blik op Boya lost op in een wolk opgestoven zand als de bus weer de weg op draait. Ik ga zitten en koester de opluchting: gehaald. Dan de schrik: we hebben geen afscheid genomen.

Op de dala, thuis bij Florence en Francis, maak ik even daarvoor nog snel een serie foto's. Beelden die ik me zo eigen heb gemaakt dat ik bijna vergeten was ze vast te leggen. Daarna gaan we gezamenlijk naar het benzine-station, de afgesproken stopplaats. We wisselen tijdens het korte ritje nog wat nieuws uit over onze kinderen, als ineens de bus opduikt. Mijn bus! Zoekend naar overzicht nemen paniekerige automatisen mij bij de hand. Ik trek een blinde sprint als de bus na de alerte lichtsignalen van Francis vijftig meter verderop alsnog stopt. Vanaf nu reis ik en denk ik weer in tijdschema's en kijk ik met die heb-ik-alles-wel blik. In Nairobi staat nog een belangrijke afspraak op mijn programma, maar die bestempel ik al als onderweg. Hoe kan het dat dit Kenia zo gemakkelijk weer dat Kenia wordt?

Driehonderdenvijf buskilometers te gaan om me te verzoenen met de gedachte: dit was het dan, hier moet ik het mee doen. Bladzijden vol notities, beslist in de handbagage; een zwerm aan gedachten die nog moeten landen; een verzameling van emoties die tot rust moeten komen. Reizen is wreed.

Onderweg nu. Laat die kilometers hun werk dan maar doen. Waar ze mij op de heenreis konden laten aankomen, mogen ze mij nu laten gaan. Veel en mij toen de nieuwe ontwikkelingen op, nu moet ik letten op wat er altijd al was. Kijken is selecteren. Het Afrikaanse landschap dat mij omgeeft. Een schijnbare leegte die zo vol is. Bomen en bergen die zeggen: hier zijn wij. En dat dat alles is. Jongens die met hun koeien rondtrekken zoals ze dat al eeuwen hebben gedaan. Rode aarde bedekt met ontelbare en onzichtbare voetstappen. Straks passeren we de Great Rift Valley, een grote scheur in de aardkorst, waar ruim drie miljoen jaar geleden Lucy liep onder een hemel vol diamanten. Althans, zo noemden de paleontologen haar toen ze haar ontdekt hadden, naar het lied van de Beatles dat ze elke avond in hun tent lieten galmen. En diezelfde sterren stralen, ietwat verschoven, nog elke nacht.

Vanavond zal ik per telefoon alsnog afscheid nemen van Florence en Francis. Het zal zijn tijdens het TV-journaal van acht uur, omdat hun ontvangst dan de meeste kans van slagen heeft. Ik zal bellen als ik op mijn kleine kamer zit bij Mill Hill, een Engelse missieorganisatie. Een voorstation op weg naar de 6651 kilometers die ik later ingeblikt in de lucht door zal brengen. Waarna ik me opnieuw zal moeten verhouden tot waar ik ben.

Zes weken heb ik bij de familie Ochome gelogeed. Hun thuis - beter gezegd hun warmte - vormde de bodem waarop ik kon werken aan de vraag die mij naar Kenia had gelokt: hoe gaat het met Obunga? Obunga is een woonwijk van de stad Kisumu. Het is een relatief kleine wijk. Waar Kisumu in 2015 zo'n 650.000 inwoners telde - en daarmee de derde stad van het land is - telt Obunga er slechts enkele tienduizenden. Ik ben naar Kisumu gegaan om de vraag persoonlijk te kunnen stellen: 'Obunga, ingima?' Ik heb een band met deze wijk. Toegegeven, het is een vreemde relatie, zo goed als eenzijdig. Het is een verbinding die vijfendertig jaar geleden ontstond en via vele lijntjes in stand werd gehouden.

Ik ben architect. In 1979 studeerde ik af aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam met een onderzoek naar de mogelijkheden om het wonen en werken in de wijk Obunga te verbeteren. De omgeving was niet nieuw voor mij. Voorafgaand aan mijn studie woonde en werkte ik drie jaar in Ahero, een dorp in de directe omgeving. In de jaren die volgden kreeg mijn visie op architectuur een meer stedenbouwkundig karakter. Mijn liefde voor de gebouwde vorm bleef overeind, maar steeds meer herkende ik de beslissende waarde van de fase die aan het architectonisch ontwerpen vooraf gaat: de vraag in hoeverre wat de bouwende partij wil ook het belang dient van de omgeving waar het moet gebeuren. Zoeken naar de balans tussen het particuliere en het publieke belang. In de Nederlandse stadsvernieuwing vond ik het werkterrein dat mij paste.

Gedurende het hele jaar 1978 was ik dagelijks in Obunga te vinden. De eerste maanden bestond het werk grotendeels uit kijken en vragen. Wekelijks vergaderde ik met een comité van wijkoudsten. Inlichtingen werden inventarisaties, werden tekorten, werden behoeften, werden mogelijkheden; er ontstonden voorstellen. Het uiteindelijke plan werd in Nederland bekroond met de nationale Archiprix, met de kanttekening dat het een nieuw werkterrein voor architecten zou hebben aangeboord. Maar om politieke redenen bleek in Kenia elke realisatie onhaalbaar. De inkt van het plan verbleekte zelfs zo snel dat, bij wijze van spreken, alleen een paar laatste regels leesbaar bleven. Daarin schatte ik de uitvoerbaarheid als volgt in: 'Uiteindelijk is misschien de enige kracht die overblijft om Obunga vooruit te helpen, de energie van de

bewoners zelf, de unieke kracht die Desmond Tutu ooit beschreef als: ‘We Africans, we know how to suffer.’

Deze keer was ik niet naar Obunga gegaan om het oude plan op te poetsen. Niemand had mij gevraagd om weer te komen. Ik wilde slechts weten hoe het de bewoners was vergaan in al die jaren die waren verstreken. Van ze horen met welke energie zij hadden weten te overleven. Zien hoe stedenbouw eruit zag zonder de bemoeienis van stedenbouwers. Ervaren in hoe verre mijn kijken zich in de loop van vele jaren had verdiept en of dit mijn beeld van Obunga zou veranderen. Daartoe nam ik mij voor om opnieuw zo veel mogelijk rond te lopen in de wijk. Om te kijken en te praten. Een bewonersorganisatie te ontmoeten die, naar ik via een site begreep, was geïnstalleerd als officiële vertegenwoordiger. Contact te leggen met de plaatselijke overheid en een Keniaans adviesbureau dat sinds enige jaren actief was in de wijk. Ik pakte ook schetsspullen in mijn reistas. Voor mijzelf. Architecten tekenen om na te denken. Om woorden te kunnen vinden. Of om ze over te slaan. Woorden die waarheden willen zijn, of de waarheid juist uit de weg gaan.

Lijnen die keuzes tonen, maar als taal vaak niet worden begrepen.

Om mij op de reis voor te bereiden was ik geregeld het internet opgegaan. Er bleek vanuit veel hoeken onderzoek gedaan te zijn in Kisumu en Obunga, veelal door studenten en internationale organisaties. Ik trof pagina's vol cijfers, tabellen en schema's, gericht op specifieke onderwerpen als gezondheidszorg, visindustrie, ruimtelijke normering, sanitaire voorzieningen en grondeigendomsverhoudingen. Het bleef waarschijnlijk bij studie. Ik vond geen verslagen van concrete uitvoeringen, noch zag ik dat de ideeën werden opgenomen in integrale visies. De Keniaanse overheid leek de wijk nog steeds links te laten liggen. Nergens vond ik sporen van enige interesse van haar kant. Enkele Non-Governmental Organisations steunden de realisatie van nieuwe voorzieningen zoals een sanitaire unit, een watertappunt, een buurthuis. Maar het bleken slechts kleinschalige, losse initiatieven. Op hun zorgvuldig vormgegeven websites miste ik benaderingen die konden wijzen op een wijdere blik. De meest schokkende confrontatie met Kisumu-online was een korte mededeling van de UNEP, het United Nations Environment Program. Voor de hele wereld was berekend dat in 2014 achttien procent van de bevolking moest rondkomen van een daginkomen onder de 1,25 US dollar, de absolute armoedegrens. Voor Kenia was dit negenentwintig procent. Het land werd daarmee gecategoriseerd als arm land. In Kisumu bleek het gemiddelde percentage maar liefst achtenveertig; de stad kreeg het predicaat armste stad van heel oostelijk Afrika. Er waren geen cijfers voor Obunga. Gegeven het feit dat dit altijd de zwakste wijk van de stad is geweest, zou het

zestig procent kunnen zijn, of zeventig. Maakte een precies getal nog uit? Hoe kon het dat Kisumu zozeer was achtergebleven bij de nationale economische groei, die de laatste jaren met vijf à zeven procent door economen als meer dan goed werd bestempeld?

Zes weken had ik tussen de heen- en terugreis. Een te beperkte tijd, wist ik. Ik rekende mijzelf rijker. Telde er de tijdspannen bij van mijn herinneringen. Tot ik mij realiseerde dat zij geen tijd geven maar nemen. Ik moest mijn ambities inperken.

'Hoe gaat het met je?' Uiteindelijk wist ik dat ik alleen met die vraag Obunga in kon gaan. 'Obunga, ingima?' Ik koesterde de verwachting het traditionele Luo antwoord te horen: 'Antie. Hier ben ik.' Want zo stelde ik mij Obunga voor: als een oude vrouw die voor mij staat, mij rustig aankijkt en 'antie' zegt, terwijl ze haar handen naar voren strekt en openvouwt, haar blanke palmen tonend.

'Niet tekenen, nog niet tekenen. Kijken, blijven kijken. En ook nog niet zien. Vooral geen namen geven aan de beelden van de vermoede dingen. De verwachtingen vasthouden. Nog geen blik toestaan de eerste te zijn, want je weet dat die de enige eerlijke is, waarmee het zien begint.' Ik praatte mijzelf geluidloos moed in. Vóór mij op het grijze zeil lag een kaart, dat wil zeggen: een Google luchtopname van Obunga, afgedrukt op A1-formaat. Er overheen had ik een vel transparant papier geplakt. Een rijtje viltstiften, waterproof, lag in de aanslag.

'Tekenen als voorbereiding op de reis een nieuwe kaart, de situatie van de wijk, zoals hij nu is.' Zo leidde ik mijzelf in. Ik barstte van nieuwsgierigheid. Maar toen kwam die aarzeling.

'Tekenen is zoveel meer dan noteren. Met elke streep of stip markeer ik betekenis. Zelfs de niet geplaatste lijn is een uitspraak. Waar haal ik nu, na zoveel jaar, de betekenissen vandaan? Wat zijn die oude gedachten in mijn achterhoofd nog waard? Niets, als ik meen zo te hechten aan het kijken.'

Ik nam een pauze. Schoof de luchtfoto weg. Bedacht hoe ik het tafelblad zou aanpassen, waarop ik straks wilde werken. En misschien moest ik ook maar nieuwe potloden kopen. Ik gedroeg mij als een warmlopende sporter, die nog niet had bedacht voor welke wedstrijd dit was bedoeld. Dat wordt dus niks, zou elke trainer zeggen.

De luchtfoto kwam als een complete verrassing. Natuurlijk had ik het regelmatig eerder geprobeerd, maar alles wat mijn scherm tot die dag toonde was zo goed als onleesbaar. Halverwege verdween de stad onder een dikke bruine waas. Obunga zat in de verkeerde helft. Nu verscheen een vrij scherpe op-

name, zonder die overkleuring. Ik kon zelfs inzoomen. Met wat ik zag werd de keus definitief gemaakt: ik ga weer naar Obunga. Ik wilde de werkelijkheid zien van wat de foto beloofde. Maar dan moest ik wel dit twijfelen voorbij; niet tekenen was geen optie meer. Een kaart maken, niet als een vastleggen, maar als het aanleveren van een ondergrond, waar de betekenissen later overheen konden worden gelegd. Ik dacht terug aan 1978, aan het tekenen toen.

Lange dagen liep ik rond in 'mijn' wijk. Of ik fietste. Ik nam de klanken en geuren in mij op die voor westerlingen Afrika zo Afrika laten zijn. Ik maakte kleine, vlugge schetsen. Van een afdak, een erf, een kraam. Foto's waren voorsnog uitgesloten. Zij zouden worden beschouwd als mijn inbreuk op de waardigheid van de bewoners. Ik praatte met mensen zoals de situatie zich voordeed, groette in mijn zeer beperkte Dholuo, de taal van de Luo. Als je groet zeg je er te willen zijn. Ik deed dit tot het moment kwam dat ik te vol raakte, de indrukken elkaar verdrongen en er een waas werd gelegd over de werkelijkheid. Ik besepte: ik heb een ordening nodig, een overzicht. Een kader waarbinnen mijn observaties een voorlopige plek, een naam kunnen krijgen. Ik ging praten met de lokale overheid. Men beschikte niet over een kaart, wist niet hoeveel mensen in de wijk woonden. Misschien wel tweeduizend, was de reactie. Het bleken er, later, vijf keer zo veel te zijn. Obunga had geen plaats in het denken van de overheid. Ik kreeg het advies naar de 'Survey of Kenya' te gaan, het nationale cartografische bureau in Nairobi, waarvoor ik tweemaal een volle dag zou moeten reizen. Zo vroeg mogelijk meldde ik mij bij de twee houten noodgebouwtjes, die nog uit de koloniale tijd stamden en stonden op een zwetend stukje restgrond, tussen autoweg en nieuwbouwkolossen. De mensen waren uiterst behulpzaam en vriendelijk.

'Ja, we zouden kunnen zoeken. Probeert u morgen terug te komen.' Nog een dag later lag er - gratis - een bruine envelop voor mij klaar met een serie luchtopnamen op tien-bij-tien negatieven, gemaakt tussen 1954 en 1976.

Een van de meest intrigerende etalages in de hoofdstraat van Kisumu was die van een Indiase fotograaf. Rijen met foto's van familieopstellingen, waarvan mij vooral enkele steeds terugkerende details opvielen, zoals de palm op het krukje in het midden, de kijk-mij-nou man met dat vrolijke vingertje, de echtgenoot trots achter de stoel waarin de vrouw zit, de hand op de bijbel, een aangenomen pose als de denker van Rodin; de kinderen op hun mooist, pal nadat ze hun verlegenheid durfden af te leggen. Bij allemaal was er die blik. Stralend, trots, sprekend: hier zijn wij, de Luo. De fotograaf beloofde afdrukken voor mij te maken, zo groot als de scherpte van de negatieven hem toestond.

Wekenlang zwierf ik door Obunga. Onder mijn arm een hardboard, waarop een blauwgrijze lichtdruk van de kaart die ik tekende op basis van de afgedrukte foto's. Ik vergeleek de gemarkeerde situatie met de huidige. Ik ontcijferde wat was afgebroken en wat bijgebouwd. Probeerde paden te herkennen, die er meestal nog waren, maar soms waren verlegd. Al lopend tekende ik bij en kruiste ik door. Maar bovenal kon ik reageren op de vraag waarmee ik voortdurend werd geconfronteerd:

'Itimo ang'o?' 'Wat ben je aan het doen?'

Ik probeerde uit te leggen wat en vooral waarom. Waarom ik rondging in de wijk, hoe ik de verzamelde gegevens wilde gebruiken. Zo moet ik, nu 35 jaar later, weer een kaart tekenen. Dit keer om mijzelf uit te leggen wat ik doe en waarom. Hoe onschuldig durf ik weer te zijn?

De grenzen van de wijk zijn nog even helder als ze altijd waren. In het zuiden de aansluiting op de formele stad: een kaarsrechte lijn langs een open strook. Hier wil men sinds jaar en dag een ringweg aanleggen. Betekenen die witte strepen dat daar nu mee begonnen is? Aan de oostzijde loopt de autoweg naar de stad Kakamega, zoals die ooit functioneel is uitgezet tussen twee wijken. De west- en noordzijde worden gevormd door de spoorlijn Kisumu-Nairobi, die in een boog om Obunga heen gaat. Het is slechts een enkel spoor, vanuit de lucht nauwelijks te zien. Ten zuiden van de rails ligt een vrij groot gebied zonder bebouwing. Het werd in 1976 ondanks vele protesten ontruimd ten behoeve van een voorgenomen realisatie van luxe woningen. Na bijna veertig jaar blijkt het nog altijd volledig braak te liggen.

Nu de contouren zijn gezet, kan de wijk worden ingevoegd. Ik begin met de hoofdwegen. Ze komen mij vertrouwd voor. Golvende lijnen die de wijk opdelen in vijf buurten. Dan Kasat, een kleine rivier die diagonaal door het gebied loopt. Zo smal en meanderend, dat hij als je hem niet kent onopgemerkt blijft. Hierlangs liepen vroeger de olifanten vanuit de Nandi Hills naar het Victoriameer. Het pad dat zij uitsletten, vormde zich tot een rivier. Aan de oevers groeiden bloemen die Obunga heetten en de wijk haar naam gaven, althans, zo legde mister Orery, de voorzitter van het vroegere bewonerscomité, het mij uit. Kasat is van groot belang. Hij regelt de waterhuishouding van heel Obunga en haar ruime omgeving, al is dat vanwege de regelmatige overstromingen een understatement te noemen.

Nu geef ik de huizen hun contouren. Het zijn er duizenden. De meeste zijn eenkamerwoningen en vormen onderdeel van een strook, een hoek, of een U-vormig gebouw. In eerste instantie gebruik ik mijn pen als een endoscoop. Ik zie de ruimten voor mij, de oriëntaties, de patronen. Maar ik herken niets. Natuurlijk niet. Enerzijds zal er veel zijn bijgebouwd, anderzijds ook veel afgebroken. Met de bouwwijze van

lemen wanden en daken van zinken golfplaten hebben de gebouwen een levensduur van slechts 10 à 20 jaar. Daarbij: hoe staat het met de conditie van mijn geheugen? Ik besluit mijn hoofd uit te schakelen. Alleen dan kan ik verder. Systematisch werk ik nu het hele gebied af. Huis voor huis breng ik de luchtfoto over op het tekenpapier. Als ik ten slotte de contourlijnen van de gebouwen inkleur, komt de wijk volledig in beeld.

Tijdens mijn vroegere onderzoek was Obunga een buitenwijk die bij de stad wilde horen. Nu toont zich een wijk die puur stedelijk is. Maar er zijn nog wel open ruimten. Obunga is nog niet zo vol als bijvoorbeeld Kibera in Nairobi. Hoeveel mensen zullen er anno 2015 wonen? De cijfers die ik in onderzoeken tegenkom, lopen uiteen. De meeste schatten het aantal op vijftien- tot vijftientigduizend. Ik extrapoleer mijn cijfers uit 1978 op basis van het gebouwde grondoppervlak en kom tot 40.000. En dat geeft een vreemde tevredenheid. Kisumu is voor mij Kisumu, maar ook een casus aan de hand waarvan ik kan laten zien wat urbanisatie in Afrika kan betekenen. Officiële en officieuze cijfers van inwonertallen in informele wijken blijken in zeer veel gevallen te laag.

De tekening is klaar. Het is of ik een toelatingsexamen heb afgelegd.

De tekening werkt als een magneet. Steeds weer haal ik haar tevoorschijn. Probeer het getekende te doorgronden. Klik opnieuw Google aan om de vergelijking te zoeken. Zoom maximaal in. Langs Kakamega Road verschijnt onder 'labels' een rijtje namen: Rapha Medical Clinic, Somorco Emporium & Logistics, Beauty Hair Saloon and Cosmetics, Sensession Beauty Saloon, Pentecostal Assemblies of God, Duol Pub Ind., Gibbs Morgan Enterprise Wines and Spirits, Josma Comm. Mpesa, Donna Hostel, Ten Ten Timber Yard, Chiefs Office, Esoti General Supplies, Highway Poshomill, Paso Timber Yard, Kenico Electrical Supplies and Consultants, Nam Medical Centre. Los van de namen zijn deze bestemmingen, behoudens de houthandels, niet als zodanig te herkennen. Ik speur de verdere luchtfoto af, mijn verbeelding op scherp. Ik zie een groot aantal vormen die te klein zijn om als gebouw te kunnen worden herkend. Het zouden latrines kunnen zijn. Elders zijn sommige daken zo verroest dat ze samen lijken te vallen met de roodbruine aarde. Wat zou zich onder die bedekkende bomen bevinden? Ik ontwaar vlekken die waarschijnlijk geen gebouw, maar over struiken gelegde lakens zijn. De paden zijn belangrijk, maar zo smal dat ze vaak niet goed afleesbaar zijn. Grootste vraag: hoe staat het met de straathandel? Een raam, kiosk, afdak of stuk zeil langs de weg is te klein of te gaat teveel op in zijn omgeving om op een luchtfoto te kunnen worden onderscheiden.

Ik kijk en probeer te ontcijferen, maar bovenal ben ik mij bewust van mijn kijk-gedrag. Kaartlezen is een belangrijk onderdeel van mijn vak. In mijn Nederlandse praktijk kan ik een tekening direct verbinden aan de concrete situatie en daar vervolgens een kwalitatief oordeel over vellen. Maar voor een kaart van Obunga is deze vaardigheid ontoereikend of zelfs misleidend. Mijn zien en mijn oordelen zijn immers gebaseerd op aangeleerde afspraken; op codes zoals ze gelden voor de Nederlandse samenleving. Mijn vakmatig handelen is geprogrammeerd. In Obunga gelden andere regels. Ik zal opnieuw moeten leren kijken.

2

Tegenwoordig hebben we Easy Coach

Als de sprong van Amsterdam naar Nairobi is gemaakt, volgt de keuze voor deel twee: de reis naar Kisumu. Voor de eerste Europeanen viel er niets te kiezen. Er was maar één manier. Men arriveerde per schip in de oude havenstad Mombasa, waar men zich na enige tijd wist aan te sluiten bij een loopexpeditie naar de zogeheten binnenlanden. Voor het oostelijk deel van Afrika gold Mumias als een belangrijk oriëntatiepunt voor een dergelijke tocht. Mumias was een nederzetting op het kruispunt van oude karavaanroutes, zo'n dertig kilometer ten noorden van Kisumu. De tocht erheen duurde twee à drie maanden. In de archieven van de missieorganisatie Mill Hill bevinden zich verslagen van de looptochten. Daarin valt voornamelijk te lezen over alle onderweg meegemaakte ellende. Mensen werden geveld door tropische ziekten of geconfronteerd met overvallen door lokale krijgers, die zich door de vreemde indringers bedreigd voelden. In een poging reisrisico's te verminderen, werden door de organisatie richtlijnen opgesteld.

'Zorg voor dagelijkse routines. Start met lopen om 5.45 uur. Diner om 17.30 uur. Neem voldoende askari's - inlandse agenten - en dragers mee. Ze kosten respectievelijk een pond per persoon per maand en vier à acht pond voor de hele reis. Let streng op de hygiëne. Lopen is gezond, vuile kleding ongezond. Doe elke dag enkele handen rijst in de soep ter voorkoming van dysenterie.'

Jarenlang is de trein mijn favoriete vervoersvorm geweest. Ik waande mij in een soort Oriënt Express. Na te zijn gewaarschuwd per rondgaande xylofoon, kon je dineren met chique bestek onder vooroorlogse schemerlampen, terwijl intussen je bed werd opgemaakt, ook in de tweede klasse. Sinds 2008 rijdt de trein vanaf Nairobi niet verder dan Nakuru, halverwege. Er moet fors in de railverbinding worden geïnvesteerd. De private eigenaar zegt dit economisch niet verantwoord te vinden en wacht af. Gegeven het feit dat de lijn een primaire verbinding is op nationaal niveau en Kisumu met omgeving een van de dichtstbevolkte gebieden, lijkt deze beslissing ook het nodige politieke gewicht te dragen.

Vliegen is ook een mogelijkheid. Voor een relatief beperkt bedrag wordt de reis vanaf Schiphol eenvoudig verlengd met een overstap. Recentelijk is het bescheiden vliegveld van Kisumu opgeknapt en kreeg het een internationale status. Maar vliegen gaat mij te snel. Ik ga reizen met de bus. Beter gezegd: ik heb de bus nodig om op mijn manier te kunnen reizen. Als ik alle tijd had zou ik het liefst gaan lopen. Niet om het historisch perspectief. Zelfs niet om mij maximaal te kunnen laven aan het indrukwekkende landschap waar ik doorheen zou trekken. Het zou zijn om Nederland los te kunnen laten en zo ontvankelijk mogelijk aan te komen in Boya. De Keniaanse buswereld daarentegen is hectisch. Nog in Nederland belde ik Francis om te vragen welke maatschappij als betrouwbaar geldt.

‘Tegenwoordig hebben we Easy Coach’, was zijn antwoord. ‘Betty kan je helpen met boeken.’

In Nairobi verblijf ik in het missiehuis van Mill Hill. Beatrice runt er de keuken. Te midden van bezoekers uit alle delen van de wereld, creëren de laatste Europese missionarissen hier hun eigen omgeving. Het is een typische mannenwereld met ouderwetse leunstoelen zonder bijbehorende bank. De eettafel domineert en is permanent bedekt met praktisch plastic. Aan de muren hangen pauselijke posters. Tussen keuken en zitkamer is er het Nederlandse jaren-vijftig-doorgeefluik. Om vijf uur mag een bij de logeerprijs inbegrepen flesje bier worden gedronken. Het vertrouwde gevoel dat ik hier krijg, zet de grootstedse hectiek van de miljoenenstad voor even op afstand.

Ik zit met Beatrice aan tafel en spreek een aantal praktische zaken door, zoals de vraag waar het busstation te vinden is. Als zij een omschrijving geeft, moet ik diep graven in mijn mentale kaart van Nairobi.

‘In de buurt van het Coffee House en vlakbij het station?’, opper ik. Beatrice knikt voorzichtig. ‘Dus ik kan vanaf hier gewoon een matatu, een minibus nemen?’ Ze kijkt mij nu nadrukkelijk aan en stelt:

‘s Ochtends is Nairobi heel chaotisch. De matatu’s kunnen je meenemen en dwingen zomaar ergens uit te stappen.’ Pauze. ‘Ik bel Martin.’

Het kost mij geen moeite het daarbij te laten. Ik herken in de dochter haar moeder Florence, die ook weet wanneer ze de leiding moet nemen. Martin is de man van de taxi, die mij gisteravond, na een verlate vlucht van het vliegveld haalde. Hij stond in een lange rij afhalers met een karton voor zijn borst, waarop ‘Mill Hill’ geschreven stond.

‘Als je om zeven uur opstaat, kan ik voor het ontbijt zorgen’, besluit Beatrice ons overleg.

‘Eeeh, erokamano’, mompel ik als bedankje, waarna zij zich omdraait om weer naar haar keukendomein te gaan.

In zijn glimmende witte auto - Martin vertelt breeduit hoe trots hij op zijn taxi is - zie ik wat chaos in het vroege Nairobi betekent. Elke vierkante meter wegdek wordt in beslag genomen. De lucht is verzadigd van lawaai en stank. Op de halteplaatsen van de matatu's, die tegenwoordig met eenabri geformaliseerd lijken, staan grote groepen mensen. Als er wordt gestopt ontstaat ogenblikkelijk een heftig voordringen om die ene plaats te bemachtigen in het busje dat al stampvol is. Waar het asfalt ophoudt, zijn aan weerszijden in het zand looppaden ingesleten. Hierover gaat een gestage stroom mensen, op weg naar hun werk. We maken vaart. Martin legt mij lachend uit welke routes hij neemt om opstoppen te vermijden. Het voorkomt niet dat we geregeld vastlopen op kruispunten. En dat is niet vreemd. De stoplichten werken perfect, maar niemand doet wat de voorgehouden kleur aangeeft. Martins oplossing is eenvoudig. Hij penetreert de blikken chaos met vaart, stamp op de rem, springt schijnbaar boos uit de taxi, dirigeert een dwarse auto naar zijn uitweg en zet dan, gebruikmakend van de ontstane consternatie, bijna achteloos zijn eigen route uit.

'Ik weet hoe Nairobi is,' verklaart hij zijn gedrag. 'Maar ik kom uit Kisii,' voegt hij nadrukkelijk toe. Zoals bij de meeste mensen telt de plaats van herkomst zwaarder dan waar wordt gewoond of gewerkt. Ruim op tijd zijn we bij het busstation.

'Gewoon blijven wachten,' is Martins laatste advies. 'Deze Coach rijdt Europees.'

Midden in het centrum. Een schijnbaar vergeten achterterrein tussen hoogbouw. Een soort restgebied met overal groepen mensen, die volkomen ontspannen staan te staan. Als je wacht is de tijd uitgezet en kan zij dus nooit verloren gaan.

'Good, thank you,' is de reactie van de man die mijn kaartje wil zien. Een voor een rijden rode bussen voor met de naam van een van de grote steden op hun kop. Als de bus voor Kisumu aan de beurt is, klinkt er alleen nog Dholuo om mij heen en kriebelt er een vrolijke verwachting in mijn buik, bij wijze van pré-thuiskomst gevoel.

Nairobi is voor mij altijd een soort verre en vreemde oom gebleven. Zo een die ongevraagd op een familiefest verschijnt en met ongebruikelijke en ongemakkelijke verhalen de gasten probeert te vermaken. Curiositeiten zijn er genoeg waarmee deze stad het nieuws haalt. Bijvoorbeeld dat ze, gelegen op de evenaar, beschikt over een ijsbaan. Dat er recentelijk een restaurant is geopend met de toepasselijke naam Caramel. Men kan er voor tweehonderd dollar per persoon dineren en het bedienend personeel is blank. Zou dit initiatief te maken kunnen hebben met een recente uitspraak van president Uhuru Kenyatta, waarin hij Westerlingen neerzette als racisten? Ook

bijzonder: Nairobi is de enige grote stad met een wildreservaat direct aan haar grenzen. Men kan binnen één uur het bewonderen van de big five koppelen aan een vijfgangenmenu.

Natuurlijk hebben deze en vergelijkbare anekdotes niet meer gewicht dan een rondje op een verjaardag. Er past een glimlach bij, of een schouderophalen, zoals dat ook geldt voor een aangelegd eiland in de vorm van een palmboom (Dubai) of megaletters tegen een heuvel (Hollywood). Het zijn de verhalen die bij grote steden horen. Ze bevestigen de stedelijkheid, of ontkennen die juist. Dat laatste doet ook menig toerist in Nairobi. Reisgidsen adviseren om na aankomst zo snel mogelijk door te reizen naar het ware Afrika van de wilde dieren en de Masaï, de meest bekende traditionele stam van het land. Mijn ongemak met de stad komt vooral voort uit een gevoel van onbekendheid, dat juist deze dagen lijkt opgeschoven naar een gevoel van onveiligheid. Overall circuleren verhalen dat Nairobi eigenlijk Nairobbery is. Europees nieuws over Afrika focust op geweld en armoede. Pal voor mijn vertrek pleegde de islamitische terreurorganisatie Al Shabaab een aanslag op een luxueus winkelcentrum in Nairobi-west. Gruwelijke beelden. 67 Doden en 175 gewonden. Een machteloos opererend Keniaans leger dat zich belachelijk maakte door tijdens zijn belegering winkels in het complex te plunderen. Beveiligingscamera's registreerden de beelden, die het Keniaanse TV-journaal later zou uitzenden.

Iedere stad heeft een eigen ontstaansgeschiedenis. Maar er zijn vaste patronen. Vaak vormt een geografisch gegeven de aanleiding tot een handelspositie, die zich in de loop van de verdere geschiedenis versterkt. Dit geldt ook voor Nairobi, maar dan wel in een bijzondere variant. Bij de aanleg in de jaren 1899-1901 van de treinverbinding tussen de Indische Oceaan en het Victoriameer bleken de hellingen van de te doorkruisen Rift Valley te steil voor de beschikbare treinen. Een tweede, sterker type trein werd ingevoerd. Met behulp van een rangeerterrein vlak voor de slenk, konden beide op elkaar worden aangesloten. De uitvoering van alle werkzaamheden rondom de aanleg was toebedeeld aan tienduizenden mannen die afkomstig waren uit Brits India. Na de voltooiing besloot een deel van hen in Kenia achter te blijven. Om concurrentie met de Britse koloniale te voorkomen, werd hen verboden om met landbouw te voorzien in hun levensonderhoud. Ze besloten om op plaatsen zoals het rangeerterrein allerlei handel op te zetten. Met succes. Twintig jaar later zag het Britse bewind zich genoodzaakt zijn bestuurscentrum Machakos te verlaten en naar deze locatie te verhuizen. Nog eens vijftienentwintig jaar later telt de plek die Nairobi werd 4,5 miljoen inwoners en is het een van de snelst groeiende steden in Afrika.

Bagage onderin de bus en gaan. Omdat een groot deel van de reguliere autoroute wordt vernieuwd, zal de bus omrijden via Narok. Langzaam draaien we Haile Selassie Avenue op, om via de grote rotonde soepel in te voegen op Moi Avenue, die in een rechte lijn het centrum doorsnijdt. Het is relatief rustig, de ochtendrush is geweest. De stad trekt aan mij voorbij terwijl ik door de stad trek. Brede wegen waarlangs massieve hoogbouw staat in functioneel staal en beton. Nairobi ziet eruit als een internationale metropool, zoals je ze aantreft in alle delen van de wereld. Ik kijk door het raam en besef hoe selectief deze doorsnede is en dat het zeker geen representatief beeld van het volledige Nairobi laat zien. Ik ontdek het park waar de Amerikaanse ambassade stond, die in 1998 door Al Qaida werd opgeblazen. Op afstand rijden we langs het iconische Kenyatta Conference Centre. Dan passeren we de campus van Nairobi University, waarna we Uhuru Highway opdraaien. Voorbij het grote gelijknamige park, dat als stedelijke long van groot belang is. Overal waar steden bewegen, zijn parken een potentieel slachtoffer van stedenbouwkundige ambities. Na er eerst zijn grote Nyayo-monument gerealiseerd te hebben, wilde president Moi een deel van het park innemen om er het hoogste bouwwerk van heel Afrika te plaatsen. Het werd verhinderd door de 'Green Belt Movement', onder leiding van Wangari Maathai, die in 2004 de Nobelprijs voor de Vrede zou krijgen. We rijden nu door Westlands, het van oudsher chique deel van de stad. Een groot deel van de villa's, die ooit de wijk uitmaakten, zijn vervangen door appartementencomplexen, luxe winkelplaza's en hotels met veel sterren. Het geterroriseerde winkelcentrum Westgate staat even verderop. Weer passeren we een golfbaan. Nairobi heeft er maar liefst zes. Direct daarachter zie ik een krottenwijk tegen de heuvel geplakt. In Westlands was het stil op straat; bij de slum lopen overal mensen. We verlaten de stad. Kleine huizen aan de weg op diepe kavels, waarin groenten worden verbouwd. Langs de weg bieden jongens groene kolen te koop aan.

Bij het dorp Limuru slaan we af. In zijn vroege jaren was Limuru een centrum van Britse boeren, de 'white settlers', de ware koloniale. Hier begon in 1903 de Keniaanse theeproductie en bouwde het Tsjechische Bata een grote schoenen-fabriek. Limuru is ook de plaats waar Ngugi wa Thiong'o werd geboren, een van de belangrijkste Afrikaanse schrijvers en meermaals kandidaat voor de Nobelprijs voor literatuur. Hij zat vanwege zijn kritische houding tegenover de regering lang en zonder proces gevangen.

De weg duikt naar beneden, de Rift Valley in. De immense ruimte maakt mij klein. Ik zit in een bus, maar voel hoe de hitte en de rauwheid van dit oerlandschap mij aanraken. In de verte de vulkaan Longonot, die begin twintigste eeuw voor het laatst uitbarstte. Daarachter glinsteren de drie meren waar tot voor enkele decennia miljoenen flamingo's bivakkeerden. Binnenkort zal minister Ploumen daar aanwezig zijn om de Nederlandse rozentelers

te bezoeken. Zal er gesproken worden over de vervuiling van het water in de meren? Het overgrote deel van de Nederlandse rozen wordt gekweekt in Kenia en Ethiopië en per KLM naar de Hollandse markt gebracht. We naderen Narok, een stad met veertigduizend inwoners, hoofdstad van de Masaï. We stoppen bij een cluster van restaurants, winkeltjes en een benzinepomp. Ik slenter wat rond, schrik de curiosaverkoopster wakker en praat met de pompbediende. Hij is een Luo en wil weten wat ik in Kisumu ga doen.

‘Ik zou met u mee willen, want ik mis mijn thuis. Maar in Kisumu is geen werk. That is why I am here.’

De bus zet mijn blik op de route, maar regelmatig zoekt mijn hoofd een eigen pad: Obunga. Ik overdenk het bezoek dat ik gisteren bracht aan het Keniaanse adviesbureau Pamoja. Vanwege Pamoja koos ik Mill Hill als logeeradres. Hun twee kantoren zijn zo gelegen dat ik de onderlinge afstand lopend kon overbruggen zonder het hectische centrum in te hoeven gaan. Bij de voorbereiding van mijn reis ontdekte ik dat Pamoja - dat ‘samen’ betekent - actief is in Obunga. In opdracht van de organisatie Habitat, onderdeel van de Verenigde Naties, inventariseert Pamoja diverse woonkwaliteiten en ondersteunt zij het bewonerscomité bij het opstellen van een plan voor wijkverbetering. De website van Pamoja presenteert een progressieve groep jonge, deskundige mensen. Ik maakte telefonisch een afspraak.

Als ik door de stalen poort van Mill Hill ga, Ngong Road op, eist een hels verkeer al mijn aandacht op. Zelden zag ik zoveel soorten bus: allerlei schoolbussen met eigen kleur, wapen en lijfspreuk; legerbussen in dat ene groen; particuliere busdiensten gelardeerd met teksten en tekens in graffiti-stijl; kerkbussen met bijbelse spreuken tegen een geelwitte of paarse achtergrond; donkerblauwe, getraliede gevangenisbussen en dan nog de uitpuilende stadsbussen van de Kenya Bus Service, het reguliere openbaar vervoer. Tot voor kort vormden ook de matatu's zo'n bonte optocht. Ze waren zo vaak bij ongelukken betrokken dat de overheid besloot de branche te reguleren; nu zijn het identieke minibusjes, voorzien van een gele streep op beide flanken.

Als mijn blik zich weet te verruimen, schuiven de reclameborden in mijn zicht, die aan weerszijden de weg begeleiden. Daartussen houden enkele paars bloeiende jacarandabomen vooralsnog stand. Dan komen de gebouwen in beeld. Oudere luxe villa's en rijtjeswoningen, nog altijd in zoete Indiase tinten; vaak getransformeerd tot kantoorruimtes. Her en der hebben Brits-koloniale huizen zich weten te handhaven. Met hun countrystijl in baksteen, lijstwerk, erkers en pannendaken herinneren zij aan de tijd van Karen Blixen, die begin vorige eeuw aan deze weg haar koffieplantage had. Destijds vormden zij de enige bebouwing langs de weg die niet meer was dan een zandpad. Ik pas-

seer Greenhouse, een splinternieuw, luxe winkelcentrum. Als ik een nieuwsgierige blik naar binnen werp, word ik direct door militairen gecontroleerd. Even verderop staat een grote hal, ook nieuw en kleurrijk behangen met een speciaal aanbod van goedkope Chinese producten. Daarnaast de Chinese ambassade, die dus niet in de diplomatenwijk staat. Zie ik hier een bevestiging van de nieuwsberichten, die melden hoezeer een Chinese golf Afrika overspoelt met goedkope waar en infrastructuur, in ruil voor grondstoffen? In Kenia, dat altijd een land was zonder bodemschatten, zou olie zijn gevonden aan de noordgrens, in het traditionele Pokot - Turkana gebied. Enige tijd geleden is daar, met Chinese ondersteuning, een nieuwe autoweg aangelegd.

Al enige tijd loopt een man met mij op. Met een 'Yes, a very good morning to you,' begint hij het gesprek. Ik herken in zijn open blik de christelijke blijheid. 'Why did you come to our place?' Nadat ik het doel van mijn reis heb uitgelegd, vertelt hij mij zijn verhaal. Hoe zwaar het leven is in armoede en ziekte. Hoe hij in het donker op weg is gegaan om op tijd het ziekenhuis te bereiken voor een diabetescontrole. Vanochtend bij het ontbijt in het Mill-Hill House hoorde ik dat diabetes hier een nieuwe plaag in opkomst is. Met de verstedelijking verslechteren de eetgewoontes; de medische infrastructuur om de ziekte te diagnostiseren en behandelen, ontbreekt. 'Wij kunnen slechts in deze wereld overleven als er een God is,' zegt de man. We bereiken de dwarsstraat Muchai Drive, waarachter zich Pamoja 's kantoor bevindt.

'Hoe kun je nou de weg weten als je er nog nooit bent geweest?', vraagt de man als we lachend afscheid nemen.

Ik beland in een buurt met oudere villa's. In hun midden staat een complex met luxe golf-appartementen, zo worden ze althans aangeprezen op een groot bord. Achter de huizen ligt een 18-holes baan. Direct aan de overzijde daarvan Kibera, de grootste krottenwijk van Oost Afrika. Officiële plannen om alle bestaande, informele huizen in deze wijk te vervangen door flats, zijn voorlopig uitgesteld. Ik ben er nooit geweest, maar internet laat beelden zien van wat je volledig dichtgeslibde armoede zou kunnen noemen. De villa's zijn hoog ommuurd; ook degene met het logo van Pamoja op een doek die op de gevel is gespannen. Als na mijn kloppen de metalen poort voorzichtig open gaat, verschijnt een stralende, slanke vrouw, gehuld in een grof uniform. Haar voorzichtige 'come in' is nauwelijks te horen. In het houten hok achter de poort zitten twee collega's, ook mooie, jonge vrouwen.

Een reeks kleine kamers met tafels vol flatscreens. Het is nog vroeg. Binnenkomers voegen zich bij hen die al aan het werk zijn. Tussendoor meldt zich een groep bewoners voor een vergadering. Mijn contactman James loodst mij naar een zijkamertje. Een bijzondere opwindning trekt door mij heen. Mijn

missie is begonnen. Ik ben blij dat ik met een Keniaanse collega over Obunga kan discussiëren en ik hoop dat hij mij wil introduceren bij het bewonerscomité van de wijk. De opening is aan mij: waarom ik naar Kenia gekomen ben en wat ik zoveel jaar geleden in Kisumu heb gedaan. In ruil daarvoor krijg ik een uitgebreide introductie in het Keniaanse denken over krottenwijken, gekoppeld aan de geschiedenis van het bureau.

‘De steden in Kenia hebben altijd te maken gehad met krottenwijken, waar de armen wonen. Het werd pas ervaren als een probleem toen in de jaren zeventig, na de onafhankelijkheid, een extra migratie op gang kwam van mensen die hun optimisme wilden omzetten in een stedelijk leven. De autoriteiten stelden zich daarbij helder op. Voor hen waren de krottenwijken niet meer dan een tijdelijk verschijnsel. Daarmee werd bedoeld: of ze verdwijnen vanzelf naarmate het land zich verder ontwikkelt, of ze moeten worden gesloopt. In de praktijk bleef het meestal bij een laissez-faire. Wanneer toch werd overgegaan tot ontruiming, spanden bewoners regelmatig rechtszaken aan. Pamoja werd opgericht om hen daarbij te ondersteunen. Maar vanwege de macht van politici en ontwikkelaars en omdat justitie zich bepaald niet neutraal opstelde, verloren zij elke keer weer. Tot in 1999. In één zaak kregen de bewoners hun gelijk, mede dankzij onze steun. Het werd een ijkpunt voor het bureau. Sindsdien wordt er nog maar zelden gesloopt.’

Als mijn notities klaar zijn, vervolgt James zijn verhaal. ‘Pamoja hanteert als algemene regel: ondersteuning van bewoners ter vergroting van hun algemene weerbaarheid. Dit leidt tot activiteiten zoals: versterking van hun organisatie, het leveren van juridisch advies, registratie van landeigendom en het vastleggen van de actuele buurtsituatie door middel van een inventarisatie. De Keniaanse overheid beschouwt de krottenwijken tegenwoordig als een gegeven. Onder leiding van VN Habitat is enkele jaren geleden een project gestart onder de naam ‘Cities without slums.’ Pamoja participeert. Het is ons niet duidelijk of dit ‘without’ betekent dat de wijken verbeterd moeten worden of dat ze geleidelijk moeten worden geformaliseerd, wat wil zeggen: gesloopt ten behoeve van nieuwbouw. Een van de steden in dit onderzoek is Kisumu.’

Ik luister en houd de gedachte voor mij dat ‘Cities without slums’ een contradictio in terminis is. Steden zijn hier steden, juist omdat ze krottenwijken hebben. Ik stel voor ons op Obunga te richten.

‘Hoe sterk en hoe kwetsbaar schatten we de positie van Obunga in?’, vraag ik en leg de kopie van een luchtfoto van de stad als geheel op tafel, naast de door mij getekende kaart van de wijk.

Al wijzend komen onze vingers elkaar in de verdere discussie tegen. Daarom wil ik deze collega’s spreken: we hebben een gemeenschappelijke taal. We lezen af hoe de stad is gegroeid. Hoe het centrum volledig wordt omsloten

door een korte kustlijn van het Victoriameer en een lange reeks krotten wijken, waarvan de meesten aan gene zijde grenzen aan moerasgebieden. Alleen aan de noordkant kan de stad min of meer doorgroeien. We constateren dat Obunga daarbij zal worden ingeklemd en zeggen te weten dat bestuurders en stedenbouwers daar niet tegen kunnen. Vervolgens beschouwen we de ringweg in wording, die de wijk aan de voorkant zal passeren. Private investeerders zullen daar op hun manier gebruik van willen maken, lijkt ons. De kans is groot dat het deel van Obunga direct naast de weg zal worden vervangen door nieuwe gebouwen met een economische bestemming.

‘Zou het zelfs zo kunnen zijn dat besloten wordt, actief dan wel passief, om heel Obunga op te offeren?’, opper ik. ‘Ik kwam recentelijk een verslag tegen van een conferentie over de toekomst van de stad, ook onder leiding van UN-Habitat. Ik zag een lange en indrukwekkende lijst van participanten: autoriteiten, stedenbouwkundigen, architecten, universiteiten, stakeholders, adviseurs, NGO’s. Ik las hun aanbevelingen: alles gericht op hoogwaardige ontwikkelingen in de formele stad. Nergens kwam ik ook maar één uitspraak tegen over de krottenwijken.’

In de pauze die volgt fronst James nadrukkelijk zijn voorhoofd en zegt met een rust die zijn jonge leeftijd voorbij lijkt te gaan:

‘Pamoja zoekt nooit de confrontatie. Wij zijn niet uit op een erkenning van Obunga. Europeanen, weten we, doen dat meestal wel: zogenaamd duidelijkheid scheppen via een of-of keuze. Wij zien wat er is en we laten het zijn, terwijl we gestaag doorwerken aan de weerbaarheid van de bewoners.’

Het gesprek loopt ten einde. Er rest de voor mij zo belangrijke vraag:

‘Kan het bureau mij in contact brengen met het bewonerscomité van Obunga?’

De reactie is eenvoudig. Ik krijg de telefoonnummers van Steve en Cyrus, die voor het bureau het Kisumuproject doen. ‘Zij zullen u helpen.’ Ik bedank James en stel voor om na mijn verblijf in Kisumu weer langs te komen voor een evaluatie.

‘You are most welcome.’

Terug over Ngong Road. Om een en ander te laten bezinken ga ik nu Greenhouse daadwerkelijk in. Ik laat de deftige lounge met hoge vide voor wat hij is, om een rustige hoek te vinden waar ik kan schrijven. Mijn algemene voornemen lijkt in te dalen. Er is een begin gemaakt; waartoe een en ander zal leiden staat nog helemaal open. Ik vervolg mijn weg. Op de heenweg vond ik het nog vreemd, dat de stad langs een hoofdroute als deze geen trottoirs heeft aangelegd. Maar nu zie ik hoe de mensen lopen, over paden die zich op natuurlijke wijze hebben gevormd. Soms was er blijkbaar een boom of een brok steen, wat een rechte looplijn blokkeerde. In het Westen zouden deze

worden weggehaald; hier vormen zich de paden om de obstakels heen. De energie gaat niet naar de route, maar naar het lopen. Men kiest voor elke stap en niet voor het einddoel. Voor wat iedereen zelf kan doen in plaats voor wat een ander, de overheid, misschien zou moeten.

We verlaten Narok. Ik heb een opgewekte jongen als buurman gekregen. We rijden de stad uit en bevinden ons nog steeds op de bodem van de Rift Valley. Even wat gecultiveerd land en dan weer dat kale, grillige, eeuwenoude landschap. Na zo'n tachtig kilometer weer menselijke verblijfssporen in de vorm van het dorp Bomet. Richting Sotik en Litein breiden die zich verder uit met huizen, kavels en paden. We klimmen omhoog de slenk uit, niet langer in Masaïgebied, maar in het land van de Kipsigis, de stam die fameuze lange-aftandlopers voortbrengt. Martin's thuisland. Mijn reisbuur is behalve vrolijk ook verlegen. We komen tot een kort gesprek nadat hij laat weten afkomstig te zijn uit Kisumu en Obunga natuurlijk kent. Hij geeft mij een goede raad mee.

'You don't know Kisumu, if you haven't met the Obunga Fish Women.' We naderen Kericho. De eerste theeplantages verschijnen. Vooralsnog hier en daar een veld, maar al gauw toont het gehele landschap zich als een gladgeschoren groene deken. Er piepen mensen boven de theestruiken uit, gehuld in kleurige regenkleding. Op hun ruggen de manden waarin zij de geplukte bladeren verzamelen. Theehoofdstad Kericho. Op een gebied van 188 hectare wordt jaarlijks 340 duizend kilogram geproduceerd. Dertig procent hiervan is onder de naam Lipton eigendom van het Unilever concern. Zestig procent van alle oogst wordt geleverd door kleine boeren, die er vier dollar per dag aan verdienen. De meeste bewoners van het gebied zijn plukkers. Hun loon komt niet uit boven het niveau van de absolute armoedegrens. Hun piepkleine stenen huizen staan in slagorde rond de fabrieken. Kericho ligt bovenop de westelijke rand van de Rift Valley. Vanaf hier dalen we af naar de Kano Plains, een geologische uitloper van het Victoriameer. Met spanning wacht ik dat ene moment af. Elke keer weer, op weg naar Kisumu, ontroert het mij: het plotselinge zicht op de stad aan het einde van de vlakte, met dat grote meer - anderhalf keer Nederland - daarachter. De Kano Plains gelden als saai en heet. Je moet er regelmatig uit weggaan om ze te kunnen waarderen, heeft men mij verteld. Ik woonde er vier jaar. Steeds meer begeef ik mij in de vertrouwdheid van de dingen. De dala's verspreid over het ommeland, dat hier niet rood maar zwart is: black cotton soil, een zware kleisoort. Overal mensen langs de weg. Geiten dwars over de weg. De skylines van de Nandi Hills aan de ene en het Nyabondo Escarpment aan de andere kant van mijn blikveld. Als we het dorp Awasi passeren, loop ik naar de chauffeur en zeg hem dadelijk bij de benzinepomp uit te willen stappen.

‘No extra stops until Kisumu’ is zijn reactie, met een strakke blik op de weg. Even schrik ik, maar ik weet dat ik geen discussie aan moet gaan. Dit is zijn bus. Ik ga naast hem op de vloer zitten onder de vermelding dat mijn Luo vrienden mij verwachten. We stoppen op de gevraagde plaats, Boya, vernoemd naar de paal die hier stond als oriëntatiepunt voor de vroegere loopexpedities. De chauffeur en ik wisselen een vrolijke en stevige handdruk.

‘Erokamano ahinya. Zeer bedankt.’

Francis en Florence staan mij breed lachend op te wachten. Ik had mijn aankomst telefonisch doorgegeven.

‘Odiero, ibiro? Witte vriend, je bent gekomen?’

‘Aduogo, adier! Ik ben echt terug!’

Mijn Kenia is begonnen.

3

Duogo: to come back (to where you are)

Als ik het logeerhuis uitloop, springt het vroege, felle zonlicht mij in de nek. Het nog weinig wakkere lichaam verliest acuut zijn nachtelijk gewicht. Vanaf nu is alles mogelijk. Zigzaggend tussen de koeien, die op het punt staan naar een graasland te vertrekken, steek ik het erf over. Francis wacht mij op. Hij zit op de veranda en beleeft zijn moment van rust, nadat hij de eerste en drukste uren heeft gedraaid bij de openstelling van de waterkiosk op zijn land. We schudden elkaar de hand met een lach en een traditionele groet.

‘Oyawore, inindo nade? Goedemorgen, hoe heb je geslapen?’

Als ik zit, vormt zich het gesprek zoals mannen onder elkaar laten weten hoe het hen vergaat: via het bespreken van recente, concrete bezigheden. Alsof ik er kort geleden nog was.

‘Een tijd geleden werd besloten in Boya een waterleidingnet aan te leggen. Als oudere man heb ik een sociale rol te vervullen, dus stelde ik een hoek van mijn dala ter beschikking. Men sloeg er een waterput, bouwde een reservoir en vervolgens de kiosk, waar de mensen tappen en betalen. In ruil voor beheer en onderhoud mogen wij de opbrengsten houden, mits we de prijs op een vastgesteld, laag bedrag laten staan.

Dochter Everlyne voegt zich bij ons. Ze heeft recentelijk haar man verlaten en woont bij haar ouders, zolang haar nieuwe huis nog niet klaar is. Ze geeft les aan de Kisumu University of Accountancy.

We gaan ontbijten. Geen posho, de traditionele maïs pap, maar rijst en groenten, de restanten van het avondmaal. Speciaal voor mij is op tafel brood, pindakaas en koffie klaargezet. Het is niet alleen deze gastvrijheid die mij raakt. Er is pure verbazing. Gisteren pas aangekomen en zie mij hier nu zitten. De gehaakte kleedjes op banken en stoelen, de foto’s van een privé-audiëntie bij de paus, het lepelrekje, het handenwassen dat aan elke maaltijd vooraf dient te gaan, de kippen die - zo te horen - de door ons verlaten veranda op zijn gegaan om er hun eieren te leggen. Nairobi is ver weg. We zetten het gesprek van gisteravond voort.

Over de stand van onze levens en de staat van onze pensioenen. Als directeur van de Keniaanse afdeling van Kolping, een grote Duitse NGO, had Francis een goede baan. Maar voor een redelijk pensioen, dat in Kenia begint op de leeftijd van 55 jaar, moet hij bijklussen. We praten over zijn twee vrachtauto's, die gerepareerd moeten worden en over de kas waarin hij tomaten kweekt voor de lokale markt. En natuurlijk over de vele verplichtingen, die hij heeft binnen het grootfamilieverband.

Ik ga de poort uit om mij opnieuw vertrouwd te maken met de omgeving. Tijdens mijn Obunga-onderzoek in 1978 woonde ik ook in Boya, enkele honderden meters verderop. Langzaam loop ik het pad af waarmee de dala wordt ontsloten. Mijn huis keek uit op een route als deze. Tegen zonsondergang, het mooiste uur van de dag, zag ik mijn burenhuisen hun dag afronden en naar de dala gaan. De vrouwen en meisjes met grote containers vol water op hun hoofd, de mannen met bundels brandhout op hun bagagedragers, de jongens, die met 'prrr' en 'psss' de koeien over het pad joegen. Het zijn beelden die zich in mijn geheugen hebben verankerd. Romantiek is de bijslaap van de herinnering. Toen ik Francis vertelde wat rond te willen lopen, vroeg hij mij voorzichtig te zijn.

'Het leven is ook hier niet meer zoals het was. Er lopen stadse jongens rond, die in jou alleen maar een rijke witte zien.'

Voor mij uit loopt een vrouw met het water op haar hoofd dat ze zojuist bij Florence heeft gehaald. Het gewicht van twintig kilo wordt gedragen met groot gemak en een feilloos gevoel voor balans. Hoe lang zullen gebruiken als deze nog blijven bestaan? Links en rechts de dala's, afgewisseld door open stukken. Lang was deze streek dunbevolkt en golden deze vrije ruimten als collectief bezit. Tegenwoordig worden de meeste open terreinen opgekocht, afgerasterd en bebouwd met nieuwe woningen. Veel dala's zijn nog opgezet volgens de oude Luo-tradities. Een hoge haag van ojwok, een potloodcactus, om het terrein heen. Centraal in het midden de boma, de kraal, waarin 's nachts het vee verblijft. Meerdere huizen in een kring daar omheen, waarvan plaats en aantal worden bepaald door de familiestructuur. Binnen het polygame verband heeft iedere vrouw een huis en heeft een man geen huis. Vanaf hun zesde jaar wonen de jongens met elkaar in een simba, het jongenshuis, gebouwd op een speciale plek; de meisjes wonen bij een oudere vrouw. Naast elk huis staat een dero, een opslagruimte voor de maisoogsten. Ik bewonder haar architectuur: een cilinder van papyrus – op een stapel stenen om los te staan van de grond - met takken als kolommen er omheen om het kegelvormige dak van gras te dragen. De nieuwe huizen zijn veelal gebouwd in betonsteen, met golfplaten daken. Ze staan solitair op de kavel, ontsloten

door een ruime oprijlaan. Op de dala's zie ik altijd mensen. De moderne huizen zijn vaak nog niet in gebruik. Onder het oog van een bewaker wachten ze op hun eigenaren, die na hun pensioen zullen terugkeren naar hun thuisgrond.

Een maatschappij die nog zo veel van haar tradities koestert, heet conservatief te zijn. Maar de veranderingen gaan snel. De grootouders van Florence en Francis gingen ongekleed, behoudens een omslagdoek en schaamstuk. Nu bezitten vijf van hun kinderen een mastertitel. Dochter Asunta schrijft in Wenen haar dissertatie; Everlyne promoveert in Kisumu. Paul studeert medicijnen in München en wordt daar op handen gedragen. Zij zijn het nieuwe Kenia. Zij zullen bepalen wat de tradities, die Francis en Florence hun kinderen meegaven, nog waard zijn.

'Dus uiteindelijk zijn jij en Francis gezegend met jullie kinderen?', vraag ik Florence. We zitten op de bank en drinken thee.

'We hebben elf kinderen; ieder kind is een geschenk. Maar in het Kenia van vandaag is het voor bijna elke jongere een zware opgave om een toekomst op te bouwen. Goed onderwijs is noodzakelijk. De kosten daarvoor zijn buitenproportioneel. De meeste jongeren trekken voor studie of werk naar de steden, want daar liggen de kansen. Maar het leven is er hard; ze moeten allerlei verleidingen weerstaan en soms worden hun plannen willekeurig door de politiek doorkruist. Wij zijn in staat geweest om onze kinderen te ondersteunen. Ieder volgde zijn eigen pad. De meesten hebben moeilijke momenten gehad. Zeer moeilijk soms.'

Ik vraag niet door. Ik ken alle kinderen sinds hun geboorte, maar in Kenia is het niet gebruikelijk om met iemand het leven van een ander te bespreken. We praten verder over haar werk als organisator van vrouwengroepen. Heel haar leven is Florence actief geweest om vrouwen te ondersteunen bij het ontplooiën van eigen initiatieven. 'De laatste jaren is het moeilijker geworden. De discipline is afgenomen, de saamhorigheid verdwijnt. Menigeen wordt geconfronteerd met de effecten van AIDS. Het zijn meestal de moeders die zich inspannen om de verliezen op te vangen.'

Kisumu telt het hoogste aantal slachtoffers van alle Counties in Kenia. Volgens het Centre for Alleviation of Poverty is 22 á 25 procent van de bevolking van Kisumu County HIV-positief. Jaarlijks raken er tienduizend mensen besmet.

Ik zou veel meer moeten bijpraten. Meer rondlopen als de koeien naar hun boma's worden gebracht. Naar het buurdorp Ahero gaan en over de dinsdagmarkt lopen, waar zich de hele omgeving verzamelt om te verkopen, te kopen en - bovenal - te ontmoeten. Naar Ombeyi gaan, tussen de rijstvelden

door. Kijken naar de ooievaars, de hamerkopvogels, de ibissen, de lepelaars, alle soorten reigers. Luisteren naar de kroonkraanvogels, die met hun roep hun soortnaam in het Dholuo verklanken: 'ongewang'.

Maar er is ook die wil om naar Kisumu te gaan. Al zo lang denk ik na over Obunga. In mijn tas heb ik een lange lijst met voorgenomen activiteiten waarmee ik wil meten hoe het met de wijk gaat. En Obunga ligt nu binnen handbereik. Ik zal het weerzien moeten opbouwen. Eerst rustig rondlopen in het stadscentrum en ervaren hoe groot de afstand is geworden tussen herinneringen en confrontaties. Het mag niet zo zijn dat mijn hoge verwachtingen weinig meer zijn dan een onderhoudsbeurt van mijn verleden. Goed. Ik ga naar Kisumu. Morgen. De gang over Oginga Odinga Road maken. Dat zou voor nu genoeg kunnen zijn. Het is geruststellend om te weten dat ik 's avonds weer in Boya zal zijn en kan napraten.

Ik loop het smalle padje af, dat naast het prikkeldraad van de overburen is ontstaan. Het heeft een beetje geregend in de vroege ochtend. Maar deze grond heeft niet veel nodig om te zorgen dat ik glibberend mijn weg moet vinden. Het veld naast de dala wordt geploegd. Het juiste moment. Droog is deze aarde hard als leem; als ze te nat is, kleef je vast. Vier ossen trekken de ploeg, waarop een man met ontbloot bovenlijf zijn volle gewicht en kracht aanwendt om diepte te maken. Zijn zijn voortdurende kreten bestemd voor de ossen of voor hemzelf? Net voordat ik de grote weg bereik, is er een plas waarin ik mijn smerige schoenen schoon kan spoelen.

Als ik langs de asfaltweg sta en mijn arm langzaam op en neer beweeg overkomt mij een Keniaanse rust. Nu voel ik mij geen toerist meer; ik heb hier dingen te doen. De matatu's komen in een gestage stroom voorbij. Ik richt mijn blik op hun chauffeurs. Wijzen ze opzij, dan slaan ze af; links naar Kisii, rechts naar Miwani. Tikken ze met een vuist in de andere holle hand, heet het 'opong, vol'. Ik hoef niet lang te wachten. Het busje dat stopt is meer dan gevuld, maar er vindt een reorganisatie plaats. Als er mensen zijn uitgestapt, worden over het zeer smalle gangpad, waar ook de meest ronde billen kunnen passeren, plankjes tussen de stoelen gelegd. Ik word klem gezet tegen een buurvrouw met manden. 'Misawauru duto, gegroet allemaal', zeg ik en ik voel haar ontspannen. Ik geef mij over aan de Congolese soukous muziek, die luid de hele ruimte vult. Hoe lukt het mijn medepassagiers om hierbij voortdurend te blijven telefoneren?

Normaal gesproken ben je in een half uur in Kisumu, nu doen we er twee keer zo lang over. De weg is onder reconstructie. Dat is een goede zaak, want als hoofdontsluiting van Oeganda waren het oude, smalle profiel en de slechte staat waarin de weg verkeerde, gevaarlijk. We slingeren over hobbelige noodwegen, langs hoge hopen zand en steenslag en rijen felgele

machines van een Israëliische aannemer. Er stappen weinig mensen uit, veel in. De conducteur heeft zijn plek al ingeleverd en hangt via de open schuifdeur aan het dak. Zoals alle conducteurs is hij jong en vol flair. Pas betalen als hij bijna onzichtbaar knikt. Het bankbiljet naar voren doorgeven en niets zeggen. Zeker niet vragen naar het wisselgeld. Hij is in charge.

Ik kijk gretig tussen armen en hoofden door naar buiten. Hoe bekend en hoe veranderd tegelijk is deze route, die ik honderden malen gereden heb. Het noemen van elke stopplaats: Lela, Korowe, Luanda, Rabuor, Nyamasaria. Overal is bijgebouwd; bij Korowe is een fabrieksterrein verschenen. 'Buy our mattresses,' lees ik in manskrote letters. De plaatsen waar de patrouillerende politie de matatu's aanhoudt zijn nog altijd dezelfde. Wat heet aanhouden? Terwijl de ene agent om de auto heen loopt, maakt de ander een vrolijk praatje met de conducteur. Als hun handen elkaar achteloos raken weet ik dat vijftig á honderd shilling van eigenaar is gewisseld. Corruptie is een complexe zaak. Enerzijds verdienen de agenten zo weinig, dat ze menen recht op meer te hebben. Anderzijds is het gewoon een opdracht van hun chef, bij het uitrijden: 'mannen, vandaag wil ik zoveel.' Maar ook hij volgt de orders van zijn meerdere. Voor de meeste mensen speelt de politie geen enkele rol bij het creëren van veiligheid.

We bereiken Nyamasaria, een dorp dat inmiddels de stad in is gegroeid. Nu rijden we langs het voetbalstadion naar de standplaats naast het busstation, ons eindpunt. Ik zie straten met lange rijen kramen, vol met zaken die ik zo niet kan onderscheiden. Op een terrein geheel gevuld met matatu's sluiten we achteraan. Als bevrijd maakt iedereen zich los uit deze samenzwering, die reizen heet. Naar buiten, waar we direct worden omsingeld door straatventers, krantenjongens, bedelaars en conducteurs van aansluitende verbindingen. Ik voel mij belegerd. Op hun vraag 'idhi kanye, waar ga je heen?', antwoord ik 'abayo abaya, ik loop wat rond' en steek snel en beduusd de weg over, waarbij ik bijna word aangereden. 'Hier rijden we links, mzungu.'

Ik vlucht naar een muurtje om op te zitten en om mij heen te kijken. Ik ben er, dit is Kisumu! Tevredenheid en onrust vermengen zich. Wat wil ik? Ik wil rustig rondlopen en tegelijkertijd alles ineens zien. Ik ben bang voor teleurstelling. Misschien lukt het om me simpelweg over te geven. Ik herinner mij een citaat uit een boek van Robbert van Lanschot, een voormalige Nederlandse diplomaat en veelvuldig Afrikaganger. Hij schrijft: 'Vrijwel alle steden in Afrika zijn chaotisch, ontdaan van ieder spoor van stedelijke cultuur. Een ongracieuze wereld zonder joie de vivre. Als dat allemaal je busraam voorbij komt, begin je je af te vragen hoe dat is: opgroeien in een omgeving, waar alles lelijk is. Kisumu (is) een morsige stad. Ik kom er niet graag.'

Dat zullen we nog wel eens zien, zeg ik tegen mezelf. Hoeveel zal het uitmaken dat ik er wel graag kom?

Ga erheen om er te zijn. Er zullen herinneringen zijn. Ze zullen als trouwe honden hun kop opsteken om geaaid te worden. Zal het mij lukken met een nieuwe en open blik te kijken? Een rustig begin maken door het park. Opge-
lucht een openbaar toilet ontdekken en daarna uitkomen midden op Oginga Odinga Road, de warme kern van het oude Kisumu, de mij zo vertrouwde hartlijn van de stad. Echte steden hebben dat: plekken waar de energie als vanzelf in en uit stroomt. Daar doet het er niet toe hoe ze er uit-zien. Ze hebben eigenheid omdat ze er zijn, zoals ze zijn. Odinga Road is er niet mooier op geworden. Er is veel bijgebouwd met karakterloos materiaal.

Foto 1

Oginga Odinga Road

Maar het blijven de oude Indiase winkelpanden die als beeldmerk laten zien wat voor straat dit is. Hoe lang nog? Ik loop verder en het lijkt erop dat de meeste winkels met boeken, kleding of huishoudelijke artikelen zijn ingeruild voor telefoonwinkels en balies van financiële instellingen. Waar is het restaurant waar ik geregeld afspraak met John of Adhiambo? Ik ga door de gaanderijen, die bij de meeste winkels aan de voorkant zijn aangebouwd. Het is er een passen en meten geworden. Er heeft zich een extra laag met handel ingevoegd. Schoenpoetsers, stempelmakers, krantenverkopers; uitgestalde babykleertjes, zaklampen, fruit, snoep. Ik vind mijn weg en kom uit bij de klokkentoren die nog altijd lichtblauw is. Het plein er omheen heette ooit

Piccadilly Circus en was bestemd om hart van de stad te zijn. Er kwamen bankgebouwen en een parkeerterrein. Ik heb mij voorgenomen geld te regelen en denk aan de uren die ik daarvoor vroeger bij deze banken in de rij moest staan om vervolgens opnieuw lang te wachten tot alle bijbehorende handtekeningen waren verzameld. Nu is er een speciale pinruimte, waar ik langs een veiligheidsman moet, die vervaarlijk probeert te kijken. Na een paar minuten heb ik de biljetten. Het zijn nog altijd dezelfde, met de oude Mzee, vader des vaderlands, in paars op het honderd shilling biljet, dat iets minder dan één euro waard is. Ik zet mijn hoeragevoel direct om in de koop van de grootste krant van Kenia, de Daily Nation, en verheug mij erop straks ergens te gaan zitten lezen.

Het tweede deel van Oginga Odinga Road wordt nog steeds grotendeels gevuld door ondernemingen voor bouwmaterialen. Vaak was ik hier om betonstenen, cement, stalen ramen, spijkers, en zoveel ton zand uit de Nyamasaria River te regelen. De etalages zien er nog even rommelig uit als toen: het beslag nog roestiger, de wastafels schever. In het looppad zijn, bij wijze van reclame, glimmende tegels gelegd. Ik bereik het einde van de weg. Zal ik ik doorlopen over Obote Road of een zijweg nemen? Ik wacht, kijk om me heen en weet: geen van beiden. Dit moet voor nu, voor een kennismaking, voldoende zijn. Hoeveel kan weinig zijn. Ga gewoon ergens zitten, draag ik mijzelf op, met thee, een samosa en de krant.

Bij een nieuw winkelcomplex zie ik een terras. Dichterbij gekomen is er het overenthousiaste en harde praten van een groep Amerikaanse jongeren dat mij afschrikt. Even verderop is er nog altijd mijn ooit favoriete 'Talk of the Town', maar het blijkt verworden tot een duistere bar. Ik passeer Mona Lisa; al lang geen restaurant meer. Het gelijknamige hostel op de eerste verdieping bestaat nog wel. De vriend van John, mijn counterpart van toen, probeert nog altijd bij de ingang zijn toeristische waar te slijten. We maken een praatje. 'De zaken gaan slecht. Eerst was er de economische crisis en nu Westgate', laat hij mij weten. Op de laatste hoek, op weg naar de matatu's ontdek ik een Indiaas restaurant; nee, Keniaans, met een eigenaar van Indiase afkomst bij de kassa. Ik vind een vrije tafel. Om mij heen jonge mensen in hun lunchpauzes. Op een TV-scherm het laatste nieuws over de geplande zittingen van het Internationale Strafhof in Den Haag, waar de Keniaanse president en zijn vice-president worden geacht te verschijnen om verantwoording af te leggen over hun rol bij de gewelddadige rellen na de verkiezingen van 2007.

Wat meer ontspannen loop ik even later Achieng Oneko Road af, op weg naar mijn vervoer naar Boya. Maar als ik het gebouw passeer van de Kisumu markt, bedenk ik mij. Ik heb een zwak voor markten, vanwege het directe, soms botte, altijd vrolijke, nooit zeurende van die wereld. Zou het

hier nog altijd zo zijn? Wat mij in het centrum niet lukte, gebeurt nu: ik laat zijn wat is en geef mij over.

Het gebouw stamt uit de Britse tijd. 'Jubilee Market 1935', staat er in grote letters op de gevel. Een spierwitte gevel, vers geschilderd zo te zien, met knalrode vlakken, waarop de Coca Cola Company zich als sponsor van deze onderhoudsbeurt onthult. De hal meet zo'n veertig bij negentig meter, een krap voetbalveld, schat ik. Een elegante staalconstructie om de golfplaten te dragen van het dak en de halfopen wanden. Aan de voorzijde schuift een lage strook met winkeltjes in, die zich aan beide zijden zo ruim om de hal vouwt dat er een tweetal binnenpleinen wordt gevormd. De hal is vrij donker en vol geroezemoes. Over het gehele oppervlak zijn in lange rijen betonnen tafels geplaatst.

Het overgrote deel van de koopwaar bestaat uit groente en fruit. Tafel na tafel met torentjes tomaten, bladerbergen, zogenaamde Europese groenten (bloemkool en sperziebonen), fruit in alle denkbare soorten en maten. Veel komt uit Kericho, waar het koeler en natter is. In een hoek van de hal tafels met verschillende soorten bonen. Mijn favoriet is olayo, de niet uitgelopen taugé, die je tot een dikke soep maakt en opschept met chapati, de Indiase pannenkoek, het vaste vrijdagavondmaal van Florence. Naast de bonen zijn er tafels met keukengerei. Niet wat de winkels bieden, maar in dorpen geproduceerde artikelen die van een ontwapenende directheid zijn.

De markt is een vrouwenwereld. Nergens zie ik mannelijke verkopers. Het zijn oudere vrouwen met postuur en gezag. Ze zitten op tuinstoelen achter of voor hun verkooptafel. 'You come here, you buy', krijg ik toegeworpen. Het valt mij op dat er onder de bezoekers, anders dan vroeger, mensen van Aziatische noch westerse afkomst zijn. Langzaam loop ik de hal door en kom uit op een buitenplein. Centraal onder een parapluboom ontdek ik een houten bank, waar nog een plaatsje vrij is tussen een stel oude mannen.

'Abed ka? Mag ik hier zitten?', vraag ik. Na een instemmend 'eeehh' schuif ik aan. 'Erokamano'. Ik laat mijn blik dwalen. Het hele plein is vol, maar er heerst geen drukte. Overal zijn mensen bezig met een vanzelfsprekendheid die geen extra ruimte behoeft. De winkels aan de buitenrand zijn open aan de voorkant. Men verkoopt er vis, voornamelijk moddervis, die zich ingraaft op speciale plaatsen in de moerasgebieden rond het Victoriameer. Voor de verkoop van andere vissoorten staat even verderop een tweede hal. Daar mocht ik in 1978 elke dag de rode fiets stallen waarmee ik naar Obunga ging. De mensen om mij heen zijn verkopende ambachtslieden. Hun uitstallingen passen, wat betreft hun grondgebruik, als puzzelstukken in elkaar. Een mzee, een achtenswaardige oude man met grijze baard, zit achter een trapnaaimachine. Naast hem ligt een berg van gebruikte plastic en sisal zakken.

Met grote zorgvuldigheid wordt elk exemplaar gekeurd, worden eventuele scheuren en rafels afgeknipt, wordt alles zo nodig opnieuw gestikt en ten slotte op een nette stapel gelegd. Er komt een klant die een grondzeil wil. Stukken worden naast elkaar uitgelegd, waarna wordt onderhandeld over maat en prijs. Twee bij drie meter voor vijftien shilling. Aan de houding van de mannen is het af te lezen: onderhandelen is niet om af te dingen, maar om elkaar waarde mee te geven.

Achter de werkplek van de man heeft een vrouw op de grond houten lepels, aluminium borden, plastic flessen, snijplanken en ander kookgerei uitgestald. Met haar lange paarse gewaad en witte hoofddoek laat ze zien hoe gelovig ze is. Kisumu telt een groot aantal kleine charismatische kerken, die steeds meer volgers weghalen bij de belangrijke gevestigde orden. 'Wij hebben meer bisschoppen dan Rome,' kreeg ik geregeld te horen. Religiositeit is voor de meeste Afrikaanse mensen een basishouding.

Het is de geur van kong'o, maïsbiere, die mijn blik naar haar buurvrouw trekt. Gezeten op de grond, benen voor zich uitgestrekt onder een kanga, een wikkeldoek met speciale opdruk, smeert zij met een pollepel een bruine pap in losse vegen uit op een plastic zeil. Haar uitleg is helder. Het is een mengsel van millet, maïs en gierst, dat ze laat fermenteren - dat is dat luchtje - om het vervolgens te verkopen in Nairobi, waar de mensen er weer een pap van maken.

Dan word ik weggelokt door vrolijke klanken uit de hal. Een volledig in het wit geklede man springt energiek op en neer. Om hem heen staat een groep marktvrouwen, klappend en zingend. 'Het is goed,' zeggen ze mij. 'Hij is alleen wat anders in zijn hoofd.' Als de uitgelaten stemming na enige tijd wegebt, bevind ik mij tegenover drie vrouwen, die willen weten wie ik ben. In hun blik zie ik een Luo kwinkslag: een watugo. De meest opvallende, want stevig opgemaakte, vrouw heeft de leiding. Een ander zwijgt, knikt zorgvuldig mee en gaat serieus door met het snijden van sukumawiki, een groente van bittere bladeren. De derde vrouw lacht mij toe. Als blijkt dat zij jonger is dan mijn echtgenote, is het pleit beslecht: 'Marry her, she loves you. You take her for lunch tomorrow.' Als we uitgelachen zijn, smoes ik mij, toch wat onhandig, naar het tweede plein aan de andere kant van de hal. In een volgepakte ruimte staat een man een broek te strijken met een hoge bout vol hete kolen. Op een stoel naast hem zit een kleine man in onderbroek. De drukte wordt veroorzaakt door een prediker die met galmende stem en zwaaiende bijbel tussen de verzamelde omstanders door laveert. Zijn halve Engels doet mij begrijpen dat hij het over het celibaat heeft.

'Maar wat deden de man en de vrouw dan, toen ze deze prediker schiepen?', roept iemand. Gelach alom. 'God is de belangrijkste,' zegt de man die naast mij staat en wiens schoen wordt gerepareerd. De schoenmaker zit

pal voor mij en naait met brede steken een compleet nieuwe bodem onder een bovenschoen. Zijn ronde gezicht is een en al glimlach.

‘Dit kost maar honderdtachtig,’ zegt hij. ‘Nieuwe schoenen wel drieduizend.’ Hij wordt omringd door hoge juten zakken, allemaal gevuld met schoeisel. Enkele exemplaren zijn bij wijze van reclame aan de boom gespijkerd, die de werkplek van schaduw voorziet.

‘Vroeger moest ik mijn hele voorraad elke dag mee naar huis nemen in Manyatta. Maar tegenwoordig hebben we hier gezamenlijk een bewaker.’ In Kenia wordt niets weggegooid, maar hoe lang geleden zou het zijn dat hij in een van de zakken vond wat hij nodig had?

De prediker heeft zich inmiddels, met nog meer volume, tot grote hoogten opgewerkt. Te hoog, lees ik af aan de gezichten om hem heen. Een oudere man roept een protest dat ik niet begrijp. Anderen vallen hem bij. Dan zet de man een stap naar voren en verklaart in het Engels en derhalve met extra autoriteit: ‘Hoe kun jij prediker zijn, als je ook deze zalf voor huidontkleuring verkoopt?’ Er valt een diepe stilte. De prediker grijpt naar zijn bijbel, begint luid citaten te declameren, maar de mensen draaien zich al om. De kleine man naast mij trekt zijn broek aan.

Als ik verder wil gaan, loopt mijn blik weer vast. In de ruimte die de vertrekkende mensen achterlaten, doemt een kruidenvrouw op. Ik zag er meer op de markt. Naast alle vernieuwingen hebben zij hun posities weten te behouden. Ik kwam recentelijk een interview tegen waarin staat dat Kenia in 2013 tienduizend traditionele genezers telde. Het KEMRI, een algemeen geacht Keniaans instituut, onderzoekt structureel hun producten en reguleert zo mogelijk het gebruik, dit niet tot genoegen van de mondiale medicijnindustrie.

‘Ik verkoop kruiden uit de directe omgeving,’ zegt de vrouw. Ze zit aan een houten tafelkastje, waar menig designer jaloers op zou zijn. Hoopjes bladeren. Een serie potjes. Aan de voet allerlei wortels. Het papier dat aan het deurtje is gespijkerd zegt dat ze al zes jaar, zeven dagen per week hier te vinden is. En voegt een telefoonnummer toe.

‘Voor een consult,’ verklaart ze als ze me ziet kijken. Een jerrycan zit vol sap, zie ik door het plastic heen. ‘Net als thee. Van alles moet je gewoon een thee trekken en opdrinken.’

Ik denk aan de kruiden die jaren geleden door Keniakenner Coen Esser mee naar Nederland werden genomen, voorzien van een beschrijving waarvoor ze werden gebruikt. Ze werden in Nederland getest. De bestanddelen bleken vaak te passen binnen de samenstelling van westerse medicijnen voor dezelfde aandoeningen.

Inmiddels is het laat geworden. Over een uur wordt het donker. Zal ik nu naar Boya gaan? Een rauwe schreeuw veegt mijn vraag weg. Ik herken de klank: hij is van Tom, de broer van Florence. Nog steeds die gespierde wilskracht, het enthousiasme.

‘Ja, we moeten elkaar zien, maar nu niet.’ Tom is altijd druk.

Als ik de rij matatu’s met bestemming Boya zoek, word ik zachtmoedig door een conducteur meegetroond. Vlakbij Boya roep ik ‘Otieno Odongo’, zoals Francis mij heeft gezegd te doen. Alle passagiers kijken mij lachend en verbaasd aan. Het is de naam van een geachte familie die hier lang geleden woonde.

‘Alor, ik stap uit’, voeg ik ten overvloede toe. De modder op het paadje is opgedroogd. Het veld is voor de helft omgeploegd.

4

Wat komt u hier doen?

Onder de koude douche begint het denken. Op de hernieuwde korte kennismaking met de stad kan maar één vraag volgen: hoe zet ik mijn verkenning voort in Obunga? Direct na het ontbijt bel ik met Steve Gome van Pamoja, die mij in de wijk kan introduceren. Een kalme stem laat het vanzelfsprekend zijn dat ik zijn hulp zoek. Sterker nog: hij stelt me direct voor om met hem mee te komen naar een werkoverleg met Kiwasco, dat over drie dagen in de buurt zal worden gehouden.

‘En dan kunnen we aansluitend kennismaken met de voorzitter van de Obunga Residents Association.’ Direct voel ik energie opkomen. Maar met de telefoon nog in mijn hand dienen zich ook bedenkingen aan. In een deel-seconde zie ik het voor me. Kiwasco, de Kisumu Water and Sanitation Company, dat zijn van die concrete technische types. Dan praten we direct over de te plaatsen meters, betalingsregelingen en wat al niet meer. Prima, een vliegende start. Maar dit betreft Obunga. Ik wil eerst opnieuw kennismaken met de wijk, voordat ik over problemen en oplossingen ga nadenken. Ik wil gewoon Pamba Road oplopen, mensen aanspreken, er zijn. En dan dit: ik heb last van een vooringenomenheid, die mij al hindert sinds ik werd geconfronteerd met allerlei berichten over het wel en wee in het huidige Obunga. De meeste verhalen bleken zich te focussen op geweld, prostitutie, alcoholisme, kindermisbruik, AIDS. Deze zaken spelen, dat weet ik, maar als ik met angst door de wijk ga lopen, zal ik met de bevestiging van al deze zaken weinig meer ervaren dan dat. Ik werd vooral geraakt door het volgende bericht, geschreven in de NRC door Koert Lindijer. Hij woont al jaren in Kenia en schrijft vanuit een Keniaans perspectief. Het is van een tijd geleden, maar het kwam als eerste boven toen ik op internet naar Obunga zocht.

‘Buiten is het angstig stil op de modderpaden van de sloppenwijk Obunga in Kisumu. De bewoners van Obunga in West-Kenia slapen hun roes uit: de dieven na hun nachtelijk werk onder de rijken, de hoeren en de brouwers van illegaal bier na hun dagelijkse inspanningen. Slechts de baby’s die moederziel alleen spelen in een modderplas laten zich horen. Alleen in de nacht komt Obunga tot leven.’

Goed, laat dit zo zijn. Uiteindelijk rest er niets anders dan gewoon te gaan en mijn kijken niet te laten aansturen door allerlei verhalen. Als ik echt wat met Obunga wil, zal ik de wijk moeten laten zijn zoals hij is. Zoals ik dat met elke wijk deed waar ik als stedenbouwer over na moest denken. Maar laat ik dan wel met John Kwaka bellen. Hij is een goede vriend, die mij in 1978 assisteerde. Ik zal hem vragen weer mijn counterpart te worden. Met hem kan ik met een kalmer gemoed de buurt in gaan. Hij kan bewoners uitleg geven over mijn aanwezigheid. Hij kan aan mijn jas trekken als dat nodig is. Mij waarschuwen als ik te snel ga in mijn weten. Of te langzaam in mijn begrijpen.

Het is oktober en de lucht is egaal grijs. Binnenkort zal de hemel schel blauw zijn en de warmte verzengend. Nu is het koel. Een late staart van de regentijd. De mensen dragen truien en zeggen blij met het weer te zijn. Mike heeft een wollen ijsmuts op zijn hoofd, zo'n klassiek Hollands model met een pompon bovenop. Ik heb het idee dat hij nu nog guitiger uit zijn ogen kijkt, nog meer als een Ochome, deze kleinzoon van Florence en Francis. Vandaag wijkt hij niet van mijn zijde. De eerste dagen sloeg hij mij van afstand gade; nu daagt hij me voortdurend uit met hem te spelen. Hij is vier jaar oud, vrolijk en energiek. En hij is mank. Zijn linkerbeen doet bijna niets. Bij een ernstige aanval van malaria kreeg hij op een medische post een injectie in zijn lies. Tegen alle adviezen in bakte zijn moeder hem vervolgens strak in, waarna ze hem aan zijn lot overliet. De injectie bleek verkeerd gezet en Mike kon niet meer lopen. In paniek liep de moeder weg.

Ik wil nog wat doordenken over mijn voorgenomen bezoek aan Obunga, maar ik kan niet op tegen Mike's vrolijke aandringen. Ik versta nauwelijks iets van zijn Dholuo, maar dat doet er niet toe. We gaan samen tekenen en daarvoor hebben we geen woorden nodig.

Als ik in Kisumu uit de matatu stap, vraag ik mij af of ik mijn schoenen zal laten poetsen. Ooit stoorde mij het beeld van de goedgeklede mannen, die zich daartoe lieten bedienen. Maar nu weet ik: ik ga op bezoek en moet er netjes uitzien. Toch loop ik door; ik mis de rust die de poetskruk van mij zal vragen. Bovendien heeft het niet geregend vannacht. Ik ben op weg naar Kondele, het hoekpunt van Obunga. Als ik Kenyatta Highway bereik, ben ik een potentiële klant voor alle vormen van openbaar vervoer, die zich hier strategisch hebben opgesteld.

'Onge,' roep ik, 'ik hoef niet.' Ik wil deze kilometers lopen. Ik wil Obunga bewust benaderen, het raadsel van de aankomst beseffen. De Highway blijkt een wereld op zich. Aan beide zijden van het asfalt toont de stad zich in vol ornaat. Lange rijen kramen, kiosken en plekken vol koopwaar breed langs

de weg uitgestald. Venters, karretjes, fietsers, lopers tussendoor. Plaatsen waar van alles wordt geproduceerd of gerepareerd. Overal mensen die kopen, wachten, praten. Vooral heel veel mensen. Ik zie het, voel mijn denken volstromen, maar weet: eerst Obunga, hier kom ik later terug. En ik voeg mij in de stroom van energie, die mij als een stagediver doorgeeft.

‘Ber ahinya, het is goed,’ beantwoord ik de stralende lach van een vrouw, mij toegeworpen vanuit een kraam geheel gevuld met witte trouwjurken. Naast haar worden doodskisten verkocht. Ook glimmend.

Kondele is een grote open plek op het snijpunt van vier woonwijken. Een natuurlijke bodem voor stadse drukte. In januari 2008 haalde Kondale het Nederlandse TV journaal, als het letterlijke brandpunt van de bloederige post-verkiezingsonlusten. Maar nu is het gebied half leeg en loop ik tegen hoge betonnen muren op, die de ruimte diagonaal in tweeën snijden. Ze vormen een viaduct, onderdeel van de in aanbouw zijnde autoringweg. Nu begrijp ik de witte strepen die ik op de luchtfoto zag. Ik passeer de onderdoorgang en buig af. Voor mij strekt zich in zijn volle lengte het noordelijke deel van de toekomstige weg uit. Kijk hoe de villawijk Tom Mboya Estate en de krottenwijken Nyawita en Obunga tegenover elkaar liggen, met die brede strook zand als een waar grensland ertussen. Er wordt nergens aan de weg gewerkt. Wat zal deze route na voltooiing voor de stad gaan betekenen? De argumentatie over doorgaand verkeer zal zeker kloppen, maar wat zegt zo’n harde lijn tussen de formele en de informele stad? Zullen er op de middenberm betonnen muurtjes worden gebouwd, zoals dat ook is gedaan in Nairobi? Veiligheid en scheiding ineen? Hoe weeg je een algemeen verkeers- en economisch belang af tegen de stedelijke identiteit van een half miljoen mensen? In principe zou de ringweg ook buiten de sloppenwijken om kunnen worden aangelegd om zo een afscherming te vormen tegen de wateroverlast uit het moerasgebied.

Ik loop door tot het punt waarop het viaduct tot maaiveldniveau is gedaald. Hier sluit Pamba Road aan, de belangrijkste weg van Obunga. Nu komt alles hier nog breed in zand samen. Waar zal straks het asfalt liggen? Op een hoek staan de restanten van blauw geschilderde muren. Ik herken de erop aangebrachte gele kruisen als de officiële aanmaning tot sloop. Voor de ruïne en direct langs Pamba Road staat een golfplaten afdak, versierd met vlaggetjes.

Op banken eronder zitten jonge mannen die zo te zien verward zijn in vrolijke gesprekken. De motoren om heen heen laten zien dat zij bobaboda rijders zijn, die wachten op klandizie. Motortaxi’s. Ik wend mijn blik naar de overzijde en zie een bonte verzameling van kiosken, kramen, tafels en grondzeilen, voorzien van allerlei koopwaar: groenten, kleding, fruit, vlees,

gordijnen, schoenen. Wat zou er in de emmer zitten van de vrouw die, gezeten op een kruik, diep in gedachten voor zich uit staart?

‘Wat komt u hier doen?’, hoor ik vanonder het afdak. Ik draai mij verast om en loop langzaam naar de jongen, van wie ik vermoed dat hij het was die riep. Hij lijkt op Gabriel Omolo van vroeger, flitst het direct en irrelevant door mij heen.

‘Stedenbouw, lang geleden’, wil ik uitleggen, maar ik realiseer mij tegelijkertijd dat het bewonerscomité mij binnenkort in de wijk zal introduceren.

‘Just looking’, zeg ik en loop schijnbaar nonchalant door. ‘St. Margaret’s’, lees ik op een groot bord naast de weg. Hier is dus morgen die waterafsprak. Een omheind en schoon geveegd terrein met een enorme boom in het midden. Rechts een groot stenen gebouw. ‘Clinic for AIDS, family planning, counselling and nutrition’, zegt het bord.

De bodabodajongen is naar mij toegelopen en staat naast mij. Hij kijkt me strak aan terwijl hij plompverloren zegt: ‘You are not honest’, waarna hij zich resoluut omdraait en terug naar het afdak gaat. Ik schrik. Mijn hoofd schiet vol met niet meer te uiten ja-maars. Ik was niet oneerlijk, maar hij heeft wel gelijk. Voor hem ben ik een witte man in een lange rij. Zij komen hier even langs en schrijven dan hun rapporten, blogs of wat dan ook vol, om de wereld uit te leggen wat er met heel Afrika aan de hand is.

Verward loop ik het terrein van St. Margaret’s op. Ik ga onder de boom zitten en kijk Pamba Road af, een informele zandweg. Het is niet druk, geen auto’s, wel een gestage stroom voetgangers, fietsers en bodaboda’s. Het hart van Obunga.

Twee vrouwen die vanuit de verte komen aanlopen, trekken mijn aandacht. Ze dragen grote bundels op hun hoofd, zonder ze extra te ondersteunen. Op elke rug is een kindje gebonden: de voetjes steken parmantig aan weerszijden van de kanga’s naar voren. De vrouwen voeren een enthousiast gesprek. Hun bewegingen lopen volledig synchroon. Is dit de vanzelfsprekendheid van harmonie of de harmonie van vanzelfsprekendheid? Om hen heen cirkelt een jongetje; zijn ogen zijn strak gericht op de hardrubberen ring, die hij voor zich uit hoepelt. Pal tegenover mij staan de vrouwen stil bij een paar lege kramen. Met een simpele voetbeweging rollen zij de papyrus matten uit, die onder de kramen liggen. Ze tillen de bundels van het hoofd en zetten ze neer. Dan buigen beiden zich voorover. Benen en rug vormen een perfecte rechte hoek. Ze knopen de doeken los, draaien de baby’s in één soepele beweging van rug naar buik en leggen ze in de schaduw op de matten. Hun slaap wordt niet onderbroken. Het jongetje is intussen doorgelopen en verliest de controle over zijn spel. De moeder ziet het vanuit haar ooghoeken, wordt boos en waarschuwt hem voor het verkeer. Terwijl de vrouwen, wederom perfect op elkaar afgestemd, de grond rond de kramen aanvegen met een

steellose bezem, blijft het kind stokstijf en verslagen staan. Dan worden de bundels uitgepakt. Ze bevatten de koopwaar: tweedehands kleding en sandalen gemaakt van autobanden. Zorgvuldig worden ze in de kramen uitgestald. Een van de vrouwen komt naar St. Margaret's. Ze tapt er water om plastic zakken te wassen. Nog nadruppend worden ze aan een spijker in de kramen geprikt. Nu zetten beiden zich op hun mat, naast de nog altijd slapende baby's, en kijken uit over Pamba Road.

'Wantie, hier zijn wij. De dag is aan de dag zelf. Wij zijn er voor wat hij ons brengt.'

Ik sta op van onder de boom en laat komen wat komt. Ik kom niet ver. Een jonge man posteert zich vierkant voor mij. Zijn bloeddorlopen ogen verraden dat hij minimaal straalbezopen is. Direct herinner ik mij een bezoek van enkele jaren geleden, toen een grote, dronken man mij meer dan stevig vastgreep en pas na te lange tijd weer los liet. Ik probeer de uitgestoken hand zo neutraal mogelijk te negeren.

'So you have to help me with my alcohol problem', stelt hij. Ik kijk weg en mompel: 'Onge wach, geen nieuws, er valt niets te zeggen.' 'Yes, we are hungry', hoor ik hem mij naropen, als ik verder loop. Ik heb gezien, dat om ons heen mensen hebben toegekeken, benieuwd hoe deze confrontatie zou aflopen.

'Onge wach', herhaalt zacht een jongen, die zittend op een motor even verderop langs de weg staat. Mijn 'eeeh' klinkt als een zucht.

'Is dit jouw pikipiki, jouw motor?', open ik het gesprek. De jongen blijkt zeer verlegen.

'Ik huur de motor voor driehonderd per dag van een man die investeert. De meeste bobabodadrivers huren.'

'Waarom sta je niet bij je collega's onder het afdak?'

'Ik hou niet van het concurrentiegedrag dat daar heerst.'

'Hoe gaan je zaken?' Pas nu kijkt hij mij echt aan.

'Meestal heb ik drie à vier klanten per dag, waarmee ik twee à driehonderd verdien. Dat is weinig, want ik moet vijftienhonderd per maand aan huur betalen. En vijfhonderd voor de opvang van mijn kinderen. Plus weer vijfhonderd voor ons water. Ik kan mijn vrouw elke dag honderd geven (0,9 euro) voor ons eten, soms iets meer. Er zijn gewoon teveel bodaboda's, ik moet steeds langer wachten.' Er valt een stilte.

'Wat zijn je dromen?', vraag ik dan. Eindelijk verschijnt er, heel voorzichtig, een glimlach op zijn gezicht.

'Ik zou naar Europa willen. Niet om er te wonen, alleen om even te kijken. Just looking.'

Verder lopen over Pamba Road. Om kuilen heen, langs grote plassen zwart water. Overal ligt afval. Het lijkt de mensen niet te storen. Men loopt bin-

nen de weg zijn eigen kronkelende pad. In feite is Pamba Road meer een ruimte dan een weg: de ruimte tussen twee lange reeksen van kramen, kiosken, tafels, afdaken en werkplekken. De weg is een handelszone. In 1978 waren hier slechts enkele losse verkooppunten. Nu is de weg het centrum van actie geworden; de belangrijkste gemeenschappelijke ruimte van veertig duizend mensen. Op mijn kaart tekende ik een streep als routeaanduiding. De kleinschalige activiteiten aan weerszijden zag ik niet op de luchtfoto. Ik miste bijna alles.

De wijk is nog niet helemaal volgebouwd. Achter de handel zie ik soms open stukken grond. Grote letters op een vrij nieuw gebouw trekken mij zo'n ruimte in. 'Future Hope Academy', lees ik. Het is een school en ik ga voorzichtig poolshoogte nemen. Vrijwel direct komt een oudere, kordate vrouw op mij af.

'Wat wilt u hier?' Ik leg mijn nieuwsgierigheid uit, maar dat volstaat niet. Ik mag haar school bezoeken, zeker, maar moet dan eerst langskomen met de voorzitter van het bewonerscomité om een afspraak te maken voor een bezoek. Ik knik.

'Awinyo - erokamano, aduogo kendo; ik begrijp het - bedankt, ik kom later terug.' Het is een bekende confrontatie: de meeste onderwijzers zijn trotse mensen en de school is hun domein.

Ik loop terug naar Pamba Road, maar sta dan stil en vervolg niet automatisch mijn route nog verder de wijk in. Mijn nieuwsgierigheid is gaan haperen. Het zijn niet de reacties van de mensen die mij afschrikken. Het besef dringt door hoe belangrijk het is, dat ik op de juiste wijze word geïntroduceerd in de wijk. Ik ben nu nog een buitenstaander, die per definitie vragen oproept. Ik moet teruggaan, de wijk uit. Gewoon mijn beurt afwachten.

Charles, de jongen met de motor, staat niet meer op zijn plek. Ik hoop dat hij een klant heeft gevonden. Als ik het bodaboda-afdak wil passeren zie ik de jongen die mij aansprak. Ik ga naar hem toe.

'Waarom vroeg je dat?', zeg ik, 'over die eerlijkheid?' Hij kijkt mij ontspannen aan.

'Atugo matin, ik speelde een beetje. Ik wilde er achter komen wie u bent'. En daarmee smelt direct de last die ik op mijn schouders droeg. Want zo simpel is het: wie ben jij, die zichzelf heeft uitgenodigd in onze wijk? We geven elkaar een Luo handdruk: na een ruime zwier plat met klets op elkaar. Vaak zwaai ik ernaast. Nu gelukkig niet.

Ik herinner mij dat de winkel waar ik binnen ga vroeger een bakker was. Nu heet het Kenshop, een winkel met een driedelige functie. De open gevel-entree is voor het meest representatieve deel: de telefoonwinkel. Hier loopt

de eigenaar trots tussen zijn glazen kasten, waarin de nieuwste modellen verleidelijk liggen te glimmen. In Kenia heeft de mobiele telefoon het gehele communicatie-systeem veranderd. Uit het begin van de nieuwe eeuw herinner ik mij de houten hokjes langs de weg, waar eigenaren hun apparaat tegen betaling beschikbaar stelden. Het gebruik nam sterk toe nadat de telecommunaalchappijen werden gedwongen hun tarieven drastisch te verlagen. In 2009 had de helft van de Kenianen een eigen toestel en in 2012 was bijna driekwart van de mensen mobiel bereikbaar. De rechterzijde van de winkel is ingericht als internet-café. Een rij computers, waaronder die ene met skype tussen zijn programma's, waarmee ik enkele dagen geleden aan mijn thuisfront liet weten hoe mijn bezoek tot nu toe was verlopen. Ik zwaai naar de vrolijke, voluptueuze en zeer behulpzame beheerster en richt mijn blik op het centrale deel dat fungeert als lunchrestaurant. Daar zit John, zoals afgesproken. Wat goed om hem te zien. Terwijl we wachten op Steve vertellen we elkaar hoe het gaat met ons werk en pensioen en met ons gezinsleven. Als de cappuccino's komen kan de ober nauwelijks wachten om mij uit te leggen waarom hij in mijn schuimkop 'we-R-one' heeft gemengd.

'This is what we do these days.'

'You mean Westgate?'

'Eeeh, even Uhuru and Raila decided to make peace now.'

Uhuru Kenyatta en Raila Odinga zijn de grote rivalen in de huidige Keniaanse politiek; een strijd die ze overnamen van hun vaders.

Steve en Cyrus schuiven aan. Steve blijkt een joviale man, architect, met zoveel uitstraling dat je direct voor je ziet hoe hij elke vergadering voor zich weet te winnen. Cyrus is erg jong en stelt zich puur afwachtend op. Ter introductie vertellen John en ik wat we in 1978 in Obunga hebben gedaan. Ik beschrijf in grote lijnen het plan dat ontstond en vraag of de geruchten waar zijn dat er momenteel een nieuwe ontwikkelingsvisie voor Kisumu in de maak is.

'De overheid is met een groot team deskundigen aan het werk. Wij zijn daar op geen enkele manier bij betrokken. Dus weten we ook niet waar men op aan koerst. In opdracht van de VN hebben wij Obunga op allerlei fysieke aspecten geïnventariseerd en vervolgens aan de bewoners gevraagd hoe zij hun woonsituatie zouden willen verbeteren.' Nu gaat Steve er echt voor zitten.

'Als je bewoners bevraagt krijg je geen direct antwoord. Ja, mensen willen een groot huis met zwembad. Pamoja registreert en geeft geen commentaar. Maar we stellen wel kritische vragen. Over grondeigendom, over benodigde gelden, over de keuze: waarom heel veel zwembaden en geen school? Uiteindelijk ontstaat er een concreet en eenvoudig plan: dit plan.' Steve legt

een A4 op tafel. Het is een neutrale en schematische kaart van Obunga, die op enkele plaatsen is ingekleurd. Hij vervolgt:

‘Dit is wat de mensen willen: verbetering van de hoofdwegen, openbare toiletten en het vastleggen van terreinen waarop later voorzieningen kunnen worden gebouwd, zoals een gezondheidscentrum. Zo werken wij. Wij maken zelf geen plan, wij communiceren op zo’n manier met de bewoners, dat zich een plan vormt.’

Ik knik, zeg dat ik hun aanpak begrijp. Ik zeg niet wat ik denk. Dat een inventarisatie van wensen nog geen plan maakt. Dat het daarmee begint, ook in Afrika. Ik laat het gaan, want dit is een kennismaking. Vooralsnog wil ik de verhalen direct horen uit de monden van de bewoners. Misschien dat deze verhalen in tweede instantie een aanzet kunnen gaan vormen voor verder overleg.

‘Let’s join the Kiwasco people.’

‘Jullie vinden ons achter het busstation, bij Hangover Hotel’, meldde de SMS die we kregen. We gaan per tuktuk, de Aziatische driewieler, die mij altijd vrolijk maakt. De plek is een uitbreiding van het stadsgewoel dat het busstation tegenwoordig is. Rijen bars, enkele winkels en een nachtclub, waar je ook gewoon kunt dansen. Onze mannen zitten aan de kippenbouten en moeten nog even dooreten. Hun uitbundige groet wordt uit een soort solidariteit overgenomen door de no-nonsense barmeisjes. Ik besef: als ik Kisumu echt wil leren kennen, zal ik hier wat kleine uurtjes moeten doorbrengen. Met de nodige ho’s en ha’s brengen de tuktuks ons even later naar St. Margaret’s. Er staat een stapel paarse stoelen onder de boom, maar we komen niet veel verder dan het groeten van enkele vertegenwoordigers uit de wijk. De watermannen willen direct Obunga in. Oftewel: bestaande waterputten inspecteren en locaties zoeken waar eventueel nieuwe putten kunnen worden gemaakt. Kiwasco heeft besloten het oude en zeer beperkte leidingnet te vernieuwen en uit te breiden, mits er bewoners zijn die mee willen werken en mee willen betalen. En zo loopt er een rij delibererende mannen over de smalle paadjes van de wijk. Ik word al gaande bijgepraat.

‘Een groot deel van de oude putten is in onbruik. Ze staan onder water, want ze zijn fout gebouwd en ze hebben geen of verkeerde meters. Dit kunnen we allemaal oplossen. Het grootste probleem is het beheer. Waar vinden we plekken met betrouwbare eigenaren? We moeten veel energie steken in overleg.’

Als ik even later achter in de rij terechtkom, vertelt Steve mij dat de bewoners-participatie bij dit project hem grote zorgen baart.

‘Kiwasco is toch vooral gericht op de realisatie van de concrete werkzaamheden, met zo min mogelijk gepraat er omheen.’ Ik kijk, praat, loop

en realiseer mij nauwelijks dat ik weer midden in Obunga ben. Als een groepje giechelende meisjes in schooluniformen passeert, fluisteren ze mij op zowel verlegen als zelfbewuste toon toe:

Mzungu, mzungu.' Zo heet de minder vertrouwde 'witte' in het Kiswahili. Een afwerende term, in tegenstelling tot het open 'odiero' in Dholuo.

Terug op het Social Centre geeft ieder aan dat het een nuttige ronde is geweest. De volgende stap zal een baraza zijn, een grote en officiële wijkvergadering, onder leiding van de subchief, het hoofd van de lokale, burgerlijke autoriteit. Daar zal Kiwasco zijn plan officieel presenteren en mag iedereen reageren.

Steve komt naar John en mij toe en stelt voor naar mister Wilfred Owiti te gaan, de voorzitter van de officiële 'Obunga Residents Association'. Mister Owiti woont om de hoek in het oude hart van de wijk. Onderweg komt John naast mij lopen.

'Hoe mooi zou het zijn geweest als mister Orery hier bij had kunnen zijn. Ik heb hem nog niet kunnen bereiken, maar ik weet inmiddels wel wie ik daarvoor nodig heb.'

De voorzitter woont in een klein stenen huis, met crèmekleurige wanden, babyblauw houtwerk en geschilderde zwarte plinten met dat schuin oplopende stukje aan elk eind. Mister Owiti is een oude, grote en zware man. Zijn diepe stemgeluid bevestigt zijn uitstraling. Hij zit voor zijn huis. Naast hem mister Joshua Odindo, tweede secretaris van het bewonerscomité. Nadat er extra stoelen zijn gebracht vormen we een kleine kring. Zoals het hoort stelt Owiti zich uitgebreid voor.

'Dit is mijn thuisgebied. In 1998 ben ik hier na mijn pensionering teruggekeerd. Ik was magazijnmeester bij verschillende firma's. Geregeld ging ik naar Europa en Amerika', laat hij in ruime bewoordingen weten.

Joshua blijkt stil en bescheiden. Hij maakt aantekeningen, weidt niet uit over zichzelf en wil vooral weten waarom ik naar Obunga ben gekomen. Als ik kort mijn verhaal doe, volgt verbazing en een stilte, die de voorzitter verbreekt met de uitspraak:

'So you know this place.' Het klinkt als een soort stempel voor toelating.

'En wat wilt u nu doen?' vervolgt hij.

Steve springt in en legt de afspraken uit die ik in Nairobi met Pamoja heb gemaakt. Voor Owiti is dat reden genoeg om door te pakken.

'Het eerste wat de wijk wil is een verbetering van onze hoofdwegen, want ze zijn gewoon te slecht. Maar elke discussie die we hierover voeren eindigt in redetwisten over de vraag waar het oude, dus formeel juiste, tracé loopt. Er zijn in de loop van de jaren veranderingen ontstaan. Mensen bouwen soms zomaar een huis half over de weg heen.' Ik beloof mee te zullen denken, maar zeg eerst de wijk beter te willen leren kennen.

‘Kunnen jullie mij op een algemene bewonersvergadering introduceren? Kan iemand van jullie met mij meelopen als ik de foto’s wil maken die ik nodig heb?’ En dan ga ik voor het hele pakket: ‘Ik zou ook graag mensen interviewen. Kunnen jullie daarbij bemiddelen?’

Wilfred Owiti kijkt mij aan met een zeer kalme blik en zegt dan:

‘Je weet nu waar ik woon. Als je komt zal ik voor je zorgen.’

Met een handdruk wordt alles bevestigd.

Enkele dagen later laat John weten een afspraak te hebben gemaakt met mister Orery. Tijdens het afwachten, weer in de Kenshop, maakt John steeds even een rondje langs de schoenpoetsers op het plein met de klok. Deze jongens zijn familie van Orery en hebben beloofd hem tot het plein te begeleiden. Als ze eindelijk de winkel binnenstappen zie ik een broze man van 72 jaar, die zich langzaam schuifelend voortbeweegt. Hij heeft recentelijk een hartaanval gehad. De ontmoeting is warm. Lang geleden zagen we elkaar wekelijks als het comité bijeenkwam achter de gelagkamer en tussen de peeshokjes van Nyawita Bar. Veertien geachte ouderen uit de wijk waren het. Chairman Orery was in zijn dagelijks leven het hoofd van de brandweer van Kisumu.

‘Only four of us are left these days.’ Hij wijst ze aan op de groepsfoto uit 1978, die hij voor zich op tafel legt. En vervolgt:

‘Ik kom nog maar zelden in het centrum. Ik ben te oud. Mijn leven moet nu regelmatig zijn. Nee, ik hoef niets te drinken, want dat past niet in mijn schema. Hoe kon het nou gebeuren, dat ons mooie plan nooit is opgepakt? Maar ik zou nog wel mee willen praten, nog één keer. Ik ken mister Owiti een beetje.’

Het raakt mij dat iemand na vijfendertig jaar nog zo’n welgemeend pleidooi houdt. In mijn reactie bevestig ik de productieve samenwerking waarop ons plan was gestoeld. Vervolgens schets ik mijn vermoeden waarom het in een la verdween: verbeteren geldt de facto als een erkenning van de wijk als krottenwijk. En dat was in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw onacceptabel in de Keniaanse politiek. Natuurlijk nemen we afscheid met de belofte elkaar met de andere oud-leden opnieuw te ontmoeten. Met zorg laat John mister Orery uit. Ik blijf nog even zitten. Probeer te begrijpen wat dat is: onmacht.

5

Lopen tussen twee werelden

Oile Park, als park, bestaat niet meer. Het was destijds een vaste plek op mijn route als ik van het centrum naar de markt liep om, op weg naar huis, groente en fruit te kopen. Een parkje met bomen op een kalend grasveld, dat met hagen in parten was verdeeld. Onder de bomen lagen altijd mensen te slapen. Langs de paden stonden, hingen of zaten veel bedelaars. Onder hen lepralijders op planken met rolschaatswielen. Een goede bedelplek, want het was een drukke doorloop. Maar altijd bleef ik na hun smeekbede in verwarring achter. Na al die jaren weet ik nog steeds niet hoeveel ik had moeten geven.

Nu sta ik langs Nairobi Road en zie aan de overzijde een kale strook grond, waar ooit een rij volgroeide bomen stond. Daarachter een drukke en bonte mix van mensen, kramen en parasols. Het park is een markt geworden. Het kappen zal waarschijnlijk te maken hebben met de wegverbreding, die verderop is ingezet. Ik steek over, tussen de wachtende fietstaxi's door. Kuilen in de zandstrook blijken grotendeels gevuld met afval. Over onzichtbare paadjes slingeren de mensen zich er omheen. Van het park resteren slechts enkele bomen. Maar dat zijn dan wel Nandi Flames, die met hun knalrode bloei de aandacht voor zich opeisen. Het marktaanbod is breed: kleding, groente, fruit, schoenen, keukengerei, hapjes en drankjes. De opstelling van dit alles lijkt toeval, tot ik zie dat zij direct gekoppeld is aan de loopstromen in dit gebied, zoals dat in alle steden het geval is. De buitenste rij is voor de snelle langslopers. Op tal van plaatsen staan djiko's, houtskoolovens waarop maïskolven worden geroosterd. Je kunt koude cola kopen dankzij koelboxen of teiltjes water; er worden geroosterde stukken kip in kastjes vliegvrij gehouden en er is nyoyo te koop, een gekookt mengsel van maïs en bonen dat wordt bewaard in plastic emmers. Allemaal fastfood, dat toont hoe Kisumu steeds meer stad geworden is. Boven alles uit prijzen twee welgestelde en opvallend lichtgekleurde dames op groot formaat een medicijn aan tegen malaria. Op een tweede reclamebord wordt, zonder vraagprijs, een villa in Engelse cottagestijl te koop aangeboden onder de titel: 'sheer elegance'. Vijftien miljoen of meer, schat ik.

Ik steek de kop van Kenyatta Highway over. Langs de muur van het oude provinciale ziekenhuis ontdek ik nog een fenomeen van nieuwe stedelijkheid. Stalen containers opgesteld in een lange aaneengesloten rij. Het blijken miniwinkels van twee bij drie meter. Van slechts enkele zijn de deuren, die de voorzijde uitmaken, opengezet. De drie wanden tonen schappen met boeken. Centraal daar tussenin zitten de verkopers op een kruk. Inderdaad: mannen, terwijl het hele marktwezen een vrouwenzaak is. Ik vermoed dat dit containerinitiatief geen informele bottom-up actie is. Iemand heeft ze allemaal tegelijk aangevoerd, een vergunning geregeld of juist niet, een voetpad laten aanleggen en gezorgd voor die sponsor in rood en wit. De bijbehorende fabriek staat aan de overzijde van Oile Park. Eén container ontloopt de coladans. Hier paarse deuren en wanden, een bord 'supagallis' en een toonbank met een scala aan cosmetica en opmaakaccessoires. In een donkere hoek ontwaar ik een verkoopster in het knalroze. Ik maak een foto. Ik besluit niet de wegen buitenom, maar het voetpad dwars door Kenyatta Sports Ground te nemen, dat direct naar het stadshart leidt. De vernieuwde en goed ontworpen inrichting van het gebied maakt van deze tocht een welkome, ontspannen wandeling. De trottoirs langs de buitenranden van het terrein worden voornamelijk gebruikt om lange rijen kramen te passeren. Rechts kleding, links allerlei huishoudelijke artikelen. Als ik voor de centrale poort sta hoor ik achter mij een scherpe stem.

'Why did you take that picture?' Als ik mij omdraai herken ik aan de roze blouse de supagallis verkoopster. 'Ik heb geen toestemming gegeven voor een foto, delete now.' Ik probeer uit te leggen dat ik de foto wil gebruiken bij het ondersteunen van de bewoners van Obunga. Ze gelooft mij maar half, mompelt 'maybe, maybe', en loopt rustig weg. In het erokamano dat ik haar naroept zit schuldgevoel. Ik had de foto toch gewoon kunnen deleten en haar kunnen vragen of ik er alsnog een mocht maken?

Aan het pad, even verderop, verborgen achter struiken, staat een monument. Een soort obelisk op een grofstenen sokkel. Hier wordt Walter Owen geëerd, een Anglicaanse zendeling die in 1928 naar Kisumu kwam. Hij sprak zich scherp uit tegen de koloniale maatregelen en voor de emancipatie van de Luo's. Het maakte hem politiek verdacht en hij werd dan ook in 1935 overgeplaatst. Zou zijn verhaal tegenwoordig op scholen nog ter sprake komen?

Het pad wordt begeleid door een brede haag. Ervoor zit een man naast een tafeltje met snoep en een ouderwetse zuilweegschaal. Mensen willen snoepen en zich laten wegen, kennelijk. Een stevig postuur gold altijd als gezond, nog steviger heette: geslaagd in het leven. Francis vertelde mij gisteravond dat sinds enige tijd met zijn extra gewicht ook de verzekeringspremie voor medische zorg mee omhoog is gegaan. In het algemeen is obesitas een groot

probleem aan het worden in Afrika, met name in de krottenwijken, als gevolg van het slechte voedsel dat als enige beschikbaar is. Dit wordt beschreven in het boek 'Vetarm', een promotieonderzoek van S. v.d. Vijver in de krottenwijken van Nairobi.

Achter de haag ontwaar ik een wonderlijk tafereel. Verspreid over het grasveld in de schaduw van de bomen zitten groepen mensen op blauwe plastic stoelen, die in perfecte cirkels zijn neergezet. Op afstand lijken het enorme bloembedden. Strategisch over het pad heeft zich een aantal jonge mannen verspreid. De camera's op hun buik en borden waarop te lezen staat 'Digital Passport Photo Service, in just ten minutes', maken duidelijk waarom ze hier staan. Nadat ik een van hen heb aangesproken, zetten we ons neer op een muurtje.

'Wij zijn een groep van vijftientig fotografen. Gezamenlijk hebben wij een printer geïnstalleerd, daar aan de overkant, bij de supermarkt. Hier komen onze klanten. Een dure studio, zoals fotografen die vroeger hadden, is niet meer nodig.' 'Ja, zo simpel kan het zijn,' zeg ik, 'en kun je mij ook zeggen wie die mensen zijn die in het gras zitten?'

'Iemand heeft een partij stoelen gekocht. Elke ochtend worden ze vanuit een opslag naar het park gebracht. Hier komen mensen samen om te praten over hun voorstellen voor projecten. Bijvoorbeeld het opzetten van een collectieve spaarrekening, waarvan de leden bij toerbeurt mogen lenen. Of ze bediscussiëren de aanvraag van een microkrediet. Bij elke groep voegt zich iemand van de Cooperative Savings Bank om financieel-technische adviezen te geven. De mensen moeten betalen voor de stoelen, maar het gras is gratis. This is how we do it in Kenya.'

Ik vervolg mijn weg. Bij enkele dienstgebouwtjes sta ik ineens voor nog een monument. Het vergt enig rondkijken. Er zijn drie verschillende bomen geplant en bij elk staat een plaquette en een bank. Een centraal bord laat weten: monument ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de stad Kisumu, op 15 december 2001. Kisumu werd in 1901 gesticht als Port Florence. Na de onafhankelijkheid in 1963 werd de stad de zetel van de 'East African Community', een breed samenwerkingsverband tussen Tanzania, Oeganda en Kenia. Het verbond ging in 1977 ten onder aan politieke geschillen. De drie plaquettes vermelden de drie presidenten van 2001. De banken dragen in hun rug ieder dezelfde tekst: 'I don't just want to sit here, I will make a change.' Helaas zit er niemand aan wie ik kan vragen wat hij zou willen veranderen. Het eeuwfeest kwam eerder op mijn weg. In het Amsterdamse Tropenmuseum werd het Afrikaanse continent voorgesteld middels een interactieve landkaart. Ik drukte op de knop waaronder ik Kisumu vermoedde. Op het scherm verscheen Suzanna Owiyo, die het lied zong dat ze maakte ter

gelegenheid van de viering: 'Kisumu 100'. Begeleid door traditionele trommels en huilende koeienhoorns bezong zij de schoonheid van haar stad. Als ik later de vertaling van haar tekst weet te vinden, wordt mijn indruk bevestigd. Er worden geen straten genoemd, geen bijzondere gebouwen. De stedenbouwer in mij moet zich koest houden. Ze roemt vooral de aarde, de voorvaders en het meer met zijn vissen

Ik verlaat de Grounds via Achieng Oneko Road, een oude centrale as. In de loop der jaren zijn hier de meeste winkels en woningen vervangen door relatief grote complexen: een supermarkt, kantoren, appartementen, een hotel, een bank. Het zijn weinig creatieve vernieuwingen, maar voor een stad ter grootte van Kisumu zijn ze redelijk bescheiden. Bij één locatie lijkt de bouw stilgelegd. Toch is de begane grond volop in bedrijf, middels een binnenstraat die volledig is bezet met telefoonwinkels. Swingende muziek en assertief acterende verkopers zetten er de toon. Als ik naar binnen ga betreed ik een bouwskelet met aan alle kanten uitstekende wapeningsstaven, heen en weer wiegende kabels en dubieuze steunpunten. Als ik verder loop, kom ik uit op een achterterrein, waar een rijtje informele restaurants staat, gebouwd van golfplaten. Niets bijzonders. Als mensen in groepen of met zijn tweeën willen praten, eten en drinken, verkiezen velen plaatsen met een zekere anonimiteit, boven al te openbare gelegenheden.

Een rotonde aan Oneko Road vormt het beginpunt van Oginga Odinga Road, de belangrijkste winkelstraat van de stad. Ze ligt hoger dan het centrum en ik overzie de hele weg. Aan het einde schittert het Victoriameer uitnodigend. Tot medio jaren zeventig van de vorige eeuw was het eerste deel van Odinga Road nog een kale parkeervlakte. De aanstelling van een nieuwe president met in eerste instantie een andere politieke oriëntatie, leidde hier begin jaren tachtig tot een relatief hoge bouwproductie. De rij van kleine winkels werd verlengd met massieve winkelcomplexen en kantoren. Ik loop erlangs. Er heerst een grote drukte. Bij elke entree staan soldaten. Hun vrolijke gezichten lijken niet te passen bij hun zware wapentuig.

Voor de tweede maal kom ik het centrum binnen. Wat ik zie, lijkt mijn eerste indrukken te bevestigen; opnieuw ervaar ik de enorme toename van de straathandel. Voortdurend passeer ik wat alom is uitgestald: snoep, kranten, speelgoed, zaklampen, kleding, tweedehands boeken, koekjes, schrijfgerei en zoveel meer. Het lijkt de grootste verandering van de stad. Het kleurt de straatruimten. Achter een winkeldeur zie ik dat de paspoppen nog altijd wit zijn.

Ik probeer mijn blik te verruimen. Bordjes in de gaanderijen verwijzen naar wat via nauwe trappen boven de winkels te vinden is. Wat ooit woningen

waren van Indiase eigenaren zijn nu plaatsen voor kleine ondernemingen: computerservice, pasfoto's, la Bella Fastfood, hairsalons, printing service. Ik passeer Nyanza Cinema, gebouwd in 1938. Vroeger werden er alleen Bollywoodfilms gedraaid; de galim die nu door de open deuren naar buiten komt, verraaft de huidige bestemming van halleluja-kerk. Aan de overzijde van de weg staat het gebouw dat als British Council decennia lang probeerde de Britse cultuur te promoten. Het heeft een klassiek Europees uiterlijk, met een rustieke basis en een centrale ingang tussen dubbele kolommen. Op de gevel staat 'University of Nairobi, Kisumu campus'. Het is de entree geworden van een glazen toren van vijftien lagen, die, zo te zien, vanaf beide zijkanten wordt bijgebouwd. Onderwijs is in Kenia booming business. Ouders zijn bereid al hun grenzen te verleggen om hun kinderen zo veel mogelijk scholing mee te geven; de Luo naar men zegt meer dan andere groepen. Kinderen van de elite gaan per definitie, onafhankelijk van hun niveau, naar het buitenland. De betere thuisblijvers hebben de keuze tussen maar liefst tweeëntwintig nationale en eenentwintig privé-universiteiten. De Universiteit van Nairobi is de beste en grootste van het land met zeventigduizend studenten; nummer 1481 op een wereldranglijst in 2015.

Ik ga Station Road, een zijweg, in. Het eerste deel is druk. Ook aan de achterzijde van de winkels aan Odinga Road is veel nieuwbouw ingevoegd. Aan de andere kant heeft de informele stad terrein gewonnen. Reeksen kiosken, kramen en werkplaatsen.

'Hier moet je wezen voor muziek', werd mij gezegd. 'Maar check wel of hun illegale kopieën daadwerkelijk muziek bevatten.'

Even verderop staan oude gebouwen uit de vroege koloniale tijd. Monumenten. Het waren dienstwoningen van de spoorwegen. Ze zien er slecht onderhouden uit. Een passerende vrouw kijkt mij niet aan, terwijl ze professioneel op mijn groet reageert:

'You just come to the beach.'

Het treinstation aan het einde van de weg is met zware hekken afgesloten. Op het voorterrein staat een grote tent. Hier elke avond muziek en dans, lees ik op een bord. Ik keer om en laat mij opvrolijken door de jongens van een muziekkiosk, waar ik zoek naar Keniaanse hiphop voor mijn zoon.

Terug op Oginga Odinga Road, ditmaal het deel waar de meeste gebouwen een Indiase architectuur hebben. Het zijn eenvoudige panden in twee lagen, waar ik nog altijd de aandacht voor het ontwerp kan aflezen aan de versierde lijsten, de bijzondere ventilatieopeningen, de ronde kolommen met dekplaten en, prominent aanwezig, de zoete kleuren. Behalve dan bij het pand waar ik nu voor sta. Ik herken nog net de naam Punjani, de winkel met elektronische huishoudartikelen, ooit een van de belangrijkste thuiswinkels van

de expats. De gevel is geblakerd en de etalageramen zijn dichtgemaakt met roestige golfplaten. Van de verdieping resteert alleen de voorgevel. Het is een gevolg van de verkiezingen van 2007. Alles wees erop dat Raila Odinga zou worden gekozen. In de deeluitslagen ging hij lang aan kop. Maar plotseling bleek Mwai Kibaki, de kandidaat van de gevestigde orde, haastig ingezworen te zijn. Op veel plaatsen braken rellen uit. Radio en TV gingen acuut uit de lucht. Het leger schoot met scherp. In Kisumu werden de winkels van gewantrouwde eigenaren geplunderd en in brand gestoken. Enkele maanden later telde het land 1500 doden.

Ik vervolg mijn weg over Odinga Road en kom uit op het plein met de klok, het hart van de stad dat geen hart is. Waar zijn de winkels gebleven, vroeg ik mij bij mij vorige bezoek al af. Ik loop het hele plein rond. Centraal de banken die de ruimte bepalen: Standard Bank uit 1930 en Barclay's Bank uit 1937. De oudste bank staat er klein en bescheiden naast: de Bank of India, gebouwd in 1913. Dan zie ik dat alle andere gebouwen, groot en klein, ook in gebruik zijn genomen door financiële instellingen. Eentje noemt zich 'Get Bucks.' Ooit waren hier een boekwinkel, een supermarkt, Ann & Agnes met kinderkleding, en meer. Is deze verandering het resultaat van de toegenomen straathandel, komt het door de nieuwe, luxe winkelcentra, of is het de geldsector zelf die deze positie heeft opgeëist?

Van veraf zie ik twee jongens aankomen. Het zijn niet zozeer de jongens zelf die opvallen, maar de ruimte die ontstaat als medevoetgangers opzij stappen. Het gebaar gaat aan de jongens voorbij. Hun ruimte is toch al oneindig groot, want het zijn lijmsnuivers. Met het hoofd in de nek hebben zij hun tanden in plastic flesjes gezet, die zo net hun neus bereiken. Ik zie wat er is. Maar mijn kijken is gekleurd. Ik herbeleef beelden uit de film 'Darwin's nightmare.' Die straatkinderen onder het viaduct, met lijm gedrogeerd, zodat ze kunnen slapen. Een schokkende film over de teloorgang van de visvangst in het Victoriameer.

Op het centrale deel van het plein met de klok, ontdek ik wat ik eerder niet zag. Kijken is je openstellen en concentreren, vooral in je hoofd. Onder de grote mangoboom staan twintig à dertig mannen met ernstige gezichten, dicht op elkaar zodat ze een gevulde cirkel vormen, alsof ze een echo zijn van de boom. Ze luisteren naar iemand die hen gepassioneerd toespreekt. Hij staat niet vóór, maar aan de rand van de groep. Ik hoor termen als ICC en The Hague, gevolgd door allerlei 'eeeh's' (begrepen), 'a-a's' (afwijzing), 'onges' (gewoon niet doen), en 'manobers' (goed). Later, bij het avondeten, krijg ik de uitleg van dit tafereel:

‘Het zijn zelfbenoemde beschouwers van de Keniaanse politiek. Ze doen aan roddelen met een hoofdletter. Ze bespreken actuele zaken en bepalen hun standpunten. Er wordt rekening met ze gehouden, want ze hebben hun contacten. Waarom ze zo staan? Dat komt voort uit de jaren dat president Moi via zijn geheime diensten een strenge censuur uitoefende. Deze opeengepakte wijze van staan laat geen vreemden toe.’

Aan het einde van het plein haakt Temple Road aan. Het is de centrale weg in een gebied dat ooit ‘Little Bombay’ heette. Vooraan staat een bijzonder entreegebouw met de tekst: ‘Shraddhanandashran, ariyo, nursing school’. Acht meter hoog; roze pleisterwerk versierd met witte krullen. Oranje kunststof platen sluiten een poort af, waarvoor een man heftig staat te bellen. Via een opening aan de zijkant zie ik achter de poort gebouwen met koepels. Ik ga verder. Halverwege de straat kom ik langs een muur, waar een complex bovenuit steekt met stoepa’s en lange reeksen gekleurde vlaggetjes. Vroeger was deze tempel er wel, maar die muur toch niet? Verderop in de straat zie ik scholen en verenigingsgebouwen, opnieuw met een Aziatische identiteit. Hoeveel mensen met die achtergrond zouden er nu nog in Kisumu wonen? In 1970, zeven jaar na de onafhankelijkheid, waren alle percelen aan Oginga Odinga Road eigendom van Indiase of Pakistaanse families. Enige tijd later zou Kenia het staatsburgerschap verplicht stellen voor een bedrijfsvergunning en zou het aantal inwoners met Aziatische wortels sterk teruglopen.

Nu loop ik het laatste deel van Oginga Road in. Apotheek Harley is er nog, al heeft het oude pand een metamorfose ondergaan. De Indiase bouwstijl werd een kubus van spiegeland glas. Zou er een instantie zijn die de historische beeldkwaliteit van de stad bewaakt, zoals die werd bedacht vanuit een koloniaal perspectief? Op een parkeerplaats hangt een groep mannen rond een pick-up. Ze dragen juten zakken over de schouders van hun ontblote bovenlijven. Het zijn sjouwers, wachtend op een klus. Ze wisselen kreten uit met de bodabodajongens, die aan de overkant hun geduld oefenen.

Zou ‘Coffee House Ali’ er nog zijn? Ik ga de smalle zijweg in, waar achter de bogen van de galerij de half opengeschoven luiken van de bedrijfspanden nog altijd die vaal geworden blauwgroene kleur dragen, alsof ze nooit opnieuw geschilderd zijn. Ze verhullen balieruimtes, waarin ik vaag rekken vol bruine dozen zie staan. Daarnaast een dokterspraktijk, waar een reeks van letters achter de naam van de arts in kwestie een kleurige opleiding doet vermoeden. Vervolgens passeer ik een Indiaas restaurant in mineur, een vage groothandel en een winkel vol Chinese fietsen. Op een parkeerplaats staan handkarren, geparkeerd met de neuzen op de grond en de bomen schuin

omhoog, waarin oude mannen staande een dutje doen. Wedden dat ze direct opspringen als er ook maar één vinger op werk wijst?

En dan, ja, op die hoek: Ali, nog altijd. Een ruimte ter grootte van een dubbel klaslokaal. Beplakte ramen, menu's breed uitgeschreven op groene muren, de vloer in puur beton, rijen koele TL buizen onder het dak en tussen dat alles een dampige atmosfeer. Lange tafels met versleten formica. Metalen klap-stoelen, die je kippenvel bezorgen met hun gekras over de vloer als mensen in of uit schuiven. Het is druk. Veel mannen in overall. Ik zie eigenlijk alleen mannen, gezeten in afgetekende groepen. Ze praten luid met vermoeide stemmen. Stoere verhalen, lijkt het. Er hangt de weezoete geur van ugali, een traditioneel gerecht van maïs met bonen. De overvol geladen borden laten zien dat hier niet geluncht wordt, maar geschaft. De kelners zijn jonge mannen gekleed in kuitlange witte jassen. Op een vlek meer of minder wordt niet gelet. De machinekamer van het hele systeem bevindt zich achter een opgeklapt luik in een hoek: de keuken. Van daaruit komen de schreeuwen die aangeven dat een bestelling klaar staat. De obers kennen geen enkele twijfel. Ze hebben geen opschrijfboekje of zakcomputer nodig. Een blik is genoeg om in hoog tempo naar de tafel te gaan waar woeste gebaren worden gemaakt.

'Miya kahawa gi chak kod mandazi,' is mijn simpele bestelling. Hier durf ik geen Dhowasungu, Engels, te spreken. 'Breng mij koffie met melk en mandazi,' een soort oliebol. Een typisch witte manier van eten, zie ik de jongen denken met een zachte zucht.

'Ja, wij werken hier en overal,' zegt mijn buurman. 'Wij repareren alle weegapparatuur en stellen die heel precies af. Handel moet eerlijk zijn. We werken met drie mensen in de werkplaats in Jubilee Market en drie mensen die rond gaan over de markten. Ik heet Kefa Ogur. Wij zijn 'Kisumu Scale Service'. Who are you?'

Verder over Oginga Odinga Road, tot waar hij met een scherpe bocht overgaat in Obote Road, het bedrijfsgebied van Kisumu. Daar bevinden zich vooral kleine firma's in mechanica, elektronica, autoreparatie, verf. Aan het einde stonden vroeger de grotere fabrieken. Hiervan functioneert alleen de broodbakkerij nog. Ook de weer aantrekkende economie heeft niet kunnen zorgen voor nieuwe werkgelegenheid.

Ik besluit ook deze keer om Obote Road niet in te gaan, maar om het directe verlengde van Odinga Road te volgen. Het is niet meer dan een pad. Ik wil naar het meer, naar de schittering die ik bij het begin van mijn verkenning zag. Het terrein is niet ingericht, zoals dat voor de meeste open gebieden het geval is. Inrichten levert passiviteit op; niet ingericht land laat nieuwe initiatieven toe. De autowassers zijn er nog, aan het einde, verdreven

naar een verre hoek. De klanten rijden hun auto's tot de flanken het water in en een groep jongens biedt zich aan om de wagen safari-schoon te maken. De fietsers die er tussendoor gaan hebben geen assistentie nodig, zeker niet als ze ook zichzelf een wasbeurt geven. Direct aan de weg wacht een groepje bobaboda. Even verderop staan enkele kramen met toeristische waar: houten beesten uit Machakos, zeepstenen figuren uit Kisii, metalen armbandjes die allang niet meer afkomstig zijn van Maralal. De gevlochten manden zouden uit Kisumu kunnen komen. Er zijn geen klanten. De verkoopster slaapt. Haar actieve uren beginnen na zonsondergang.

Het hele verdere terrein heeft een nieuwe, niet-officiële bestemming gekregen. Tot ver in het water is een soort dorp op palen verzezen, dat volgens een bord 'Lwang'ni Beach' heet. Het bestaat uit zo'n twintig min of meer gelijkvormige houten gebouwen, die strak tegen elkaar aan zijn geplaatst. Elk meet vijf meter breed en dertig à veertig meter diep, heeft een zadeldak en is geschilderd in de kleur lichtblauw of lichtgroen. Op enkele plaatsen is het dak opgetild om daaronder een open terras toe te kunnen voegen. De bestemming van dit alles is even helder als eenduidig: dit is een 'fun village', een uitgaanscentrum, waar men zich kan vermaken met eten, drinken, live muziek en dansen. En je kunt er seks kopen en aids oplopen. Kisumu telt vijfduizend prostituees, die sekswerkers heten. Wat armoede vermag. Het is nu rustig, er zijn nauwelijks bezoekers. Reken maar dat het later op de dag vol zal lopen. Voor hen die het zich kunnen permitteren, bestaat er in Kenia een stevige after-six drinkcultuur, in groepen, luidruchtig, rond een of meer tafels. Niks drankje voor drankje, geen wie-is-er-nu-aan-de-beurt-voor-een-rondje, maar als groep al het besteedbare geld bijeenvegen en de tafel zo vol mogelijk laden. De buurgroep laten zien wie het meeste heeft te besteden.

'So what do you want?', vragen enkele zachtzoete stemmen. Ze klinken plichtmatig en zonder overtuiging. Ik bevestig hun indruk:

'Onge wach', en loop terug langs de kraam, waar de nu wakkere verkoopster ook ziet dat ik niets ga kopen.

Net voor ik het asfalt weer bereik, zie ik de rails liggen. Het is niet meer dan een dunne dubbele metalen streep, die bijna is verdwenen onder zand en gras. Het ware monument van Kisumu. Als ik linksom over het smalle parallelpad zou lopen, kom ik uit in Obunga. Vooraan zit een man op de rails, stomdronken. Aan zijn kleding is te zien dat hij deze staat niet heeft bereikt op het strand. Waarschijnlijk wel in Obunga, want de wijk is berucht om haar illegale changaa, een destillaat dat in pure staat wel zeventig procent kan halen. Wellicht is de man een van de velen die hun wanhoop proberen weg te drinken. Maar hij zou ook een graver van latrines kunnen zijn. Het gat dat zo'n iemand moet maken is gemiddeld vijftien meter diep met een diameter van

één meter. Changaa vormt een deel van zijn loon, want alleen daarmee houdt je dat vol, is mij vaak verteld. De stokerijen liggen in de bush langs het spoor of bij Kasat. De bewoners van Obunga zijn trots op hun drank:

‘We are the best in town.’

Een blik over de rails naar de andere kant levert ook geen vrolijk beeld op. Daar ligt het spoorterrein dat tegenwoordig eigendom is van de private treinmaatschappij. Gebouwen, seinen en een stukje perron. Alles is al jaren buiten gebruik en ziet er zielloos uit.

Het beeld van het centrum lijkt voorlopig compleet. Nu terug naar Boya. Om de rest van de stad te zien zal ik nog twee dagen op verkenning moeten.

Met de komst van een winkelcomplex bij de oostelijke entree van de stad ontstond automatisch een nieuwe informele halte voor het openbaar vervoer. Het is niet meer dan een reststrook zand, direct langs de belangrijke autoweg. Ik stap er uit om mij opnieuw op de stad te oriënteren. Ik wil een belangrijk deel van de woningbouwprojecten zien, die hier na de onafhankelijkheid zijn gerealiseerd. Eerst voorbij enkele grote voorzieningen. Vooraan het hoog omhekte, nieuwe winkelcentrum, inclusief een groot parkeerterrein. Daarachter het ‘Moi Sports Stadium’, de belangrijkste sportvoorziening van de stad. Het wordt vooral gebruikt voor voetbalwedstrijden. Kenianen en met name de Luo’s zijn grote voetballiefhebbers. De lokale club, de ‘Kisumu Hotstars’, maakt zware tijden door. De nationale kampioen ‘Gor Mahia’ komt uit Nairobi en heeft zijn meeste fans in de krottenwijk Kibera, waar voornamelijk Luo’s wonen. De naam is afkomstig van een traditionele Luo-held. Van het bescheiden stadion is aan de buitenzijde niet meer te zien dan een kale muur van vier meter hoog. Maar ook dit beeld wordt grotendeels afgeschermd. Ik kijk tegen enorme bergen afval aan, met daarboven krijsende vogels. Overal hangt een soort stank, die in je kleren gaat zitten. Het is een van de officiële vuilstortplaatsen van de stad. Langs Ondiek Highway is een groep arbeiders bezig met golfplaten een schutting rond het terrein op te richten. Elke keer als ik in een matatu deze plek passeer, mopperen mijn medepassagiers.

‘Men zegt dat er Europees geld is om een nieuwe locatie aan te leggen, maar met zo’n schutting zou dat wel eens heel lang kunnen gaan duren,’ is hun commentaar.

Ik ga het gebied in met hier en daar losse gebouwen en een reeks van verschillende kleine woonbuurten. Deze hebben namen als Kaloleni, Makasembo, Ondiek, Lumumba en Arina. Kaloleni is bijzonder: rijen met grote, oude familiehuizen in de Swahili-stijl van de Keniaanse kust. Hier mochten, bij wijze van uitzondering, in 1922 Afrikaanse mensen met een

moslimidentiteit binnen de stadsgrens wonen. De andere buurten stammen uit de jaren zeventig. Met buitenlandse, financiële steun werden, inclusief een paar locaties elders, in totaal zo'n vijftienhonderd huurwoningen gebouwd in reeksen van twee aan elkaar gekoppelde huizen. Muren van grauwe betonsteen. Daken van asbest-golfplaten. Een strakke, militaire verkaveling. De buitenruimten lijken niet ingericht. Hoe kan het dat ik nauwelijks enig straatleven zie? Wie wonen hier? De verschillen tussen de buurten zijn klein, behoudens de latere aanbouwsels van zinken golfplaat: veelvuldig aanwezig in de ene buurt, helemaal afwezig in de andere.

Ik doorkruis het gebied en gaandeweg tekent zich in mijn hoofd een lappendeken af. Een raster van wegen, dat per vak is ingevuld met een eenduidige bestemming als woonbuurt, schoolcomplex of kerk.

Als ik uiteindelijk bijna doorgestoken ben naar Kenyatta Highway stuit ik op een groot terrein, dat voor een belangrijk deel leeg is: het 'New Nyanza General Hospital'.

Ik laat het hierbij voor vandaag. Morgen wil ik de grote tocht lopen langs de volledige reeks van krottenwijken die het centrum omsluiten. Daar woonden in 2015 circa vijfhonderdduizend van de zeshonderdenvijftigduizend inwoners. Daar staat de ware woningproductie van de stad, te weten: honderdduizend huizen, zogezegd informeel, gebouwd door eigenaren en bewoners. In de aanloop zal ik de villawijk Millimani meenemen, die nadrukkelijk onderdeel uitmaakt van de formele stad. In omvang de grootste wijk, met een oppervlak van zes maal het centrum. Zoek ik daarmee het contrast? Nee, het is simpelweg omdat het looptechnisch zo uitkomt.

Het zal een lange dag worden. Ik moet zorgen voor een vroege matatu en flesjes water. De pet kan achterwege blijven, want het is zwaar bewolkt. Het is een driekwart cirkel, die ik wil lopen, precies over de vroegere, koloniale stadsgrens. Ik wil fysiek ervaren hoe bijzonder die verhouding is, tussen formeel en informeel, tussen de stad die er is en het deel dat er van veel politici niet mag zijn, tussen de kern waar iedereen naar toe gaat en het buitengebied waarvan menig bezoeker het bestaan niet eens meekrijgt; tussen de twee werelden waaruit deze stad is opgebouwd, het leven van honderdenvijftigduizend mensen de ene en vierhonderdenvijfennegentigduizend aan de andere kant van de streep.

Bij wijze van voorproefje de wijk Millimani. Dan bij de rotonde op de kop van Odinga Road rechtdoor, langs de reeks nieuwe gebouwen. Het einde daarvan wordt gevormd door een strak uitziend kantoorgebouw van veertien verdiepingen, waarin onder andere het bestuur van de County zetelt. Jarenlang heeft het verkeerd in een onvoltooide staat, door alles en iedereen verlaten. Politiek gedoe? Aannemer failliet? 'Gewoon corruptie', zei iedereen op

de toon van zo-gaan-die-dingen-nu-eenmaal. Aan de overzijde begeleidt een lange muur de weg. Hij is over de volle lengte beschilderd met de nationale driekleur: zwart, rood, groen met witte overgangen. Twee borden beschrijven wat hier allemaal strikt verboden is qua kijken en verblijven. Achter de muur, in een parkachtige tuin met een weids uitzicht over het meer, staat een van de staatshuizen van de president. Hij logeert er zelden.

Millimani. De geplande rust, ruimte en vanzelfsprekende luxe van de wijk moesten de Britse koloniale verleidingsmachines in Kisumu te vestigen. Nog steeds kan het een elitebuurt worden genoemd. Als vanzelf is mijn lopen een wandelen geworden. De wegen zijn rustig en tonen een wereld aan bomen. De grote, individuele huizen staan op ruime, goed onderhouden groene kavels. Aan de hoge hekken hangen borden van beveiligingsfirma's. In de verre hoeken van de tuinen ontwaart ik de verblijven van de kok, de tuinman en het kind-meisje. Ik passeer de tennisvereniging Cosmopolitana, de Nyanza Club (een sociale vereniging met zwembad), het kleine particuliere ziekenhuis Victoria en de katholieke, neo-gotische St. Josephkerk. Het koloniale leven was all-inclusive en niet toegankelijk voor niet-witten. Zelfs niet-Britse Europeanen werden bij Nyanza uitgesloten, vermeldde de oude statuten.

De zuidelijke rand van de wijk is lang onbebouwd gebleven. Vrij recent verscheen er nieuwbouw: huizen van een meer bescheiden formaat, soms zelfs geschakeld. Borden laten zien dat zich hier verscheidene NGO's hebben gevestigd.

Recentelijk las ik in de Daily Nation een interview met de voorzitter van de Kisumu Residents Association, de overkoepelende bewonersvertegenwoordiging van alle wijkcomités. Hij beklagde zich over de situatie in Millimani onder de kop: 'Groeit erodeert de exclusiviteit van een buitenwijk van Kisumu.'

De ergernis bleek te bestaan uit deze klachten: vervuiling, hinder van tuktuks en bodaboda's, en kantoren in plaats van huizen. Hij eiste strenge regels om de bijzondere kwaliteit van de wijk te behouden en waar nodig te herstellen.

Ik heb de rand van Millimani bereikt. Een weg, die hier ook ringweg heet, rondt de wijk strak af. Van hieruit kijk ik neer op het lager gelegen Pandipieri. Een veld van daken, opgebouwd uit honderdduizenden verroeste golfplaten, in mijn beeld grenzend aan een felgroen gekleurd gebied, daar pal achter gelegen. Dat is het moeras, waarlangs normaliter de Kano Vlakte in het Victoriameer afwatert. Bij overvloedige regens zoekt het water zijn nooduitgang dwars door Pandipieri.

Langs de ringweg, die ik nu afloop, heeft zich een speciale zone gevormd, bestaande uit allerlei vormen van straathandel: kiosken, verkoopafels,

kramen, uitgespreide stukken plastic en werkplekken, waarin en waarop alles wordt aangeboden wat verhandelbaar is. In de aansluitende randbebouwing hebben zich diverse winkels, bars en werkplaatsen gevestigd. Voor fietsers en voetgangers is alleen ruimte daar waar zij zich al slingerend tussendoor weten te manoeuvreren. Even vraag ik mij af of ik een route door de wijk zal nemen. Ik weet dat Pandipieri in vele opzichten sterk op Obunga lijkt, behoudens het feit dat de woondichtheid er duidelijk hoger is. Ik kies er voor om de wijk niet in te gaan.

Ik passeer enkele betonnen sculpturen, die de ingang markeren van het KUAP Pandipieri Centre, een complex van de katholieke kerk, dat allerlei voorzieningen herbergt in degelijke gebouwen. Ik zou er een praatje willen maken met de maker van de beelden, de priester-oprichter van het centrum, maar ik weet dat hij met verlof in Nederland is. Toen midden jaren zeventig de katholieke kerk, gezien het almaar groeiende inwonertal van de stad, een nieuwe parochie wilde stichten, werd met steun van de aartsbisschop en geld van de Nederlandse eigenaren van C&A, gekozen voor een heuveltop enkele kilometers achter het ontruimde deel van Obunga. Slechts twee leden van het kerkbestuur vonden dat men zich moest vestigen daar waar de mensen zijn: in de krottenwijken. Zij kozen voor Pandipieri Centre, dat werd opgezet vanuit de twee gebouwen die ik in 1971 ontwierp. Hun realisatie was Francis' eerste klus in zijn nieuwe functie als uitvoerder.

Als je het niet weet, valt het nauwelijks op: de overgang van Pandipieri naar de wijk Nyalenda. Een dwarsweg die zich enigszins onderscheidt omdat hij breder en rechter is dan andere routes. Hij ontsloot de koloniale gevangenis die achter de wijken half in het moeras was gebouwd. In oppervlakte zijn de beide wijken niet groot, tesamen niet meer dan de helft van de wijk Millimani. Maar waar daar tien à twintigduizend mensen wonen, zullen het er in deze krottenwijken zeker honderdvijftigduizend zijn. De handel met al zijn bijbehorende levendigheid blijft mij begeleiden als ik verder loop langs de ringweg. Het verkeer op de weg is beperkt. Ik tel veel gaten in het asfalt. De aanleg door de Wereldbank, begin jaren tachtig, was een vluggertje. In de bovenstad staan nu geen villa's meer, maar appartementencomplexen, scholen en een pompeus kerkgebouw van de Pinkstergemeente. Als ik mijn aantekeningen raadpleeg, tel ik dat zich langs dit stukje ringweg maar liefst negen kerkgenootschappen hebben gevestigd. Wat zou er gepredikt worden in de New Wine Church?

Dan botst Nyalenda over een zeer korte afstand op Nairobi Road, de belangrijkste verbinding met het centrum van het land. Voor wie over deze hoofd-

route Kisumu binnen rijdt, zal Nyalenda-Pandipieri vrijwel onzichtbaar blijven: zo'n korte passage laat weinig zien en je bent er snel voorbij.

De vervolgroute naar Manyatta, de grootste krottenwijk van de stad, loopt via Nyamasaria. Tot voor enkele jaren was deze wijk nog een semiruraal dorp, dat tegen de stad aan leunde. Maar je kon het zien groeien, een proces zoals zich dat voltrekt in alle krottenwijken. Geen plotselinge invasies van nieuwe bewoners, maar die gestage, onstuitbare ombouw van een landelijke naar een stedelijke schikking, naar wat uiteindelijk een kenmerkend stuk Afrikaanse stedelijkheid wordt.

Ik stuit op de aanleg van de nieuwe ringweg. Precies hier worden de verkeersaansluitingen gemaakt op de weg naar Nairobi, met een viaduct, ruime autolussen en een imponerende fly-over. Vanaf dit punt zal over enige tijd al het doorgaande verkeer niet meer door, maar om het centrum heen worden geleid. Om voorbij de werkzaamheden te komen maak ik een lus om het stadion heen, waarna ik besluit om dwars door Manyatta te gaan. Ik volg de weg, die in deze wijk het enige resultaat vormt van een ambitieus verbeteringsplan van de Wereldbank in 1981. Het is een oude route die is verhard.

Ik ken Manyatta niet goed. Ik zie huizen die qua type, rangschikking en materiaalgebruik sterk lijken op die in de andere krottenwijken. De woon-dichtheid langs de ringweg is hoog en loopt richting de buitengrens duidelijk af. De informele handel langs de weg is beperkt. Ik vraag mij af waar zich het sociaal-economische hart van de wijk bevindt. Ooit was dat Flamengo Market, die naar Kondele is verplaatst. In mijn vooronderzoek ontdekte ik dat Manyatta speciale aandacht krijgt van Cordaid, een grote Nederlandse NGO. Toen ik ze voorafgaand aan mijn reis opzocht, ontmoette ik veel aarzeling. Men wachtte officiële initiatieven af en was nog niet toegekomen aan de opdracht een planvoorstel te maken om de wijk te verbeteren.

Ik bereik Kibos Road, de grens van Manyatta en de overgang naar Migosi. Migosi is een krottenwijk die door de overheid wordt bestempeld als 'een voormalige krottenwijk'. De reden voor deze promotie was de toevoeging in de jaren tachtig van een bescheiden nieuwe buurt. Door, conform de visie van de UN, slechts wegen, kavels en sanitaire aansluitingen aan te bieden, was deze wijk oorspronkelijk bedoeld voor bewoners met lagere inkomens. Maar doordat de Keniaanse autoriteiten bewust hoge eisen aan de bouwplannen stelden, werd het automatisch een buurt voor mensen uit de middenklasse. Ik passeer rijen grote, individuele huizen van twee bouwlagen, die elk hun kavel bijna volledig vullen. Als ik verder loop, zie ik dat het over-

grote deel van de wijk nauwelijks lijkt te verschillen van Obunga, of van alle andere krottenwijken van Kisumu. Ik steek door naar Kondele. Nu zou ik via Kenyatta Highway naar het centrum kunnen gaan; het resterende stuk ringweg langs Obunga heb ik al gelopen. Ik doe het niet. Ik wil de cirkelbeweging completeren en zo de opdeling van de stad lijfelijk ervaren.

Lopen over het zandlichaam in wording. De Chinese aannemer heeft, zo te zien, zijn werk nog steeds niet hervat. De bodaboda-jongens van Pam-ba Road zitten op hun post. Ik heb de neiging ze aan te spreken, maar ken geen atugo. Dan loop ik langs de muur. Aan de overzijde van de toekomstige ringweg, gezien vanaf Obunga, strekt zich over zo'n vijfhonderd meter een deel van de hoge, grijze muur uit, die het terrein omsluit waar tot twintig jaar geleden het Tusker en City Lager bier werd gebrouwen. Gaandeweg verdwijnt de muur achter een tweede viaduct in aanbouw, dat nodig is om de treinrails te passeren die rond Obunga loopt. Ik zoek mijn weg via een onzichtbaar pad buitenom en kom uit tussen leegstaande industriële loodsen en de plaatselijke golfbaan, gelegen langs de oever van het Victoriameer. Ik bereik de plek waar de nieuwe ringweg aansluit op de bestaande autoweg naar Busia, de grensovergang naar Oeganda. Even lijkt het alsof de stad hier ophoudt. Maar na honderd meter presenteren zich met hoge hekken het terrein van het vernieuwde vliegveld aan de ene kant en pal daar tegenover de krottenwijk Bandani. Deze wijk is bijzonder om twee redenen. Met haar islamitische bevolking levert zij een geheel ander beeld op dan de andere krottenwijken. Ze is niet spontaan gegroeid, maar planmatig opgezet. De oorspronkelijke gebouwen staan in strakke rijen. Maar om dat te zien moet je wel om de vele krakkelekkige op- en aanbouwsels heen kijken. Reden twee komt voort uit historisch besef. Toen Kisumu werd gesticht in 1901 was dat hier. Enkele jaren later besloot men alle officiële activiteiten te verplaatsen naar de huidige centrumlocatie, enkele kilometers verderop aan het Victoriameer. Het oude Bandani is met zo'n tienduizend inwoners niet groot. Maar in de directe omgeving wordt veel gebouwd. Geen aanwas in islamitische stijl, maar los geplaatste luxe individuele woningen op ruime kavels. Sinds jaar en dag plant Kisumu al zijn uitbreiding aan deze zijde van de stad. De wijk Bandani wordt daarbij geacht geheel te verdwijnen, valt aan enkele officiële geabstraheerde tekeningen af te lezen. Maar zover ik weet is dit nooit hardop uitgesproken.

Ik zit langs de weg op een steen, als een tuktuk, op de terugweg van het vliegveld, naast mij stopt.

'Why don't you come and let me take you to where you want?'

Jawel, graag. Ik heb er heel wat kilometers opzitten en ben moe en dorstig. Ik ga voor een koude Tusker en een schrijfpauze om enige ordening aan te brengen in mijn denken dat zoveel kanten opspringt.

‘Wadhi Buddy’s, laten we naar Buddy’s gaan,’ antwoord ik.

Buddy’s is een groot terras, gelegen naast het busstation. Voordat ik naar binnen mag, word ik zorgvuldig met een pieper op wapens gecontroleerd. De jonge vrouw in functie verontschuldigt zich. Als ik een tafeltje heb gevonden, blijk ik omringd door jonge en waarschijnlijk goed opgeleide mensen. Ik laat mij maar al te graag aansteken door hun vrolijkheid. Die ene witte oude man, met een verveeld kijkende, zwaar opgemaakte bijvrouw, houd ik buiten mijn gezichtsveld. Als ik aantekeningen wil maken, lukt het me niet om te focussen. De gedachten over de verschillende plekken die ik passeerde, zijn verbleekt bij het algemene beeld dat mijn looptocht beheerste. Hoe een ooit achteloos getrokken lijn is gaan fungeren als het meest onverbiddelijke stuk stedenbouw van de stad. Aan welke kant van de streep zullen de jongeren om mij heen geboren zijn? Waar wonen ze? Wat weten zij van de geschiedenis van Kisumu? Mijn ‘eeeeeh’ klinkt afwezig, als het bedienende meisje voorzichtig komt vragen of mijn drinken ‘mang’ich, koud’ genoeg is.

6

Ofschoon brave mensen, verstoort hun naaktheid alles

Kijken, luisteren, vragen, verbazen, twijfelen, herkennen, zoeken. Ik krijg indrukken van Kisumu in uiteenlopende dimensies. Maar het zijn twee platte media die zich blijven opdringen: het schijfje muziek van Suzanna Owiyo en die bruine, bijna fotografische gravure uit Berlijn. Vooral die laatste. Oudere heren in vergadering bijeen. Ze lijken zich zeer bewust van zichzelf en van het belang van de gebeurtenis waar ze deel van uitmaken. De meesten zitten aan lange tafels, bevroren in het belichtingsmoment. Op de achtergrond staat een groep apart. Deze deelnemers hebben hun blikken gericht op een meters hoge kaart van Afrika. Ze wijzen elkaar plaats aan. Ik hoor het ze zeggen, uitleg geven over het waarom van een vermeend mijn, of een parbleu uitspreken ten aanzien van een gesignaleerd dijn. Gravures zijn niet gemaakt om de werkelijkheid te laten zien, maar om een gewenst beeld van de werkelijkheid te geven. Het is het klassieke beeld geworden van de Conferentie van Berlijn, die gehouden werd op meerdere momenten tussen vijftien november 1884 en zesentwintig februari 1885. Onder leiding van de ambitieuze Rijkskanselier Bismarck kwamen vijftien Europese staatshoofden en de Amerikaanse President (vanwege het door de USA gestichte Liberia) bijeen om te bepalen hoe het Afrikaanse continent verdeeld moest worden. Oftewel: hoe een gebied, groter dan Europa plus China plus India, bewoond door zo'n tienduizend verschillende etnische groeperingen, in onderling overleg kon worden heringericht tot veertig territoriale eenheden om ruimte te bieden aan de Europese expansiedrang. De koning van Nederland participeerde omdat zijn land aan de westkust enkele slavenforten bezat.

Delandkaart is niet veel meer dan een omtrek. Buitenom wordt een lange reeks handelsvestigingen met stip en naam geduid. Zij gaven het recht om een gebied te claimen. Enkele landen hadden voorafgaand aan de conferentie nog snel missies op pad gestuurd om hier en daar een wig te drijven. Het enorme binnenland is bijna blanco. Ik herken in het wit de enige markeringen: een lijn die de Nijl moet voorstellen en een vlek die vernoemd zal worden naar de Britse koningin, het Victoriameer.

Er bestaan foto's uit het begin van de twintigste eeuw, van de plek waar Kisumu zou worden uitgezet. Mensen op een markt, vissers met hun boten en huizen die in de onderschriften 'hutten' worden genoemd. Het gebied is allesbehalve een tabula rasa. Er bevinden zich, verspreid, zes dala-structuren, elk voor een uitgebreid familieverband. Aan de oever van het meer is een kleine nederzetting van vissers, die tevens fungeert als marktplaats. Ik zie gespierde mensen met serieuze gezichten. Ze zijn schaars gekleed. Mij valt op dat de mannen geen krijgsattributen dragen. De meeste vrouwen lijken zwanger. Ik betrap mijzelf op de primitieve gedachte dat dit het 'ware' Afrika was.

De congresgangers onderhandelden primair over de onderlinge Europese machtsverhoudingen. Bepalend voor Oost Afrika was de opstelling van het Verenigd Koninkrijk. Het hanteerde één centrale doelstelling: behartiging van het belang van Brits India, de parel in de Britse Kroon. De vertaling daarvan was dat zij een aaneengesloten gebied eisten, bestaande uit het huidige Egypte, Soedan, Zuid-Soedan, Oeganda en Kenia. Want zo beheerste men het Suezkanaal (toegang tot India), de Nijl (levensader van Egypte) en, deels, het Victoriameer (bron van de Nijl). De kuststrook van oostelijk Afrika behoorde middels een overeenkomst met de Sjeik van Oman reeds tot de Britse invloedssfeer. Doordat Tanzania in Duitse handen kwam mislukte het ultieme Britse doel om een doorlopende strook te bezitten van Cairo tot aan de Kaap.

In de jaren die volgden zette het parlement in Londen zijn ontwikkelingsstrategie uit voor het verworven gebied. Besloten werd om aan de oever van het grote meer een nederzetting te stichten. Deze zou meerdere doelen moeten dienen: doorvoerstation van producten uit het bijzonder vruchtbare Oeganda, militaire basis om Belgen en Duitsers op afstand te houden en bestuurscentrum voor het opzetten van een koloniaal bewind. Om de kans van slagen te vergroten, besloot men een treinverbinding aan te leggen tussen Mombasa, de oude havenstad aan de kust, en de nieuwe vestiging. Als extra politiek argument voor deze keuze werd aangevoerd dat middels de trein een betere controle kon worden uitgeoefend op de nog altijd voortwoekerende slavenhandel. Op 20 december 1901 bereikte de eerste stoomtrein het eindpunt, dat werd vernoemd naar de vrouw van de Britse Chief Engineer: Port Florence. Er is een foto waarop zij in wijde feestjurk de laatste bout een klapje geeft.

Het nieuwe bestuur vatte zijn taak ambitieus op. Met de introductie van een veerdienst over het meer (de boten werden in delen per trein aangevoerd), de bouw van een droogdok en de aanleg van een vliegveld (klein,

maar wel het eerste in Oost-Afrika) buitte men de strategische ligging van de locatie volop uit. De verdere uitbouw verliep echter moeizaam. Correspondentie uit die tijd laat de belangrijkste reden daarvoor zien. Kisumu - de Luo-naam die al snel de Engelse verving (men verschilt van mening over de betekenis ervan) werd beschouwd als een zeer ongezonde plaats, waar hitte, malaria, pest en andere gevaarlijke ziekten heersten. Aangewezen bestuurders, handelaren en missionarissen deden hun uiterste best elders gestationeerd te worden.

Een drietal condities zorgde ervoor dat in de loop van de volgende decennia de initiële nederzetting zou uitgroeien tot een stad. Naast territoriale zaken besprak men in Berlijn ook enkele algemene doelstellingen. Een daarvan luidde letterlijk: 'materiële en geestelijke verheffing van de inboorlingen.' Om de materiële kant van dat doel te realiseren, introduceerde het koloniale bewind een markteconomie en een belastingstelsel, in een wereld die eeuwenlang zelfvoorzienend was geweest. De geestelijke verheffing werd uitbesteed aan Mill Hill, een Britse katholieke missieorganisatie die al enige tijd actief was in Oost-Afrika. De meeste priesters die werden uitgezonden, waren van Nederlandse afkomst. De eerste geestelijke die zich in Kisumu vestigde was Leonard van den Bergh, in het jaar 1904. Het archief bevat een foto van zijn missiepost. Aan een kaal veld staat een eenvoudig rechthoekig huis, gebouwd van leem en golfplaten. Het dakoverstek is verlengd tot een veranda met een Hollands hekje er omheen. Rechts is een kleine aanbouw die als kapel fungeert. In de deuropening staat een man in een lang wit gewaad. Het beviel hem hier niet, valt in verslagen te lezen. Enerzijds klaagde hij over de gezondheidsrisico's die hij liep (advies van zijn bisschop: 'verlaat deze epidemische plek'). Anderzijds gaf hij aan grote moeite te hebben met de lokale bevolking, de Luo. Hij schreef:

'Ze zijn gespeend van elke civilisatie. Ofschoon brave mensen, verstoort hun naaktheid alles.'

De post werd verplaatst naar Ojolla, een heuveltop enkele kilometers buiten de nieuwe stad in wording. Maar toen Kisumu later meer vorm kreeg, kocht de kerk een kavel in de wijk Millimani om alsnog in de stad aanwezig te zijn.

De belangrijkste stimulans voor de verdere ontwikkeling was de trein, maar dan niet het vervoer als zodanig. Dat belang nam zelfs af nadat in 1928 een nieuwe lijn was toegevoegd en Kisumu niet langer het eindpunt vormde. Het waren de Indiërs. Voor de aanleg van de railverbinding werden maar liefst veertigduizend Indiase arbeiders gecontracteerd, waarvan er na de voltooiing van het project achtduizend in Kenia achterbleven, inclusief enkele honderden die kozen voor Kisumu. Ze zagen de strategische potentie van de

locatie en creëerden er werk en inkomen via een scala aan handelsactiviteiten. Door hun succes breidde de Indiase gemeenschap van deze nieuwe stad zich steeds verder uit. In 1914 telde ze 1500 personen, in 1938 was ze aangegroeid tot 2561 mensen en in 1962, aan de vooravond van de onafhankelijkheid, maakten de Indiërs met 8355 inwoners een derde uit van de totale stadsbevolking. Ze beheersten op dat moment de gehele middenstand.

Gedurende de jaren die volgen kreeg deze situatie ook steeds meer zijn schaduwzijde. De Aziatische gemeenschap wilde niet of nauwelijks assimileren. Men beschikte over eigen geldstromen, gebruikte eigen voorzieningen en verkeerde privé vooral in eigen kringen. Het leverde hen de bijnaam 'kudja hapa' op, een Kiswahili term die de Indiërs gebruikten voor hun Afrikaanse personeel: 'kom hier'.

De derde factor die veel heeft betekend voor de verdere uitbouw van Kisumu, was het effect van beide wereldoorlogen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vonden schermutselingen plaats aan de Duitse (Tanzaniaanse) en Italiaanse (Somalische) grens. In Kisumu - in de wijk Nyalenda - werd een groot legerkamp opgezet voor negenduizend mannen (het totale inwonertal van de stad bedroeg destijds achtduizend), die grotendeels afkomstig waren uit de directe omgeving. Geleidelijk ontstond er onrust. De militairen verstoorde de gerichte bevolkingsopbouw die tot dan een van de belangrijkste instrumenten was geweest van de ruimtelijke ordening.

De effecten van de Tweede Wereldoorlog waren nog groter. Zonder een 'normaal' functionerend moederland verschoof het economisch patroon. De kolonie diende zichzelf te bedruipen, waartoe een groot aantal nieuwe belastingen werd ingevoerd, waaronder een 'hut-tax', die grote beroering veroorzaakte onder de Luo's. Vervolgens moest het land bepalen hoe het om moest gaan met de vijfenzeventigduizend jonge mannen (twintig procent van alle mannen van geschikte leeftijd), die hadden gediend in het koloniale Afrikaanse legerkorps en wier oriëntatie op de wereld na gevechten in Egypte en Zuidoost-Azië duidelijk was verschoven. Tienduizend van hen demobiliseerden in 1945 in Kisumu. Vanaf dat moment waren de vooroorlogse verhoudingen niet langer geschikt om het koloniale denken af te dwingen. Er groeide een Keniaans nationalisme, dat in de jaren vijftig zou leiden tot de Mau Mau-opstand, waaruit met veel pijn en moeite de onafhankelijkheid zou voortkomen.

Hoe vertaalden al deze zaken zich in het verstedelijkingsproces?

We gaan terug naar de oude afbeeldingen. In langzaam tempo formeert zich een nederzetting, die nog vele jaren geen stad mag heten. De gebouwen die langs de oever van het meer werden neergezet door de treinautoriteit zien

er meer dan degelijk uit. De andere vroege gebouwen rond de plaats van het huidige Bandani tonen de pioniersmentaliteit van vastberadenheid en tijdelijkheid. Hun plaatsing lijkt vooral bepaald door een ad hoc pragmatisme. De Luo maakten in de eerste jaren op geen enkele wijze deel uit van de stad. Voor het Britse gezag was dat een gerichte keuze: de stad was bedoeld als witte maatschappij. Het kostte weinig moeite dit af te dwingen. De Luo waren in het geheel niet geïnteresseerd in participatie. Men koos expliciet voor een afwachtende houding en zette zijn eigen leefwijze voort buiten de stadsgrenzen. Als ik dit voorleg aan Francis' dochter Everlyne, vindt zij deze houding vanzelfsprekend.

'Wij Luo zijn beschouwers. Wij zijn niet goed in zaken, wij zijn goed in denken. Wij zijn minder vechtlustig dan andere stammen. Wij zijn een trots volk en laten dat merken door ons niet met het vreemde in te laten.'

Bij de verplaatsing van Bandani naar de huidige locatie besluit het bestuur de verdere stadsvorming professioneel aan te pakken. In het jaar 1908 vervaardigt een Britse ambtenaar van het kadaster een plankaart met het door zijn autoriteiten gewenste ontwikkelingspatroon. Het is een eenvoudige lijntekening. Een dikke grillige oeverlijn van het meer. Direct daarachter de strakke streep van het spoor. De bedachte stad is opgezet als een eenvoudige structuur van rechte bouwblokken, zoals men dat gewend was in het moederland.

Ik probeer mij voor te stellen hoe men tot een aantal keuzes is gekomen. Daarbij denk ik als vanzelf aan mijn eigen twijfels bij het tekenen van de kaart van Obunga. Heel even zie ik een jonge man voor mij, verkerend in een voor hem totaal vreemde wereld, lid van een zeer besloten mini-gemeenschap, die durft te bepalen: zo moet het. Echte koloniale twijfelen nooit, ze kunnen zich geen twijfel permitteren. Hun beperking is hun vorm van overleven.

Het getekende patroon laat zich gemakkelijk lezen. Millimani heeft de vorm en grootte zoals die er nu nog zijn. Centraal in het plangebied ligt een sportterrein, volledig conform de huidige Kenyatta Sports Grounds, maar dan bestemd voor cricket. Het nieuw bedachte zakencentrum heet 'Indian Bazar' en is gelegen op en rondom Oginga Odinga Road. In het gebied erachter is een schematisch raster opgezet onder de benaming 'Native Location'. Met de onverwachte groei van de Indiase gemeenschap zou het zakendeel in de jaren dertig worden aangepast en uitgebreid. Maar voor het overgrote deel kan worden gezegd dat het voorstel uit 1908 en de huidige situatie samenvallen.

Een volledig begrip van het oude plan ontstaat echter pas als ik de bijbehorende planvoorschriften lees. Deze werden niet opgesteld door de tekenaar of zijn meerdere, maar waren het exclusieve recht van de medische autori-

teit. Gezondheidszorg, beter gezegd de angst van de Europeanen voor tropische ziekten, beheerste een groot deel van het denken. Bevolkingsgroepen werden geclassificeerd op basis van de sanitaire zorg die ze praktiseerden. Er werd een expliciete rangorde uit opgemaakt: 1. Britse onderdanen, 2. andere Europeanen, 3. mensen uit Goa (een katholieke, Portugese enclave in India), 4. Aziaten, 5. Arabieren, 6. speciale groepen Afrikaanse inlanders. Vervolgens kreeg elke groep een plandeel toegewezen. Zie daar een stedenbouw op basis van raciale segregatie. Millimani was voor de witte gemeenschap, het centrum voor de Aziaten. De Goans moesten letterlijk een veilige overgangszone vormen tussen het Europese en het Aziatische deel. Aan de Arabieren en sommige Afrikaanse stammen kon ad hoc een kleine, nader te bepalen plek buiten het centrum worden toegewezen, maar dan alleen voor zover deze mensen nodig waren als arbeiders. De Luo, de oorspronkelijke bevolking van het gebied, werd expliciet verboden zich binnen de stadsgrenzen te vestigen. De ruimte die voor hen beschikbaar was, lag buiten de bedachte streep-stippellijn die stadsgrens werd genoemd, onder de noemer 'inheems gebied'. Zo noemde het Britse bestuur alle rurale gebieden.

De houding van de Luo maakte dat zij zich niet alleen buiten de stad, maar ook buiten de koloniale geschiedenis plaatsten. Voor hen maakt de hele koloniale historie geen onderdeel uit van hun identiteit. Niet tijdens het ontstaan van de stad en nog steeds niet bij de herdenking, honderd jaar later. Weer haal ik mij het officiële feestlied voor de geest. Zeker, inmiddels is Kisumu hun stad geworden: hoofdstad van de Luo. Maar waar ik mij kan voorstellen dat de herdenking hét moment is om kwalijke kanten van het koloniale systeem in herinnering te brengen, kiest Suzanna Owiyo ervoor om dit tijdvak slechts te duiden als een korte, onderbrekende fase in de ware Luo-geschiedenis, die begon met hun migratie vanuit Soedan in de zeventiende eeuw. Nog steeds krijgt iedere jongere die kennis voorgeschoteld via populaire schoolboeken. Ik denk aan de huidige, opgedeelde stad. Het lokale bestuur dat niets wil weten van haar krottenwijken en ontwikkeling slechts afleest aan de formele stad. Zal in de toekomst in deze opstelling een herschikking plaatsvinden? Zal het bestuur gaan toegeven dat de krottenwijken moeten worden gezien als de ware, of zelfs de authentieke stad? En dat het centrum kan worden beschouwd als een in te voegen episode?

7

Baraza

Mijn geduld wordt op de proef gesteld. Alles wat ik tot nu toe gedaan heb, is slechts een aanloopje, omdat het niet wordt gevolgd door gerichte activiteiten in Obunga. Mijn begerigheid de wijk daadwerkelijk te leren kennen, botst op het besef dat ik moet wachten op mijn officiële presentatie in de wijk, op het moment dat de bewoners mij toestaan te veranderen van bezoeker in gast. Ik houd mij in toom in de wetenschap dat veel Europeanen vanuit hun ongeduld en eigengereidheid op eigen gezag besluiten om aan de slag te gaan. Vaak blijken hun inspanningen geen voet aan de grond te krijgen. Men plaatst zich buiten de Luo-tijd. Maar hoe ontkom ik aan de druk die de datum van de terugreis mij oplegt? Een druk waar niemand in Kisumu een boodschap aan heeft, maar die ik desondanks niet kan negeren.

Bij ons weerzien had ik John Kwaka gevraagd een afspraak te maken met een vertegenwoordiger van de afdeling 'City Planning' van Kisumu County. Ik zou graag hun visie op Obunga willen horen. John meldde mij onlangs dat de communicatie is vastgelopen. Ik koester goede herinneringen aan de openheid die ik in 1978 tegenkwam als ik mij met vragen meldde op het stadhuis. Ik zou er spontaan heen kunnen gaan. Ik ben hier weliswaar op een toeristenvisum, maar hopelijk is dat geen belemmering. Overleg binnen vier muren heeft niet de kwetsbaarheid van een publiek optreden. Kijkt men op het stadhuis anders naar een wit gezicht dan in een krottenwijk? Gewoon gaan, zegt mijn intuïtie. In Nederland heet zo'n actie ongestructureerd, maar in Kenia zou hij doelgericht kunnen uitpakken. Voorwaarde is wel dat ik mij bescheiden opstel.

Ik ben nog maar net Oneko Road opgelopen als Steve voor mijn neus staat en laat weten:

'De subchief heeft besloten voor overmorgen een baraza uit te schrijven, een grote officiële wijkvergadering. Hij wil daar met name het waterproject bespreken, maar hij zal u ook introduceren bij de bewoners. Ik ben op weg naar het chieftcamp om dingen te regelen. Goed dat we elkaar tegenkomen, dat hoeft ik niet meer te bellen om u uit te nodigen. Please come. Oriti, tot ziens.'

Met nog meer overtuiging vervolg ik mijn weg. Wie weet lukt het om tegelijk op beide fronten, die naar alle waarschijnlijkheid gezamenlijk het discours zullen uitmaken, aan de slag te gaan.

Het is een klein, elegant stadhuis. Een wit modernistisch gebouw uit 1958, product van vertwijfelde pogingen om de koloniale fase te verlengen. Destijds was het een voorziening voor vijftigduizend inwoners, nu voor dertien keer zoveel. Er is recent een stevig hek omheen gezet, maar verder lijkt er weinig veranderd. De ontvangstruimte is een centrale, open hal met vooraan in het midden een lange tafel, waarachter drie elegante vrouwen zitten. Er zijn maar weinig woorden nodig om door een van hen als vanzelfsprekend te worden meegenomen naar de achterliggende laagbouw.

‘Hier is het secretariaat van de afdeling, waar u een afspraak kunt maken.’ Het is een ruime kamer, die door een lange balie wordt verdeeld in een werkruimte voor een drietal secretaresses en een voorruimte, die naar de kantoren leidt van het hoofd en zijn adjunct. Uit de krant heb ik vernomen, dat het hoofd recentelijk is geschorst op verdenking van corruptie. Het antwoord op mijn verzoek is helder.

‘Het adjuncthoofd is mrs Eva Otieno. Ze is momenteel in overleg met de Gouverneur. Dit is haar telefoonnummer, dan kunt u zelf de afspraak maken. Misschien is ze hier weer om twee uur.’ Ik bedank, zeg te zullen zien, maar weet: gewoon om twee uur hier weer zijn en dan geduldig afwachten. Hier, op deze plek, ben ik in Luo Real Time. Een afspraak krijgt pas zijn tijd als hij is begonnen.

‘Yes, she is around, you can just wait here.’ Ik ga zitten en kijk om mij heen. Ik blijf mij te bevinden op een ambtelijk kruispunt, waar de drie dames duidelijk de leiding hebben. Hun onderlinge afstemming wordt bereikt door een voortdurende en vrolijke conversatie. De balie blijkt een aanlegplaats voor een stroom van jonge mannen, die hun aanwezigheid melden door de dossiers met luide klappen voor zich neer te leggen. Korte antwoorden zijn meestal genoeg om ze gedecideerd ergens anders te sturen. Klopt mijn indruk dat jaren terug de mensen in hun communicatie veel terughoudender waren? Ook de ruimte toont zijn geschiedenis. Het plafond bevat diverse lekageplekken. Een dominante stalen kast torst zoveel papieren, dat het natuurlijk lijkt dat hij alleen in zeer scheve staat zijn lot kan dragen. Op enkele plaatsen zijn met slordig plakband teksten aan de muur bevestigd. Ze tonen regels over hoe men zich hier dient te gedragen: moraliteiten verpakt in Cruijffiaanse taal.

‘Don’t argue with a fool, people might not notice the difference.’

Een oude vrouw in een wijde bloemetjesjurk, die contrasteert met de strakke pakken van de secretaresses, komt de werkruimte in. Behoedzaam zoekt zij

zich een weg om de bureaus heen, naar een kraan, waar zij kopjes gaat afwassen.

‘You can join us for tea,’ zegt ze als ze zich vasthaakt in mijn blik. Ik kom niet toe aan mijn instemming, omdat een kordate jonge vrouw in zwart broekpak binnenkomt, die het kantoor van de adjunct ingaat. Terstond komt een van de secretaresses mij waarschuwen.

‘This is her, you go next, after this young man.’ De deur blijft open staan. Als ik naar binnen ga en haar begroet, treft mij direct haar rustige en open blik. Om mijn komst te verklaren zet ik in met mijn 1978-verhaal, om gericht uit te komen bij de vraag: ‘Hoe gaat het volgens u met Obunga?’ Er ontrolt zich een gesprek over het algemene belang van informele woningbouw en de noodzaak Kisumu een nieuw elan te geven. Af en toe probeer ik het gesprek gericht te sturen, maar mrs Otieno houdt alles breed.

‘Het City Planning Office richt zich momenteel volledig op het structuurplan dat in de maak is onder de naam ‘Kisumu 2030’. Het is onze eerste stadsvisie sinds 1974.’ Als ik vraag wat de betekenis van dit plan is voor de krottenwijken, dan wel wat de krottenwijken betekenen voor dit plan, zegt ze:

‘Dat zijn verschillende zaken. Pas als de visie op de gehele stad klaar is, kunnen we uitwerkingsplannen maken voor afzonderlijke gebieden, mogelijk ook Obunga.’ In mijn hoofd dringt een hele serie vragen zich op, maar ik bijt op mijn tong. Pamoja had mij toch gewaarschuwd voor een Europese confrontatie! Eva Otieno vervolgt met de mededeling:

‘U bent Nederlander. De planvorming voor de wijk Manyatta is uitbesteed aan een Nederlandse NGO. Ze boeken nauwelijks vooruitgang. Morgen ontmoet ik uw Minister voor Internationale Handel en Ontwikkelingssamenwerking om het te bespreken.’ Er volgt een algemene oriëntatie op de rol van hulporganisaties, waarna het gesprek lijkt voltooid. Ter afronding laat ze weten: ‘Volgende week wordt het concept plan ‘Kisumu 2030’ officieel gepresenteerd. Wilt u daarbij zijn? Ik kan de Gouverneur vragen u een uitnodiging te sturen. U bent vrij om elk commentaar te geven dat u wilt.’ Enigszins beduusd bedank ik voor de uitnodiging.

In het voorbijgaan zwaaien de secretaresses mij vrolijk toe. Zonder afspraak als vreemde binnenkomen en zo toegelaten worden. Zou dat in Nederland ook een Afrikaanse architect overkomen, als hij spontaan binnen zou stappen in het gemeentehuis van een stad die hem fascineerde?

Opnieuw in St. Margaret’s. De plek lijkt mijn ijkpunt geworden in Obunga. Het is een stedenbouwkundige regel: iedereen die een gebied in gaat dat hem vreemd is zoekt een route die is opgehangen aan oriëntatiepunten waar hij zich ‘veilig’ voelt. Er heerst een grote drukte; de baraza is in opbouw. Er

wordt gesjouwd met stoelen en tafels. Twee jongens met rastahaar zijn druk in de weer met een geluidsinstallatie.

Ik ben nog maar net het hek gepasseerd, als een man op mij afkomt, die zich met een volle groet voorstelt als Lawrence Okongo, algemeen secretaris van de Obunga Residents Association. In contrast met de tweede secretaris, die ik eerder ontmoette, staat hier duidelijk een man met daadkracht. Als vervolgens zowel John, Steve als Cyrus arriveren verandert de introductie als vanzelf in een vooroverleg.

‘Hoe wil je aanwezig zijn?’, wil Lawrence weten. Als ik aangeef bewoners te willen uitleggen waarom ik in Obunga wil rondlopen, foto’s maken en mensen interviewen, is de reactie van Lawrence niet meer dan een instemming. Het is genoeg om mij volledig welkom te heten. Maar ik weet ook dat binnen de regels van de Luo gemeenschap hier een tegenbod aan moet worden verbonden.

‘In ruil voor de samenwerking wil ik het bewonerscomité ondersteunen’, voeg ik toe. Het lijkt of Lawrence hierop heeft gewacht.

‘Ken je ons plan? Goed. Help ons het verder te brengen, want de hele discussie lijkt op slot te zitten. Ik haal straks mijn kopie van het voorstel, dan kunnen we erover praten.’ Ik voel mij al bijna gelanceerd in de wijk. Maar de vergadering moet nog beginnen.

‘Hoeveel stoelen staan er?’, vraag ik.

‘Honderd’, antwoordt een rastajongen. Ze zijn allemaal bezet, en er staan nog een heleboel mensen omheen. Tegenover de eerste rij zijn tafels geplaatst voor de niet-buurtbewoners, de gasten. Centraal de subchief, gekleed in een semimilitair uniform, dat lijkt overgeleverd uit de koloniale tijd. Hij zit de vergadering voor.

‘Vervelend dat onze afspraak voor een kennismaking niet door kon gaan’, laat hij mij in het voorbijgaan weten.

De verdere gasten zijn mensen van Kiwasco, het hoofd van de Kudho School - de grootste basisschool van de wijk - een vertegenwoordiger van het fonds dat bescheiden buurtinitiatieven financiert, een waarnemer uit de wijk Nyalenda en, ten slotte, John en ikzelf. De start is overdonderend. Vanuit de enorme geluidsboxen worden moderne gitaarklanken, ondersteund door traditionele Luo-ritmes, over het terrein uitgestort.

‘Dit is nu de muzikale mode’, legt John, zelf muzikant, mij uit. ‘Oud en nieuw samengevoegd.’

De rastajongens grijpen een microfoon en weven er vervolgens ook nog een soepele hiphop doorheen. Door hun halve Engels kan ik de boodschap volgen: ze portretteren Obunga. Dat het leven er zwaar is, maar dat de jongeren hun weg weten te vinden.

‘Cause we know, we the young.’

De vergadering begint op de enige manier waarop hij kan beginnen: de gasten stellen zich voor en voegen daar lange verhalen aan toe. Voor de Luo is spreken zowel een kunde als een deugd. Als ik aan de beurt ben beschrijf ik mijn betrokkenheid bij de wijk en vraag ik toestemming voor mijn nieuwe onderzoek. Ik laat het aan John over om in het Dholuo uit te leggen hoe wij behulpzaam willen zijn bij het streven van hun comité om de wijk te verbeteren. Het applaus dat hij krijgt geeft mij vertrouwen en een hoopvol gevoel. Maar ik denk ook: hoeveel verwachtingen hebben wij nu gewekt? Wat kunnen wij waarmaken?

Het grootste gedeelte van de vergadering wordt besteed aan de voorgenomen verbetering van het waterleidingstelsel, een uitbreiding van het elektriciteitsnet en het opknappen van de hoofdwegen. In puur praktische termen wordt allereerst voor het water en de elektra uitgelegd hoe de uitvoering zal verlopen en wat de consequenties zullen zijn voor de bewoners. Er volgen enkele aanvullende informatieve vragen, maar er ontstaat geen discussie. Dat verbaast mij. Als ik snel de genoemde betalingsverplichtingen bij elkaar optel, begin ik sterk te twijfelen aan de haalbaarheid van het plan. De maandelijkse kosten van de aansluiting en het gebruik van water komen uit op een gemiddeld maandloon. Elektra lijkt zelfs op te lopen tot een jaarloon. Hoe brengen mensen dit op, als zij op een inkomensniveau zitten van absolute armoede? Ik hoor ook dat de Wereldbank ter ondersteuning leningen kan verstrekken. Maar hoe bruikbaar zal dat blijken te zijn, als voor zeker tweederde van de mensen het inkomen uit informeel werk onzeker, onregelmatig en zeer laag is?

Als de aanpak van de wegen aan de orde komt, spits ik mijn oren nog meer. Voor de bewoners heeft dit onderdeel de hoogste prioriteit. Vanuit mijn kennis weet ik dat het, in welke vorm ook, een sleutelrol zal vervullen in elk proces om de wijk te verbeteren. Ik luister en word voorzichtig optimistisch, als blijkt dat er voor dit onderdeel bij een bepaald fonds geld is gereserveerd. De discussie richt zich op vragen als: welke wegen, welk profiel, welk tracé. Misschien is discussie een te groot woord. Bewoners en adviseurs zijn het heel erg met elkaar eens.

Pamba Road krijgt de meeste voorrang en de weg die Obunga Central verbindt met de buurt Kasarani, die ten noorden van de rivier Kasat ligt, moet volgen. De benodigde breedte van de wegen wordt bepaald via de som van het bescheiden autoverkeer, plus aan weerszijden sleuven om het regenwater af te voeren, dat nu in gore plassen blijft staan. Geen extra ruimte, want ‘onze wijk is vol’. De keuze voor het te volgen tracé blijkt de vraag te zijn die

er het meeste toe doet. Waar tot nu toe de subchief het alleen af kon, moeten hier de mannen van Kiwasco en het schoolhoofd bijspringen.

‘De wegen volgen onze traditionele routes, maar kijk hoe ze op sommige plaatsen steeds smaller zijn geworden, hoe ze soms zijn verlegd, hoe mensen er overheen hebben gebouwd. Als we goede wegen willen, zullen er gebouwen moeten worden gesloopt en zal de informele handel plaats moeten maken.’

Het wordt gebracht als een statement en er volgt geen reactie. Vooral de laatste opmerking bevreemdt mij. Zonder handel geen inkomen. Wellicht is het een kwestie van nuchterheid: die wegen moeten er gewoon komen en de handel regelen we later zelf wel.

Het laatste deel van de baraza is een speech van de subchief. Hij spreekt over de openbare veiligheid in Obunga.

‘Daar ben ik verantwoordelijk voor. En ik zeg: er is geen veiligheid in deze wijk. Vooral ’s nachts. Er wonen hier veel dieven en bewoners bewaken de gestolen goederen. Als ik ze vraag mij te helpen, geven ze geen antwoord. Daarmee worden ze volgens onze wet zelf dief. En dan is er de changaa. In Obunga wordt changaa gebrouwen en dat is officieel verboden. Als ik in andere wijken changaa tegenkom, zeggen de mensen: hij is goed, want hij komt uit Obunga.’

De subchief is klein van stuk, maar door de manier waarop hij staat, de armen strategisch spreidt en bovenal gericht de groep aankijkt, creëert hij zijn autoriteit.

‘Dit moet stoppen,’ vervolgt hij na een pauze. ‘Het is beleid van de regering dat dit stopt.’ Als het gewicht van deze uitspraak is neergedaald, geeft hij aan hoe dit moet worden geregeld.

‘We moeten een stadswacht formeren, die wel uniformen, maar geen wapens heeft. Maar dat is niet genoeg. Als reactie op de laffe overval op Westgate, heeft onze regering het ‘honderd huizen-systeem’ bedacht. Elke tien huizen kiezen een leider, die altijd moet weten wie en waar zijn burens en hun gasten zijn. Het is een systeem dat volledig aansluit op de verschillende traditionele waarden, die wij zo belangrijk vinden.’

Er volgen enkele detailvragen, maar de algemene reactie is er een van gelatenheid. Of kom ik hier de ongeschreven wet tegen, dat je je in het openbaar niet moet uitspreken over zaken, waar enig politiek gewicht aan hangt?

Het terrein loopt snel leeg. Stoelen worden in hoge stapels verzameld de tafels worden naar het dienstgebouw gedragen. John geeft aan dat het een goede bijeenkomst was.

‘Er was geen globaal gepraat; onderwerpen werden concreet aangesneden. En Obunga weet nu wie wij zijn en waarom we in de wijk rondlopen.’

Lawrence Okongo is snel terug met het voorstel van de bewoners. Het is dezelfde kaart als Steve Gome liet zien. Ook de uitleg lijkt een duplicaat, inclusief de slotvraag, die eigenlijk een hartenkreet is:

‘Waarom gebeurt er niets?’

Ik heb na het bezoek aan Owiti over het plan nagedacht. In mijn hoofd zitten allerlei plussen en minnen. Ik formuleer een strategisch voorstel:

‘Laten we afspreken op korte termijn gezamenlijk door de wijk te lopen en concreet aan te wijzen wat ons dwars zit en waar we nieuwe mogelijkheden zien. Dat praat niet alleen veel gemakkelijker, het kan mij als buitenstaander leren jullie belangen beter te begrijpen.’

‘Morgenmiddag om twee uur, vanuit dit centrum.’

Ik meen opluchting te zien.

‘Zullen we dan zo lopen?’ Ik ga met mijn vinger over mijn kaart die ik op het elektriciteitskastje heb gelegd. Er ontstaat verwarring. Wat bedoel ik met zo lopen? Waar op de kaart zijn Pamba Road en Obunga Central Road? Ik herken deze twijfel maar al te goed. Ook in Nederland is kaartlezen voor de meeste buurtbewoners geen gegeven. Maar als John de kaart zo draait dat haar richtingen samenvallen met die van ons directe uitzicht breekt als vanzelf het begrip door en kunnen we op weg, Pamba Road af. Om de kuilen heen, langs de plassen, door het afval. We slalommen zoals alle mensen om ons heen dat doen.

‘Dus ik hoeft niet uit te leggen, waarom dit verbeterd moet worden,’ zegt Lawrence. ‘En de noodzaak is des te groter, want dit is het goede seizoen. In de regentijd kan geen enkele auto de wijk in komen. Motoren en fietsen moeten wachten tot een uur of twaalf als de zon delen van de weg heeft opgedroogd. Er moet hoe dan ook een bulldozer komen om te egaliseren en aan weerszijden een sleuf te graven voor de afvoer van alle regen- en afvalwater.’

‘Afvoeren waar naartoe? Naar de rivier?’

‘Ergens waar het water zonder hinder kan blijven.’

‘Maar stilstaand water brengt toch malaria?’

‘Misschien. De belangrijkste vraag is of verbeteringen kunnen worden uitgevoerd binnen het toegewezen budget. Op de baraza kon ik het niet zeggen, maar dat is een groot probleem. Enkele jaren geleden werd de aanpak van de twee hoofdwegen begroot op acht miljoen. Dit zal nu wel opgelopen zijn tot negen of tien. Het fonds stelt ons slechts 1,2 ter beschikking. Wat moeten we doen? Ons regionaal parlamentslid is verantwoordelijk voor het fonds. Wij kennen hem niet. Hij is erg jong en pas recentelijk gekozen.’

Foto 2

Pamba Road

‘Is het niet vreemd dat een politicus, die beleid maakt, ook uitvoerende bevoegdheden heeft?’

‘Het zou nog veel gevaarlijker zijn als het geld via het bestuur, de County loopt.’

We vervolgen onze weg. Naarmate we verder de wijk ingaan wordt de route smaller. Tussen de gevels meet ik in stappen niet meer dan vijf meter, terwijl ik het gewenste profiel inschat op zeker tien meter.

‘Wat vinden de bewoners ervan wanneer op plaatsen als deze huizen moeten worden gesloopt? En wat moet er gebeuren met de informele handel langs de weg, als daar geen of onvoldoende ruimte voor is?’ Ik weet dat ik de vraag van de baraza herhaal, maar hij is cruciaal voor de verdere discussie. Lawrence geeft ook hetzelfde antwoord.

‘Dat mag geen probleem zijn. De weg is nu eenmaal te belangrijk voor ons allemaal. Grondeigenaren kunnen compensatie krijgen.’

‘Maar het leed zou verzacht kunnen worden, als we niet zowel links als rechts slopen omdat we bij elk bijvoorbeeld een meter tekort komen. We zouden misschien de weg zo kunnen buigen dat de sloop aan één kant blijft,’ voeg ik toe.

‘Dat is onmogelijk. De historische aslijn heeft rechtsgeldigheid. Wanneer we daarvan afwijken wordt het comité partij in de afweging en zullen we in alle gevallen worden beschuldigd van bevoordeling. Wij moeten ons daarom altijd formeel opstellen.’

Ineens houdt Pamba Road op, behoudens een zijpad dat een nauwe verbinding geeft met Nyawita, de aanliggende wijk. Het deel van de weg dat ooit doorliep, is verdwenen onder nieuwe gebouwen.

‘Dus ook hier, juist hier, terug naar de oorspronkelijke route’, bevestigt Lawrence.

Via het zijpad bereiken we Kakamega Road, een belangrijke autoweg, die naar de eerstvolgende grote stad leidt. Op hetzelfde punt sluit ook Nyawita Road aan, de ontsluitingsroute gelegen tussen Obunga en haar buurwijk.

‘Als we ons oude tracé volgen krijgt de weg hier opnieuw de aansluiting die voor ons erg belangrijk is’, licht Lawrence verder toe. ‘En met Nyawita Road moeten we ons niet bezighouden, want die hoort niet bij ons plan.’

‘Ik begrijp de uitleg, maar ik voorzie grote problemen met de verkeersveiligheid. De autoweg is heel druk, ligt enkele meters hoger en in de omgeving zijn allerlei nieuwe ontwikkelingen waar we rekening mee moeten houden. Over Nyawita Road moeten we overleggen, maar dat kan later.’

‘Misschien; we moeten afwachten.’

Terug de wijk in, langs Kasat. Oevers vol struikgewas, waar op sommige plekken die speciale zoete geur opstijgt van melasse, het halfproduct uit de suikerindustrie dat de grondstof is waaruit alcohol wordt gedestilleerd.

‘Changaa’, zeg ik hardop.

‘Het is niet goed dat we dit doen, maar soms moet je dingen doen die je niet wilt’, antwoordt Lawrence nuchter.

Aan de overzijde van Kasat zien we, tot aan de spoorlijn, het gebied dat in 1976 werd ontruimd om de bouw mogelijk te maken van luxe huizen. Na veertig jaar staat het nog steeds leeg. Eeuwenlang werd het op traditionele wijze bewoond door mensen van de Kanyakwar clan, waartoe in het jaar 1900 ook de oorspronkelijke bewoners van het Kisumu-gebied behoorden. Lawrence vertelt wat de huidige stand van zaken is.

‘De particuliere University of Accountancy heeft laten weten verderop in dit gebied een campus te willen bouwen. Ergens langs Kakamega Road is grond gekocht door de National Housing Corporation voor de bouw van flats.’

‘Dit terrein zou prima kunnen passen in de verbetering van Obunga. Hier zou de middelbare school kunnen komen die in heel Noordelijk Kisumu niet te vinden is. En het terrein zou een belangrijke buffer kunnen vormen om mensen te herhuisvesten, als er omwille van verbeteringen in Obunga woningen moeten worden gesloopt. De grond is toch van de overheid?’

‘Dat zou heel mooi zijn, maar we moeten geen energie steken in schijngevechten die we nooit zullen winnen.’

We komen uit in de buurt Obunga Central, waar de gelijknamige weg smal en kronkelig is.

‘Hier zal ons project pas echt moeilijk worden. Maar vooral op deze plek is het noodzakelijk dat de weg wordt aangepakt, want kijk hoe smal hij is geworden.’

Ten slotte bereiken we de ringweg. Onze tocht over de hoofdwegen van de wijk zit erop. We nemen afscheid. Ik ben blij dat we nu een concreet begin hebben gemaakt, maar het optimisme waarmee ik de middag inging, heeft een gevoelige deuk opgelopen. Gewoon uitvoeren, was het vaste antwoord op alles. Maar wat houdt dat in? Er blijkt nauwelijks geld te zijn, belangrijke vragen over verschillende uitvoeringsaspecten worden niet gesteld, het bewonerscomité heeft allerlei twijfels maar neemt geen initiatief en de overheid lijkt een puur afwachterende houding aan te nemen.

8

Obunga

Het lijkt wel een lokvogel. Aan alle kanten blinken nieuwe golfplaten. Aan de straatzijde is een veranda aangebouwd. Het luik van het raam is tot luifel getransformeerd. In de deuropening wappert gebloemde vitrage.

‘Ber ahinya, itimo ang’o?’, is mijn begroeting aan de jongen, die met een brede kwast de hele binnenkant aan het witten is. ‘Alles goed, wat ben je aan het doen?’

‘Atiyo matin, nyinga Philip’, is de reactie als hij lachend naar mij toekomt. ‘Ik doe wat werk, ik heet Philip. Ik heb deze kiosk gebouwd en maak hem nu netjes, want hij is verhuurd aan een vrouw die een kapsalon wil beginnen.’ Ter verduidelijking wijst hij op de naam, die in rode letters op het boeiboord is geschilderd. ‘Hopemarvelours Hair Salon.’

Philip’s zichtbare trots is terecht. De vloer is belegd met glimmende tegels, de wanden zijn bekleed met papyrus matten, het raam heeft glazen louvres en een tl-buis belooft verlichting.

‘Tot voor kort woonde ik bij een oom in een andere stad. Toen hij niet langer mijn schoolgeld kon betalen, ben ik teruggegaan naar mijn ouders, hier in Obunga. Ik doe nu af en toe wat klussen in de bouw. De kiosk moet mij meer financiële zekerheid geven.’

Het gebouwtje staat dicht op de weg.

‘Ken je de plannen van het wijkcomité?’, vraag ik.

‘Natuurlijk, ik was op de baraza, ik zag u.’

‘Als ze worden uitgevoerd zou dat kunnen betekenen, dat deze mooie kiosk moet worden afgebroken.’

‘Misschien. De grond is van mijn familie, dus moeten we worden gecompenseerd. I will wait and see.’

Ik loop ontspannen rond. De baraza heeft effect gesorteerd. Vanaf nu zal ik veel tijd doorbrengen in Obunga. Proberen zoveel mogelijk verhalen te zien en horen in de tijd die mij ter beschikking staat. Obunga bevat veertig-duizend verhalen.

Ik bereik de wijk langs een nieuwe route, die mij via Kibuye en langs de muur van de brouwerij direct bij Pamba Road brengt. De stad wordt beetje bij beetje meer van mij. De Chinese aannemer is weer aan het werk gegaan, zie ik.

Eva Otieno had mij uitgelegd dat de onderbreking voortkwam uit onenigheid over de regels voor nieuwbouw langs de weg. Een vreemde argumentatie, althans, in een Europese context heeft een aannemer daar niets mee te maken. Er zal van hogerhand zijn aangedrongen op een vergelijk, vermoed ik. De keuze voor een Chinese aannemer is waarschijnlijk politiek bepaald. Het past bij een recent statement van de president, waarin hij westerse partijen in algemene zin betichtte van dubieuze secundaire voorwaarden bij nieuwe projecten. Dat de ringweg als zodanig wordt aangelegd, is volgens iedereen die ik spreek een goede beslissing. Maar vervolgens hoor ik de nodige aarzelingen over de Chinese werkwijze.

‘Ze komen met veel eigen mensen en nemen alle benodigde materialen mee, tot en met het wc-papier. Ons land mag niets leveren. Ze blijven erg op zichzelf. Ze leggen geen enkel contact met ons, met Kenia. Hun bouwwijze is dan wel goedkoper, maar we betwijfelen of de kwaliteit van wat ze leveren op termijn voldoende is.’

Een groep Kenianen, gekleed in reflecterende hesjes, graaft een sleuf. De Chinese opzichter staat op een bult en staart vanonder een enorme, strooien hoed strak voor zich uit. Vanaf de kant geeft een groep oude mannen uitvoerig commentaar, zoals dat overal ter wereld het geval lijkt te zijn. Een roestige tankauto besproeit het zandlichaam om het stuiven te beperken en het inklinken te bevorderen. Als ik om het graafwerk heen naar Pamba Road loop, zie ik weer meer dan bij de vorige bezoeken. Hoe de aansluiting zich steeds breder heeft vertakt met een reeks van paden rondom de hoek en hoe daartussen eilanden zijn ontstaan, die allemaal worden ingenomen door allerlei vormen van handel. Een berg houtskool. Een huisje met de naam Pauline D-mini kiosk. Een bouwsel in voorgeschreven rood en geel, waarin achter een groot raam hompen vlees hangen. Een open zak, waar op het maïsmeel een groot en een klein maatblik staan. Twee ezels die mogen grazen tot hun baas een klus heeft gekregen. Een kiosk van ‘M’pesa’ in hun welbekende gifgroen, waar je per telefoon een betaling kunt regelen. M staat voor mobiel, pesa betekent geld. ‘Blessed Photo Studio.’ Een kraam met slechts een enorme berg sukumawiki (koolbladeren), waarachter een vrouw en een hond, beiden in een diepe slaap. Fietsbodaboda’s in geduldige afwachting. Palen met draden waaraan gordijnen en handdoeken hangen. Welkom in Obunga.

Zonder onderbreking worden de handelsactiviteiten van het kruispunt voortgezet langs Pamba Road. Meteen aan de rechterkant staat een serie kleine gebouwen van degelijke materialen, deels verscholen achter een hoge muur, waar langs de straatkant weer kramen staan. Als ik het terrein op ga om er een flesje water te kopen, blijkt het een ontwikkelingsproject: een

serie ruimten waar wordt vergaderd, TV gekeken, cola gedronken en gedamd met flessendoppen. De betrokken NGO meldt zich nadrukkelijk via een reeks van borden. In Obunga zijn er misschien wel vijftig actief, zei Lawrence mij. Dat lijkt veel, maar menig krottenwijk komt tot een veelvoud daarvan. Elke actie zijn eigen NGO lijkt het wel. Of is het juist andersom? Het volgende gebouw langs de weg is een kerk van de Zevende-dags Adventisten, die blijkbaar hun dag niet hebben, want de kerk is gesloten. Maar over hun muur heen waaien de klinkers a-e-i-o-u, die in straf ritme worden opgedreund door kleuters, ingepast in steeds andere woorden van één lettergreep.

Ik passeer de zijweg die naar het huis van voorzitter Owiti leidt. Het woonhuis op de hoek is tevens een duka, een winkel. Via een raam, dat zo'n dertig bij vijftig centimeter meet worden dagelijkse benodigheden als suiker, bakvet, zeep, batterijen, waspoeder, lucifers en thee verkocht. Aan de zijgevel is een afdak aangebouwd. Hier werken een kleermaker achter een trapnaaimachine en een vrouw, die op schoot naaiherstelwerk verricht. Achter hen hangen diverse kleurige stoffen met Vliscopeint, van de firma uit Helmond, die deze Afrikaanse markt beheerst. Een drietal vrouwen, gezeten op een bank, wacht al keuvelend tot een en ander gereed is.

Half op de weg staat een lage tafel, die met zijn bolpoten salontafel mag heten. Daarop een plastic bak met stukken kip. De twee jonge vrouwen die erbij lijken te horen, zijn druk in de weer met een karaja, een Keniaanse wok, waarin de volgende portie kip wordt gebakken op een vuurtje tussen drie stenen. Even verder staat op een soort nachtkastje een schaal met mandazi (gebakken brood). Er zit niemand bij, maar ergens zullen ogen zijn die de wacht houden. Ik passeer een gebouwtje dat op een doos lijkt van twee bij vier meter. De buitenzijde ervan is samengesteld uit lichtblauw geschilderde stukken blik. Het intrigeert mij. Waarom is die, al even lichtblauwe, deur slechts 1,20 meter hoog? Wat betekent de beddenplank, die uit het hoge raampje steekt en een lamp draagt? Niets meer dan dat de plank een lamp draagt. Op het boeiboord staat in krulletters: 'Joint hotel'. In Kenia worden zeer hoge straffen uitgedeeld voor het bezit van 'bang', drugs, dus de titel zal iets anders betekenen.

Pal ernaast geeft een ijzeren hek toegang tot een gebouw, dat geheel is opgetrokken uit roestige golfplaten en blijkt te bestaan uit één ruimte ter grootte van een klaslokaal. Naast de poort zeggen krijtletters op een schoolbord 'Chelsea-Arsenal 30/-'. Binnen zie ik lange zitbanken, gemaakt van balken op rondhouten paaltjes met oplopende hoogtes. Inderdaad, ik krijg voetbal voorgeschoteld. Maar het geluid komt van een tweede scherm, waar op een stampende disco is te zien. De meeste bezoekers lijkt deze mix wel te bevallen. Maar niemand beweegt mee. Ik ga verder over Pamba Road. De reeks kramen, kuilen en kiosken lijkt oneindig. Groente, fruit, weer een

‘Hair Salon’, ‘Nandi Milk Bar’, ‘Shalom Hotel’. En pas dan heb ik St. Margaret’s Centre bereikt. De twee vrouwen van de vorige keer hebben ook nu weer hun plek ingenomen naast hun slapende baby’s. ‘Marvelours Hair Salon’ van Philip staat even verderop.

Foto 3
Woningen

Ik sla een zijweg in van een à twee meter breed, waarlangs een greppel vol donker water. Een rij van vier woningen op de hoek. De eerste heeft een aansluiting op de waterleiding in de vorm van een standpijp naast de voordeur. Er heeft zich een lange rij van wachtende vrouwen met plastic containers gevormd. Naast de kraan staat een meisje van een jaar of acht, dat gedecideerd bepaalt wie er aan de beurt is. Achter Pamba Road sta je direct middenin de woonwereld van Obunga. De weg vertakt zich in steeds smallere paden en gaat dan over in erven, die, althans voor mij, nauwelijks lijken op een openbare route. Ik voel mij een indringer en erg wit, maar iedereen die ik tegenkom lacht en groet. Hier en daar staan kleine zelfstandige gebouwen van uiteenlopende kwaliteit. Ik zie een verzorgd roze huis, maar andere zijn zo vervallen dat je niet weet of er wel gewoond kan worden. De meeste bouwwerken zijn reeksen eenkamerwoningen, geconstrueerd van leem en golfplaat en geschakeld tot een lange rij in I-, L-, O- of U-vorm. Volgens het onderzoek van Pamoja bestaat een huishouden gemiddeld uit vijf mensen.

Foto 4
Woningen

Deuren staan open, met vaak vitrages in de deuropeningen. Ik vermoed dat in veel kamers het slaapdeel van de ouders eveneens met gordijnen is afgeschermd. Er zijn geen plafonds. Onder het dak komt alles samen. Met privacy wordt in Afrika heel anders omgegaan dan in Europa. Niet het eigene eisen, maar het andere laten.

Zo zijn ook de buitenruimten voor de huizen niet opgedeeld. Hier wordt gekookt, gepraat, gelachen of gewoon gezeten. Uitgaande van gemeenschappelijkheid markeren de mensen hun tijdelijk gebruik met een zorgvuldige veegbeurt vanuit hun deur of via het plaatsen van een stoel, een watercontainer, een nog rokende djiko (houtschooloven). Overal hangt wasgoed te drogen. De Luo's staan bij andere stammen bekend als mensen voor wie schoon heel belangrijk is. Kleding mag stuk zijn, maar dan wel gewassen. Hoe moeilijk water ook verkrijgbaar is; mensen zullen altijd uitgebreid baden. Volgens het onderzoek van Pamoja heeft slechts twee procent van de bewoners een eigen aansluiting op het waternet. Het bureau inventariseerde ook de toiletvoorzieningen in de wijk. De meeste mensen gebruiken een latrine, die ze met vijf à vijftien gezinnen moeten delen. Het zijn diepe gaten in de grond, waarover enkele houten balken liggen, soms een betonplaatje, waarop bouwsels staan die vaak niet meer zijn dan provisorische afschermingen van landbouw-

plastic of opstaande oude golfplaten. Ongeveer een derde van de bewoners heeft geen latrine; zij gebruiken een 'flying toilet'. Oftewel: men doet zijn behoefte op een stuk plastic of papier, dat vervolgens in de struiken wordt gegooid. Het is niet vreemd dat er geregeld cholera uitbreekt, want er zijn bijna geen struiken meer.

Foto 5
Latrines

Wanneer ik een groep vrouwen tegenkom die het kennelijk heel gezellig met elkaar hebben, krijg ik een deel van de vrolijkheid mee, als mij wordt gevraagd hen allemaal op de foto te zetten. Er komen schone kanga's tevoorschijn en de kinderen worden op schoot genomen. Ik vervolg mijn weg met de belofte afdrucken na te sturen. Ik loop en kijk, stapel indruk op indruk. Mijn hoofd wordt steeds voller. Dan sta ik stil en realiseer ik me dat er nauwelijks concrete herkenningen uit 1978 zijn. Alles lijkt anders. Toch voel ik me hier op mijn gemak. Deze wereld als wereld is mij vertrouwd. Ik durf gast te zijn.

Opnieuw de bekende kleuterklanken. Als ik om enkele huizen heenloop is het niet moeilijk de plek van herkomst te lokaliseren. Een helder blauw en wit geschilderd gebouw draagt de tekst: 'Emmaus School, supported by Greenlife, Widows and Orphans, motto: education is life, email'. Het gebouw

is klein, maar de verlenging met een skelet van takken doet vermoeden dat over groei wordt nagedacht. Graag zou ik even binnen kijken. Het verzoek kan gelijk worden geplaatst, als een jonge man naar mij toekomt en vraagt of hij kan helpen. Hij doet zijn oortjes uit en zegt: 'Ik kan u alles vertellen, want ik ben de oprichter en Member of the Board. Mijn naam is Kennedy Oriko en ik ben achtentwintig jaar oud. De school is vier jaar geleden opgezet als een 'Community Based Project'. We begonnen met tien kinderen, nu zijn er honderdtien in drie klassen. Yes, we the young people, we take the initiative these days.'

Foto 6

Health clinic

De uitbreiding blijkt niet bestemd voor de school. 'De grond is van een oude vrouw, die in het kleine huis woont dat daar naast de school staat. De nieuwe aanbouw moet de woning worden van haar zoon.'

'Hoe redden jullie het financieel?', vraag ik vrijmoedig. Kennedy steekt weer graag van wal.

'Als CBP kregen we wat subsidie. De grond was gratis. De ouders betalen schoolgeld, maar geen vast bedrag. Men betaalt naar vermogen. Dat betekent, dat we de leraren geen echt salaris kunnen bieden. Ze krijgen de vergoeding die beschikbaar is. Als het helemaal fout dreigt te lopen, kennen we enkele mensen in de stad die bereid zijn bij te springen.' We gaan naar

binnen. Even moeten mijn ogen wennen, want er zijn slechts twee kleine ramen, die weinig licht doorlaten. Er hangt een verlamdende hitte, uitgestraald door de zinken golfplaten van wanden en dak. Ik ontwaar heel veel kinderen, als tweemaal zoveel ogen op mij worden gericht. Aan de wanden hangen tekeningen van het menselijk lichaam, de dieren en het onvermijdelijke a-e-i-o-u. De juf is een gemoedelijke vrouw, die tot mijn opluchting doorgaat met haar programma en de kinderen niet acuut maant op te staan om in koor 'goodmorning sir' te scanderen. Als we weer buiten staan, handelt Kennedy enkele telefoontjes af.

'Ik ben ook eigenaar van de 'Nandi Milk Bar', het 'Shalom Hotel' en een visvijver. Mijn vrouw runt de bar en het hotel - een theehuis, dus moeten we regelmatig overleggen.' Ten slotte laat hij mij het latrinegebouw van de school zien. Het staat er nog maar net en is ook blauw en wit geschilderd. Als een paar jongetjes in de struiken plassen, zegt hij lachend:

'Ze vinden zo'n choo een beetje eng, ze moeten nog wennen.' Ik ga verder en kom als vanzelf weer uit op Pamba Road. Nog steeds overal handel, maar de intensiteit neemt nu geleidelijk af. In een kiosk van twee bij twee meter zijn schappen aangebracht, waarop een computer, flatscreen en printer zijn gezet. Er is geen aansluiting op het internet. Op een bordje is geschreven: 'No idling'. De buurman is fietsenmaker. Op de grond liggen twee fietsen, waarvan de banden worden geplakt.

'Ang'eyi, ang'eyi! Ik ken je, ik ken je!'

Als ik twee armen zie zwaaien, vermoed ik waar de roep vandaan komt en loop ik nieuwsgierig richting die ene groentekraam. Driekwart van de kraam is bedekt met een hoog blad en ik ben er bijna, als de vrouw gaat staan en haar hoofd door het open kwart boven de tomaten uitkomt. Een stralend hoofd.

'Ang'eyi', herhaalt ze. 'I know you, but I was very young. Bi mose, kom en groet me. I was trading at Obunga Market and saw you passing every day, gi ndiko makwar, op je rode fiets.'

Even weet ik niet hoe te reageren. Ik herinner mij die markt goed. Ik kwam er vaak. Een klein driehoekig pleintje, midden in het oude centrum van Obunga. Winkeltjes met verandawerkers rondom. Een groep verkooptafels in het midden. Ik herinner mij deze vrouw niet echt. Die rode fiets daarentegen klopt precies.

'I am Magdalena and I am 54 now. So at that time I was nineteen only.'

Ik ben volledig verrast; herkend worden na 35 jaar! Om met haar te praten pak ik het lage krukje dat naast de kraam staat en ga naast haar in de schaduw, onder het blad zitten. Ik moet diep buigen om mijn hoofd niet te stoten. Elke keer als mij dat toch gebeurt, hoor ik van alle kanten 'sorry, sorry'.

‘Hoe gaat het met u en met Obunga?’, vraag ik. Magdalena praat even graag als ze lacht.

‘Ik sta zeven dagen per week hier langs de weg. Het zijn lange dagen, maar tussen de middag neemt een buurvrouw even waar, zodat ik naar huis kan om wat dingen te doen. Ik verkoop porties tomaten, knoflook, eieren, gember, sukumawiki, bananen en pepers. Tegenwoordig verkoop ik ook nyoyo, hier uit deze emmer, want de mensen hebben haast gekregen. De handel is klein, maar ik kan er ons eten van betalen: ik verdien twintig à dertig shilling per dag. Ik heb zeven kinderen. Ze werken nog niet; een paar doen vervolgonderwijs. Mijn man is vorig jaar overleden.’

Ik vraag waar ze woont en of ik haar huis zou mogen zien.

‘Of course, het is vlakbij.’

Maar zo eenvoudig is het niet, blijkt, als we op weg gaan. De plastic stoel waar Magdalena op zat, gaat mee om te dienen als looprek. Elke stap kost haar grote moeite. Het huis blijkt het hoofdhuis van een traditionele dala in de buurt Kamakowa. In dit deel van de wijk waren in 1978 meerdere oude dala's, waardoor de buurt een groen karakter had. Nu is de meeste ruimte volgebouwd en de groene kwaliteit verdwenen. Magdalena's huis is groot, geheel bepleisterd en goed onderhouden. Het bestaat uit drie gelijke delen, elk weer onderverdeeld in een voor- en achterkamer.

‘Ik woon in het rechterdeel, links is voor de tweede echtgenote.’ In de centrale voorruimte staat een invalidenkar. ‘Die was van mijn overleden echtgenoot, antwoordt Magdalena op mijn vraag. Maar zoals hij daar staat, denk ik dat ze er zelf gebruik van maakt.

‘Hoe redt u het, met zoveel kinderen, geen man en een beperkt inkomen?’

‘We krijgen een bijdrage uit een bepaald fonds voor hun scholing. En we hebben vier kleine huizen bijgebouwd in de dala. Daarvoor ontvangen we elke maand vier maal achthonderd huuropbrengst. Dat is genoeg voor de rest van de schoolgelden, ons water en de elektriciteit.’

We gaan weer naar buiten. De extra huizen blijken klein, scheefgezakt en onafgewerkt.

‘Wat voor sanitaire voorzieningen heeft u?’

‘We hebben een eigen toilet, hier.’ We staan bij een met staande golfplaten afgeschermd hoekje, pal achter een van de huurhuizen.

‘Maar laten we nu teruggaan, voor als er klanten komen.’ Mijn ‘oriti, wabiro nenore, tot ziens, we zullen elkaar weer zien’ is welgemeend.

Om de rest van Obunga aan te doen, vervolg ik mijn weg via de buurt Kasarani, die achter de rivier Kasat ligt. Ik kies de paden op richtinggevoel en herinner

mij dat hier vroeger meer open ruimten waren dan elders in de wijk. Inmiddels blijkt de hoeveelheid bebouwing nadrukkelijk toegenomen. Ik zie veel huizen met glimmende, dus nieuwe daken. Men bouwt, hoewel het gebied regelmatig onder water loopt. Water dat steeds meer en ernstiger is vervuild, vertelde mij een rapport. De behoefte aan grond moet groot zijn en het aanbod in andere delen van de wijk klein.

Ik kom uit op Obunga Central Road die mij in een wijde boog naar het oude hart van de wijk brengt. Ik krijg direct de schrale, zure lucht van kong'o (bier) mee, die laat weten dat de oude bierhuizen hier nog altijd volop in bedrijf zijn. Inderdaad, ik zie het nu ook. In hoeken tussen de gebouwen roeren oudere vrouwen in grote stomende vaten om hun pombe, maïsbier, te maken. Links en rechts donkere lokalen waarin op deze tijd van de dag maar een paar klanten zijn. In een greppel liggen twee mannen hun roes uit te slapen. Pas in de avond zal de gebruikelijke drukte op gang komen en de opgewekte agressie zich doen gelden. Hier worden kinderen misbruikt, heeft Lawrence mij gezegd. Langs de weg staat een watertappunt, geplaatst door een Nederlandse NGO, zoals vermeld op het bord dat ernaast staat. Het zal moeten wijken als de weg wordt verbeterd.

Obunga Central is het dichtst bebouwde deel van de wijk. Overal waar nog enige ruimte was, zijn nieuwe huizen ingevoegd. Op meerdere plaatsen is aan projectontwikkeling gedaan door lokale mensen met vaste banen die lucratief investeren. Rijen tot wel tweehonderd meter lang op slechts enkele meters van elkaar langs een modderig pad. Hier wonen de dieven die de subchief noemde. Zo zal de hele wijk zich verder ontwikkelen als er geen alternatieve woonlocaties komen. Zo zien Kibera en die andere doorgroeide krottenwijken er ook uit. Er is geen specifieke aanleiding, maar ik voel ik mij hier niet op mijn gemak. Ik zoek nog wel naar Magdalena's markt. Ik passeer een kruispunt, waarvan ik vermoed dat de markt daar ooit was gesitueerd. Ik loop Obunga Road verder af tot op de toekomstige ringweg. Weer kan ik mij niet oriënteren. Na enig rondkijken ontdek ik de oorzaak: omwille van de wegaanleg is een hele strook huizen gesloopt. Waar zouden de bewoners terechtgekomen zijn?

Westerse vakanties gelden steeds meer als een bevestiging van wensplaatjes. Niet beleven wat je onderweg tegenkomt, maar afstrepen wat vooraf als doel werd gesteld. Reisbureaus spelen daarop in en bieden een Afrika in vele kleuren. Voorop blijven de 'Wildlife Safaris' staan, maar er zijn ook 'Honeymoon Tours', 'Adventure Safaris', 'Eco Travels' en meer. Het reisbureau 'Victoria Safaris' is gespecialiseerd in excursies in westelijk Kenia en biedt onder andere een zogenoemde 'Kisumu Pro Poor Tourism Package' aan, waarbij op dag twee Obunga wordt bezocht. De folder zegt:

‘Na het ontbijt rijden wij u naar Obunga Estate, waar u het vertegenwoordigende raadslid zult ontmoeten en een tocht kunt maken langs projecten in het kader van armoedebestrijding, zoals informele handel, kindertehuizen, ondersteuning van alleenstaande moeders, zelfhulporganisaties en vrouwengroepen. De lunch wordt gebruikt in het Mamba Hotel in het centrum van de stad, dat beroemd is om zijn op houtskool gebraden kip. Na de lunch vervolgen we onze weg naar Seme Kaloka, waar u naar lokale, traditionele huizen wordt gebracht en vervolgens naar de ‘beaches’ om te zien hoe armoede de dorpen ontvolkt. De kosten zijn inclusief vervoer, gidsen en begeleiding door een veiligheidsteam tijdens uw wandeling in de krottenwijk.’

Ik heb een afspraak met Daniel, die mij zal helpen bewoners te vinden met wie ik kan praten over hun wonen en werken in Obunga. Daniel is een jonge buurtbewoner die enthousiast en vrijwillig het bewonerscomité waar nodig ondersteunt. Vooraf maak ik tijd voor een wandeling door Nyawita. Het bewonerscomité wil deze aanpalende wijk buiten de discussies houden, maar ik denk dat ze moet worden betrokken bij elk verder overleg. In veel opzichten vormen beide wijken een eenheid. Bekendheid met Nyawita is nodig om te kunnen begrijpen hoe Obunga verbeterd kan worden, weet ik uit mijn vroegere studie. Lange tijd is het gebied van Nyawita grotendeels onbebouwd gebleven. Pas op een luchtfoto uit 1967 verschijnen de eerste gebouwen, die een marktplein vormen dat jarenlang het economische hart voor beide wijken zou zijn. De ruimte rondom bleef open om een bijzonder doel te dienen. De Luo begraven traditioneel hun doden bij de voordeur van hun huis in de dala. De mensen die geen woonplek hadden, werden naar Nyawita gebracht. De naam betekent letterlijk: ‘Waar de doden worden weggeworpen.’

Ik sta op de markt en herken de plek maar half. De drie aaneengesloten rijen met winkels, rondom een open ruimte, zijn er nog, allemaal opgeschilderd in knalrood. Maar waar is de energie? Er lopen slechts enkele mensen en in de voorruimten van de winkels gebeurt niets. In de open ruimte wordt geen markt gehouden; er staat een samenraapsel van provisorische en onbestemde bouwsels. Pamba Road heeft de handel overgenomen, lijkt het. Die weg biedt meer ruimte, ligt centraler, maar is ook informeler en dus goedkoper. Ik maak een ronde door de wijk. In officiële rapporten wordt gesteld dat Nyawita geen krottenwijk meer is. Recentelijk zijn enkele degelijke en duurzame gebouwen verschenen, maar die staan bijna allemaal langs de naastgelegen hoofdwegen. De rest van de wijk heeft dezelfde invulling als Obunga. Voor mij is het begrip krottenwijk geen harde definitie. Meer dan de formele en duurzame wijken is een krottenwijk voortdurend in beweging. Flexibiliteit maakt deel uit van haar karakter. Officiële instanties gebruiken een betiteling vaak om hun politieke wensen uit te spreken.

Nu naar St. Margaret's, waar Daniel op mij wacht. Bij een soda in het Social Centre aan de overkant leg ik uit waarom ik enkele mensen wil interviewen. Daniel is vol interesse voor alles wat ik aangeef. Als we op pad gaan, passeren we 'Marvelours Hair Salon'. Die blijkt inmiddels in gebruik genomen. Een jonge vrouw in een strakke zwarte broek en knalgeel T-shirt is de kiosk aan het schoonmaken. Om haar heen krioelen vier kleuters. Ze reageert enigszins afhoudend op ons groeten, maar is wel bereid te luisteren naar de uitgebreide introductie die Daniel geeft. Als hij besluit met de vraag of deze odiero enkele vragen mag stellen, volgt een lange pauze. Dan steekt ze van wal.

'Ik heet Julit Akiny en ik ben vierentwintig jaar. Ons grootste probleem is de jeugdwerkeloosheid: er is geen werk voor jonge mensen uit Obunga.' Ze wacht weer, ontspant en vervolgt. Ik ben getrouwd en woon hier in de wijk. Ik zorg elke dag voor deze vier kinderen. Twee zijn van mijzelf, een is van mijn broer en een is van de bureu. Mijn echtgenoot is venter. Elke dag gaat hij op het busstation met kleding langs de wachtende mensen. Het gaat niet goed met ons land; mensen kopen steeds minder. Daarom heb ik deze kiosk gehuurd om er een kapsalon te beginnen. I am a saloonist. Tot voor kort werkte ik even verderop. Maar ineens werd daar de huur verhoogd tot drieduizend per maand. Ik weet niet waarom en die kiosk staat nog steeds leeg. Voor deze betaal ik vijftienhonderd, plus vijfhonderd voor de elektriciteit. Als alles goed gaat kan ik elke maand duizend shilling overhouden, geld voor belasting en de vergunning niet meegerekend. Ik heb geen opleiding gehad. Na de basisschool moest ik thuisblijven om te helpen in het huishouden, tot ik ging trouwen. Als saloonist heb je geen opleiding nodig, iemands haar doen is een kwestie van talent. Mijn grootste zorg zijn de spullen die je nodig hebt om te kunnen werken. Maar om die te kunnen kopen moet je weer werken.'

'Wat ga je doen als hier de huur ook ineens wordt verhoogd?'

Ze haalt haar schouders op.

'Het kan gebeuren, of niet.'

'Heb je weleens geprobeerd geld te lenen met een microkrediet?'

'Daar heb ik nog nooit van gehoord. Ik kan soms dingen lenen bij een collega. Hairextensions of zo. Ze is familie.'

'Zou ik mogen zien waar je woont?'

Heel even lijkt Julit geschrokken. Dan zegt ze met neergeslagen ogen: 'Nee, dat is te privé.'

'Is dit het soort gesprek dat u zoekt?', vraagt Daniel als we onze weg vervolgen. Ik weet niet of mijn uitleg over het verschil tussen willen weten en willen luisteren overkomt, maar zijn voorstel bevalt mij.

'Laten we naar een mzee gaan, die vis verkoopt langs Pamba Road.'

De hoge tafel is gemaakt van ruwe takken, inclusief het blad, dat is bedekt met blauw plastic. Daarop ligt de verkoopwaar: omena, zilverachtige visjes van zo'n vijf centimeter lang. Naast de tafel een berg houtskool, die is uitgestort over een zak van sisal en een rood plastic afwasbakje dat is gevuld met water.

'Ja, ik kan naar de vragen luisteren, maar mijn werk moet doorgaan, want de zon is heel fel vandaag.'

De man is klein, ongeveer vijftig jaar oud en draagt over zijn kleding een blauwe stofjas. Alles aan hem lijkt bescheidenheid uit te stralen. Daniel legt uit waarom we naar hem toegekomen zijn. De reactie is vriendelijk.

'Mijn naam is Martin Otieno, maar ik kan U niet groeten.' Zijn handen zijn nat. Ook het gebruikelijke alternatief, een naar voren gestoken elleboog, kan hij niet bieden, want aan de stofjas hangt een sluier van houtskool. Uit een emmer, die onder het blad staat, haalt Martin steeds een handvol visjes, wast ze in de afwasbak en spreidt ze dan zorgvuldig uit over het blauwe zeil. Op een hoek staat een met vis gevuld blik.

'Ik moet alles wassen, omdat er soms stukjes schelp of waterhyacint tussen zitten. Die kunnen mij een slechte naam geven. Bovendien ziet de vis er frisser uit als hij gewassen is. Die in het blik zijn gedroogd, want ze zijn overgebleven van gisteren. Meestal kan ik alles verkopen. De Luo, die willen omena.'

Kennelijk kijk ik niet begrijpend genoeg, want hij vervolgt zijn uitleg.

'Wij Luo, wij houden echt van vis. Wij weten alles van vis. Deze omena moet je in hun geheel bakken, in een karaja, op een djiko. De gedroogde exemplaren moeten eerst worden gekookt.' Ik knik en zeg de uitleg te begrijpen. Even kijkt de man op, waarna hij in zijn kalme tempo het verhaal vervolgt.

'Ik doe dit werk al twintig jaar, alle zeven dagen van de week. Daarvoor werkte ik bij de lay-out van de National Printing Press, tot ik plotseling werd ontslagen. De vis wordt gevangen in het Victoriameer door vissers uit Bondo. Elke dag tussen acht en negen ga ik naar de Patel flats aan Kenyatta Highway, waar de vis wordt aangevoerd en doorverkocht. Ik koop altijd een kleine emmer van tien kilo voor duizend shilling. Als ik alles verkoop ontvang ik twaalfhonderd. Gedroogde omena moet ik verkopen tegen een lagere prijs. Om zeven uur, als het donker wordt, ga ik naar huis, hier in Obunga. Per dag moet ik stageld betalen, twintig shilling. Dat wil zeggen, sinds de provincies werden opgeheven en de stad een zelfstandig district, een County is, bedraagt het vijftig shilling.'

'Hoe gaat het met de houtskool?'

'Elke dag komt er een vrachtwagen met houtskool naar Obunga. Ik koop steeds een volle zak voor duizend shilling, die ik in porties doorverkoop voor twaalfhonderd. Mijn probleem is dat ik hierbij vaak wordt bedrogen.'

Dan zitten er ongebrande takken in de zak, veel gruis of andere ongeregheden waardoor ik minder kan verkopen. Een ander probleem is het weer. Als het regent moet ik de leverancier extra betalen, omdat het dan moeilijker is om hier te komen.'

'U woont in Obunga; zou ik uw huis mogen zien?'

'Dat is goed, het staat aan de overzijde van de weg.'

We lopen tussen een reeks gebouwen door en komen uit bij een rij van negen woningen. Het is een oud gebouw, gezien de roest op het dak en het afbrokkelen van de lemen muren, die een structuur van takken bloot legt. Als Martin zijn deur opent, treft mij de kaalheid van het interieur. Ik zie geen bank met kleedjes, geen kalender of foto aan de muur, geen koffer of doos in een hoek. In de voorkamer slechts een djiko en twee klapstoelen, waarvan de ver achterover hangende ruggen één geheel vormen met de voorpoten. Tegen de wand leunt een fiets. Het scheidingsmuurtje tussen voor- en achterkamer is niet afgesmeerd, hangt scheef en er zit een groot gat in. De achterkamer is slaapruimte, geheel gevuld met het ouderlijk bed. Ik zie ook de papyrus matten, waarop 's nachts de kinderen liggen. Waar zouden zij worden uitgerold? 'Mijn oudste zoon van vijftien zit in klas zeven van de primary, de tweede van twaalf gaat ook naar klas zeven en mijn dochter van vijf gaat naar klas een. Elke drie maanden moet ik voor hen elfhonderdenvijftig shilling aan schoolgeld betalen. De huur voor dit huis is duizend per maand. Mijn vrouw werkt niet. We hebben geen elektriciteit en ook geen toilet. Dat wil zeggen: er is er een, maar voor te veel mensen en te vies.'

'Dus jullie gebruiken het vliegende toilet?'

'Eeh, en de fiets heb ik nodig om de vis te kunnen kopen. Soms moet ik er ook de houtskool mee ophalen.'

Als Daniel en ik Martin hebben bedankt en afscheid hebben genomen, blijft mij vooral het beeld bij van Martins deemoedigheid. Hoe anders dan die opgewekte houding van Magdalena of de drive van Julit. Ieder zijn kracht. Martin lijkt me een man die altijd stug door zal gaan. Hij doet mij aan mijn grootvader denken, ook zo'n stille zwoeger in een stofjas, die op zijn tiende met appels op de Albert Cuyp-markt stond. Daniel onderbreekt mijn mijmeringen als hij zegt nog iemand te weten voor een goed gesprek.

We bidden. Elli Awino heeft de ogen stijf dicht geknepen. Daniel volgt losjes. Ik durf met langzame bewegingen om mij heen te kijken. Daar is alle tijd voor, want Elli is ouderling en bidt uitgebreid tot zijn God om antwoord te vinden op de vragen die ik vooraf moest opgeven en die hij nu in uitgebreide bewoordingen herhaalt. Elli is een fijn gebouwde man van zevenendertig jaar, die precies wil weten waar hij aan toe is. Ik zit tussen gebloemde kussens op een bank van hout met veel krullen. Overal waar het maar mogelijk is, liggen

gehaakte witte kleedjes. Drie banken staan in een U-opstelling. In een hoek staat een hoge tafel met TV. Achter de bank tegenover mij, is met een glimmend, dieproud gordijn een afscheiding gemaakt, waarachter ik een bed en een stapel dozen kan onderscheiden. Aan de voorkant en boven het gordijn is tot in de nok een gebloemde vitrage opgehangen, die zich voortzet over de andere wanden. Overal hangen afbeeldingen van bloedende harten en door-nenkronen.

Elli Awino stond langs Pamba Road, toen wij hem tegenkwamen. Hij regelde er zijn straatverkoop. Toen wij hem vroegen voor een interview, stelde hij direct voor naar zijn huis te gaan. Als het gebed is gedaan worden we getrakteerd op een monoloog, die slechts met moeite kan worden onderbroken, waarna Elli vanaf het exacte stoppunt verder gaat.

‘Ik kom uit Siaya en woon al sinds 1996 in Obunga, in zes verschillende huizen. Mijn eerste huis stond aan Kasat, was heel klein en liep vaak onder water. Ik ventte gekookte eieren op het busstation. Voor reizigers is dat een soort snack voor onderweg. Later werd ik groothandelaar in eieren en leverde ik aan verschillende winkels. Tot 2004. Bij een reis naar Limuru om in te kopen, werd ik overvallen en nam men mij de honderdduizend in cash af die ik bij mij droeg. Het grootste deel daarvan had ik gekregen via een microkrediet. Ik ben nog steeds bezig om die schuld, met rente, terug te betalen. Opnieuw ging ik venten met gekookte eieren en pinda’s, ‘s nachts bij de nachtclubs. Het jaar 2007 was een moeilijk jaar voor mij. Ik woonde langs de toekomstige ringweg en kreeg te horen dat mijn huis moest worden gesloopt. Omdat de gemeente eigenaar was van de grond waar het op stond kreeg ik geen enkele compensatie. Vervolgens waren er de rellen na de verkiezingen en kon ik door de avondklok niet meer werken. Toch was dat jaar ook goed, want ik trouwde. Ik opende een winkel aan Pamba Road, waar ik nog steeds groente en kokos verkoop. Mensen houden van kokos, maar dat is moeilijk te krijgen.

Mijn vrouw en zuster zorgen voor de winkel en verkopen ook paraffine, gebraden kip en chips. Chips zijn de nieuwe mode en gaan goed. Ik verdien ongeveer vijfhonderd per dag. Mijn huur is tweeduizend en daar komt dan nog bij zeshonderd voor elektra en zevenhonderdenvijftig voor water. Is dit allemaal wat u wilde weten?’ Hij schuift de papieren die voor hem liggen van zich af en kijkt mij vragend aan.

‘Hoe ziet u de toekomst van Obunga?’

‘Er is meer veiligheid gekomen sinds hier vlakbij een politiepost is geopend. Vroeger was het eenvoudig om iemand te doden. Mijn beste vriend is hier in Obunga op klaarlichte dag vermoord. De meeste huizen in de wijk zijn slecht. Er worden wel goede huizen gebouwd, waar ik in zou willen wonen, maar de huur daarvan is veel te hoog. We hebben in de wijk veel last van de

handel in changaa. Tegenwoordig brouwt men minder; de mensen verkopen de drank die van elders komt, bijvoorbeeld uit Sega.'

Als we het gesprek hebben afgerond en willen opstappen, leidt Elli ons nog even rond. In de voorkamer staat het bed van zijn dochter. Enkele huizen verderop in de rij woont zijn zuster.

'Zij woont hier met haar dochter, die albino is. Gelukkig heeft men het taboe losgelaten, waardoor alle albinomensen verstoten werden. Ik help ze zoveel ik kan. Daar ziet u ons gemeenschappelijke toilet.' Het is gebouwd van rode baksteen.

Als we weer naar het centrum lopen, vraag ik Daniel of hij mij ook kan helpen contact te maken met de visvrouwen van Obunga.

'Ze vormen een belangrijke groep in de wijk, zegt men. Maar ik heb ook gehoord dat ze genoeg hebben van al die rondneuzende buitenlanders.'

'Dat is goed. En die vrouwen hebben gelijk. We gaan morgen bij ze langs.'

9

De visvrouwen

Dat zondaggevoel is mij altijd bijgebleven. Hoe op de missiepost alles om mij heen kerk ademde. Een gezongen Maria Matakatifa, wees gegroet Maria, waar maar geen einde aan leek te komen. Het Victoriameer bood de rust en ruimte die mijn medevrijwilligers en ik soms nodig hadden. Er kon een tochtje worden gemaakt naar Hippopoint, een kleine landtong aan de zuidwestrand van Kisumu. Er stonden ijzeren stoelen in het gras met zittingen van opgespannen plastic draad. Er was een kleine kiosk, waar hapjes en drankjes konden worden besteld. De plek werd voornamelijk bezocht door Aziatische families, die er hun picknicks organiseerden. Luo's waren er weinig. Af en toe deed een nijlpaard de naam van de plek eer aan door zijn kubistische kop boven het water uit te steken.

Soms reden we door naar Dunga, een vissersdorp waarvan de oorsprong dateert van voor de kolonisatie. Een groepje huizen tegen de oplopende kust geplakt. Centraal in het dorp een gemeenschappelijke ruimte met een betonnen vloer, waarop alle aangevoerde vis werd verhandeld. Op het strand een rij traditionele boten: smal en bont beschilderd, voorzien van een groot driehoekig zeil. Tussen het groepje mannen dat er zat, praatte, netten boette of vis roosterde, zochten we dan Okuku op, om hem te vragen of hij ons mee wilde nemen, het meer op. Terwijl hij zijn netten uitzette, doken wij het water in. We dachten ver genoeg uit de kust te zijn om een besmetting met bilharzia te vermijden. Het waren de jaren 1969 -1972.

Een latere confrontatie met het meer had een droge vorm. Het was 1995. Ik las het boek 'Darwins hofvijver', waarin bioloog Tijs Goldschmidt de resultaten beschrijft van een langlopend onderzoek door de Universiteit van Leiden naar de biodiversiteit in het Victoriameer. Binnen een gesloten en uniek ecosysteem bleken zich voortdurend nieuwe cichliden te vormen, baarsachtige vissen die nergens anders voorkomen. Een bewijs van ecologische hoogwaardigheid. Tijdens het onderzoek openbaarde zich een dramatische kanteling. Om de voedselkwaliteit voor de mensen rond het meer te verbeteren, zette de World Health Organisation nijlbaars uit, een agressieve roofvis die

zich voedt met andere vissoorten. Iemand kieperde een emmer om, schrijft Goldschmidt met verholen woede. De natuurbalans raakte volledig verstoord; vernietigd, naar al snel bleek. Ook op het projectdoel had men zich verkeken. Voor de Luo, de beoogde doelgroep, is het eten van roofvis volgens de regels van hun leefstijl onacceptabel. Nederland deed enthousiast mee met het initiatief. Een oude garnalentrailer uit Texel werd ingevoerd om de visvangst te vergroten. In Kisumu werd een vijftal kleine visfabrieken opgezet. De afkeer van de Luo voor nijlbaars is in de loop van de jaren verminderd, maar daarmee is het project zeker niet ten goede gekeerd. De algehele visstand is enorm teruggelopen en het zijn voornamelijk de kleine lokale vissers die daarvan de dupe zijn. Zeventig procent van de vangst bestaat tegenwoordig uit nijlbaars. Veel andere soorten, zoals tilapia, zijn zo goed als verdwenen. De meeste aangevoerde vis gaat direct naar de fabrieken, waar zij wordt gefileerd en geëxporteerd naar Japan en Europa. De restanten worden opgekocht en verwerkt door mensen uit de directe omgeving, bijvoorbeeld door de visvrouwen van Obunga.

‘Je kent Obunga niet als je niet met hen hebt gepraat’, zei mijn buurjongen in de bus. Ik sta bij de treinrails op het einde van Odinga Road en wacht op Daniel om de vrouwengroep op te zoeken.

Er is geen weg. We lopen over een smal uitgesleten pad, dat langs de rails en tussen vuil en struikgewas door voert. Toch is het een echte route. Nu lopen er weinig mensen, maar ik weet hoe druk het in de vroege ochtend is, als veel mensen uit Obunga over dit pad naar de stad gaan om te proberen voor die dag wat werk te vinden. Aan de overzijde van de rails staan industriële gebouwen. De meeste staan al jarenlang leeg. Zoals ‘Kisumu Cotton Mills’, ooit een van de grootste bronnen van werkgelegenheid.

‘We konden niet meer concurreren met de invoer uit Azië, die te goedkoop werd toen de regering de importheffingen afschafte’, legt Daniel uit. ‘Zo is Kisumu arm geworden.’

We slaan een nog smaller zijpad in en springen over een greppel, die een van de uitlopen van de Kasat is. Overal ligt stinkend afval. En dan staat daar de muur. Het is een vier meter hoge, donkergrijze muur van zware betonblokken, die het enorme terrein van Kenya Breweries omsluit. Ook de brouwerij verliet de stad. De verkoop van bier liep meer dan goed, maar de moedermaatschappij besloot ‘om bedrijfstechnische redenen’ de productie te concentreren in Oeganda. De muur dient als rugdekking voor de werkplekken van de visvrouwen. We staan aan het begin van een soort straat. Tegen de muur is van oude golfplaten een reeks ruimten gebouwd, die aan de voorkant zijn verlengd met een skelet van takken. Aan de overzijde van het straatje staat weer zo’n rij, zij het dat deze niet helemaal is volgebouwd.

Foto 7

Obunga Fish Woman

Het is niet de actieve wereld die ik verwachtte. Van slechts een derde deel zijn de voorbouwsels behangen met vis. Het behangen bedoel ik letterlijk. De vissen worden op de spijkers geprikt die in de vele horizontale takken zijn geslagen. Als ik dichterbij kom, kleeft een vette lucht aan mij vast. Overal zie ik dikke, groene vliegen en constateer ik dat deze vis niet veel meer is dan kop, graat en staart. Het meeste vlees is weggefileerd en daarmee verdient het restant zijn algemeen geldende naam: bonefish. Boven het straatje zweven krijssende bruine hamerkopvogels en zwarte aalscholvers. Soms landen ze even en nemen een hap. Niemand reageert. Zo'n twintig vrouwen lopen rond, hangen vis uit en maken een praatje met elkaar. Op een open stuk strooit iemand, schijnbaar willekeurig, stukken vissenhuid uit in het zand. In enkele ruimten wordt vis gebakken. Vrouwen roeren in grote karaja's die op een vuur staan. Een man zit wijdbeens in het zand; hij slaat met een panga, een groot kapmes, welgemikt de laatste stukken vlees van het skelet.

Er komen enkele vrouwen op ons af, die vragen wat we willen. Om antwoord te geven worden we meegetroond naar een van de voorruimten. Er groeit een groep, die in een wijde kring om ons heen gaat staan. Daniel steekt van wal. In het Dholuo, dus ik kijk rond. Ik zie serieuze gezichten, maar met een heel andere uitstraling dan ik ken uit het stadscentrum. Het zijn de hoekige

hoofden van mensen die weten dat in dit leven niets gratis is. Hun kleren zijn smerig en stuk. Hun handen knokig en krachtig. Daniel praat als een ware Luo, althans ik vermoed dat hij in brede beschrijvingen uitlegt wat ik zoek en welke afspraken ik heb gemaakt met het bewonerscomité. Halverwege is een opvallend lange vrouw aangeschoven. Haar uitstraling is onmiskenbaar die van een leidster. Ze neemt inderdaad het woord als Daniel heeft afgerond. Rustig en duidelijk laat ze weten dat het goed is. Ze zal het nog met anderen doorpraten, maar komende vrijdag worden we verwacht voor een vergadering. De hele tijd heeft ze mij strak aangekeken. Als we de plek verlaten, legt Daniel mij uit waarom het zo belangrijk is om deze groep zorgvuldig tegemoet te treden. Geregeld zijn er westerse mensen die de visvrouwen opzoeken. Het zijn veelal onderzoekers met mooie verhalen, maar nog nooit heeft dat voor de vrouwen iets opgeleverd. De grootste teleurstelling ontstond toen iemand ontdekte dat op internet foto's van de groep waren geplaatst, gemaakt door een bezoeker, die voor hoge prijzen te koop werden aangeboden. Ik zeg ze te hebben gezien en dat het wel erg mooie opnamen zijn.

We volgen de muur, gaan de hoek om en stuiten op het viaduct dat in de ringweg wordt geplaatst. Over een lengte van zo'n honderd meter zijn de stenen in de muur zwart geblakerd.

'Vroeger stonden de visvrouwen op deze plek. Zonder overleg kregen ze te horen dat ze plaats moesten maken voor de aanleg van de ringweg. Ze wisten echter zoveel politieke discussie los te maken, dat ze bij hoge uitzondering een nieuwe locatie kregen aangeboden.'

Er stroomt bruin water onder de muur door. Dat was in 1978 ook al zo. Achter de muur zou een bron zijn. Iemand wast zijn fiets. Een waterhandelaar vult de reeks containers die op zijn handkar staan.

'Ook de visvrouwen halen hier hun water,' zegt Daniel. 'Maar niemand weet hoe schoon het is.'

Het is vrijdag. Weer bevinden Daniel en ik ons binnen een kring van visvrouwen. Wij krijgen stoelen; de vrouwen staan of zitten op de grond. Rosa, de lange vrouw, verzorgt de opening.

'De Obunga Fish Women' hebben besloten u uit te leggen hoe zij zich hebben georganiseerd en hoe zij werken. Van u willen we weten wat u precies gaat doen en hoe u denkt ons te kunnen helpen.' Rosa brengt het als een gegeven. Ik hoef alleen maar zachtjes 'ik begrijp het goed' te zeggen, 'awinjo maber', en ze vervolgt haar verhaal.

'Wij zijn een officiële Community Based Organisation met ongeveer duizend leden, waarvan een kwart actief. Wat wij willen is werk, want wij hebben inkomen nodig. Omdat wij vrouwen zijn die met vis werken, heten wij 'Obunga

Fish Women.' Wij hebben ons goed georganiseerd. De vrouwen zijn verdeeld over een aantal werkgroepen, die elk worden geleid door een 'wuontich'. Iedere groep werkt zelfstandig en doet het volledige verwerkingsproces, dat bestaat uit verschillende stappen. Voor elke stap is er een gespecialiseerde werker, een 'jatich'. De wuontich zorgt voor de aanvoer van de graatvis; zij koopt partijen in bij de fabrieken. Nadat de vissen zijn ontveld, wordt het vlees er afgehaald. Vervolgens wordt het gewassen, gedroogd, gebakken, verpakt en vervoerd naar dorpsmarkten in de wijde omgeving, zelfs tot aan Nairobi. Huid en graten worden apart verkocht. Van de huiden kunnen schoenen worden gemaakt. Elke wuontich heeft haar eigen bakpan. De werkruimten worden door meerdere groepen gedeeld.

In 1999 stelde de Europese Unie een boycot in, omdat de gefileerde, uitgevoerde vis niet voldeed aan haar voorschriften voor hygiëne. De fabrieken namen maatregelen. Er werden speciale mannen, jawero, aangesteld, die vanaf nu als enige de fabrieken in mochten. De wuontich moesten dan weer van hen kopen.'

Hier stopt Rosa haar betoog. Het is zo helder dat ze het vast vaker heeft gehouden. Ik vraag:

'Ik begrijp de organisatie nu, maar hoe gaat het met jullie?'

'We hebben het moeilijk. Er is steeds minder vis. Waar een nijlbaars vroeger tien kilo woog, is dat nu nog maar één kilo. Vandaag was er slechts één fabriek die leverde. Het aanbod verschilt sterk per seizoen. In de regentijd is het aanbod het grootst, maar is de vraag beperkt, want dan eten de mensen ook andere vis van elders. Omdat tegelijkertijd het transport moeilijker en duurder is en de prijzen laag, laten veel vrouwen het er maar bij zitten. In de droge tijd speelt het omgekeerde: weinig aanbod, veel vraag, hoge prijzen. Dan ontstaan er problemen tussen de wuontich en de jawero. Om vis op te kopen moeten de wuontich vooruit betalen, accepteren dat daarbij familiebanden worden uitgespeeld, of zelfs jaboya geven.'

De vraag wat jaboya is houd ik voor mij; ik heb een sterk vermoeden. Later zie ik het bevestigd in een dissertatie van de Noorse onderzoeker Steen-Johnson. Om voorrang te krijgen worden seksuele diensten geëist dan wel geboden. Op de stranden waar de vis wordt aangeleverd, is zeventig procent van de mensen HIV-positief. In de informele economie spelen persoonlijke verhoudingen een grote rol en worden die door economen gezien als sociaal kapitaal.

'Kunnen jullie iets ondernemen tegen deze gang van zaken?'

'Jawel, we hebben een breed paraplueteam ingesteld, dat de concurrentie tussen de groepen in banen moet leiden. Op een gegeven moment hebben we de twee jawero buitengesloten, die zich het meest misdroegen. Maar toen hebben zij weer een eigen paraplugroep opgericht. Dit is wat hier gebeurt als er honger is.'

Dan is het mijn beurt om uit te leggen wat ik in Obunga kom doen. Ik vertel en realiseer me dat ik vager blijf dan ik zou willen. Ik bedenk dat het beter is de vraag om te draaien.

‘Want ik weet nog niet wat nodig en wat mogelijk is. Wat zouden jullie willen verbeteren?’

Er volgt een stilte. De vrouwen kijken mij onbewogen aan. Dan neemt een oude vrouw het woord, zittend op de grond, zoals dat vroeger op de baraza's ging. Ze vertelt over de Europeanen die kwamen en gingen, over de foto's die worden verkocht. Maar toch, omdat Daniel er is, willen ze wel meewerken. Het is gezegd, de groep ontspant. Vervolgens somt Rosa op waar de visvrouwen behoefte aan hebben.

‘De golfplaten waarvan onze werkplaatsen zijn gemaakt zijn oud, roestig en vol gaten; we zouden graag nieuwe willen. Voor een betere hygiëne is het nodig dat de hak-jatich een betonvloertje krijgt. Bij regen verandert het hele terrein in een grote modderpoel. Kan daar iets aan worden gedaan? Voor ons water en een toilet gaan we naar de biotoren. Dat is ver, want we moeten om het viaduct van de nieuwe ringweg heen. En het is duur. Dus gaan we soms niet en halen ergens anders water. We zouden graag een eigen sanitaire voorziening willen.’

Tot slot vraag ik wat ze van deze nieuwe locatie vinden. Men kijkt elkaar aan, roept het een en ander en stelt dan vast: ‘De plek is goed, maar als verplaatsing nodig is, willen we daar wel over praten.’

Met het bedanken van eenieder en God in het bijzonder, sluit Rosa de vergadering af. Als Daniel en ik weer richting Kondele gaan, komt een man naar ons toe, die ons kennelijk stond op te wachten. Hij blijkt de voorzitter van de paraplugroep te zijn en wil het volgende laten weten.

‘Het aantal leden is eigenlijk te groot. Zoveel vis, zoveel werk is er niet meer. Maar we kunnen het aantal niet verminderen, want er is te veel armoede. We moeten elkaar helpen door te delen wat er is. Het beste zou zijn als er gezorgd zou worden voor aanvullende, andersoortige werkzaamheden.’

Daniel is tevreden.

‘Het was een goede bespreking.’ Maar hij blijft ook de zorgzame begeleider. ‘Weet u wel wat die biotoren is? Nee? Laten we er dan direct heenlopen.’ Het is vreemd dat de toren mij niet is opgevallen. Met twee verdiepingen is de benaming zeker overdreven, maar hij steekt wel duidelijk boven zijn eenlaagse omgeving uit. Daniel licht toe:

‘Het initiatief kwam van een Non-Governmental Organisation. De mensen die het steunden organiseerden zich in een Community Based Organisation. Ze verwierven grond en met het geld van die NGO kon er worden gebouwd. Volgens mij is het een succes geworden, maar laten we het

aan de vrouw vragen die het beheert.' Ze zit op een stoel naast de ingang en zegt bereid te zijn ons te woord te staan.

'Hier beneden zijn de openbare sanitaire voorzieningen. Mannen aan de ene, vrouwen aan de andere kant. Voor elk zijn er drie toiletten en twee washokjes. Toiletgebruik kost drie shilling, gebruik van het washokje tien. Er komen veel mensen: vandaag tot nu toe - even in mijn schriftje kijken - al drieënnegentig en tweeënveertig respectievelijk. De prijs is precies goed, want toen het bedrag voor het toilet verhoogd werd tot vijf shilling, kwamen er veel minder mensen. Onder het gebouw is een kleine kelder gebouwd, waar de uitwerpselen worden opgevangen en omgezet in biogas. Er is een keuken waar men kan koken op deze bron. Maar onze mensen vinden dit niet goed; er zijn maar weinig klanten voor. Waarom? Omdat dit soort gas niet past in de tradities van de Luo. Op de verdieping zijn kantoren gemaakt, die worden verhuurd. Daarboven is een grote, open ruimte waar kan worden vergaderd. En dat is het dus, dit is alles wat ik kan zeggen.' Waarna ze haar schriftje dichtslaat.

Mijn planvoorstel uit 1978 was voor een deel gebaseerd op de realisatie van een reeks openbare sanitaire voorzieningen. Mijn afsluitende vraag ligt dan ook voor de hand:

'Zou deze biotoren op andere plaatsen in de wijk herhaald kunnen worden?' De vrouw kijkt mij aan alsof ik een overbodige vraag stel.

'Natuurlijk! De mensen vinden het goed en hebben het nodig.' Zo helder en eenvoudig kan wijkverbetering zijn. Waarom gebeurt het dan niet? Over die keuken moet dan wel gepraat worden. Ik herinner mij de lange discussies die nodig waren om de vele taboes te bespreken die in de Luocultuur alle sanitaire zaken omgeven. In elke cultuur heeft het wassen en toiletteren een geheel eigen set aan regels en gebruiken.

10

Kisumu 2030

De zaal is nog grotendeels leeg als beide deurhelften openzwiepen en een man met grote passen naar voren snelt. Halverwege begint hij te roepen.

‘This is bullshit, get a bigger one.’ Zijn hand wijst met priemende vinger naar het standaard projectiescherm, dat een paar mensen op het podium installeren. ‘This is amateur job,’ voegt hij bij wijze van conclusie toe. Het zware Franse accent geeft mij een vermoeden, dat wordt bevestigd, als de man op korte afstand van mij gaat zitten en uitlegt waarom hij gelijk heeft. Hij is de coördinator van het project en daarmee ‘voor alles verantwoordelijk’.

Ik had besloten om vroeg aanwezig te zijn en te acclimatiseren door wat handen te schudden en de onderweg opgepikte krant te lezen. Misschien was het de formele toon van de uitnodiging die mij daartoe had aangespoord.

‘Zijne Excellentie de Gouverneur van Kisumu nodigt u, als stakeholder, uit aanwezig te zijn bij de officiële presentatie van het plan Kisumu 2030.’

De bijeenkomst wordt gehouden in het Imperial Hotel, het duurste hotel van de stad. Een lobby met lambriseringen in massief teak, dikke en enigszins versleten tapijten, massieve banken en overal gediensstig personeel in strakke uniformen.

Ik word verwezen naar de bovenste verdieping, onder de vermelding:

‘Niet te bereiken via deze lift, want die is gereserveerd voor Zijne Excellentie.’

In een voorruimte worden koffie en thee geschonken. Ik combineer het drinken met een wandeling langs de ramen. Ik krijg een vrij uitzicht over de stad voorgeschoteld en beschouw het als een generale repetitie: kijk en begrijp, want hier gaan we het straks over hebben. Maar ik weet niet waar of hoe ik kijken moet. Het is zowel te veel als te weinig wanneer alles zo ver weg is. Onder de binnenkomers ontwaar ik Lawrence Okongo. Onze verwachtingen blijken parallel te lopen. We zijn gespannen, want dit plan zal grote invloed hebben en we vragen ons oprecht af of de mensen in Obunga er veel aan zullen hebben. De fotograaf van dienst zet ons samen op de foto.

In de grote zaal tel ik tweehonderd stoelen, gerangschikt aan lange tafels. Bij iedere plaats zijn een blocnote met pen en een flesje water neerge-

legd. Geleidelijk loopt de ruimte vol. Op het toneel hebben zich twee maal vier mannen geïnstalleerd. Eva Otieno loopt geanimeerd rond, schudt menig hand en blijkt de gastvrouw te zijn die de bijeenkomst opent. Alle bezoekers gaan met één vloeiende beweging staan voor een kort gebed. Vervolgens wordt eenieder gevraagd zich voor te stellen en uit te leggen waarom hij of zij aanwezig is. De opdrachtgevers mogen beginnen: de Gouverneur, de vicevoorzitter van de County Council, de Secretaris van de County en een adviserende hoogleraar van de Universiteit van Maseno. Daarna de opstellers van het plan: vier consultants van het adviesbureau Nodalis Conseil uit Parijs, inclusief de coördinator. Bij de voorbereiding van mijn reis kwam ik de naam van dit bureau tegen in verslagen van oriënterend vooroverleg. Het is een bureau met veel en grote opdrachten in alle delen van de wereld, vooral gericht op civieltechnische projecten. De mensen in de zaal vertegenwoordigen een breed spectrum van de Keniaanse samenleving: semi-overheden, bewonersorganisaties, Keniaanse en Europese NGO's, vrouwenorganisaties, universiteiten, specifieke belangengroepen en tot slot enkele ongebondenen, waartoe ik ook mijzelf reken.

Het woord is aan mister Jaques, als architect verbonden aan het Franse Bureau. Hij zal het meer dan twee uur vasthouden. Ter inleiding schetst hij de procedure. Dan volgt het plan, het voorstel voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Kisumu tussen nu en het jaar 2030, zoals dat in de afgelopen twee jaar door velen is besproken, door zijn bureau is uitgewerkt en uiteindelijk door de County Council zal moeten worden goedgekeurd. Jaques blijkt een man die helder en geduldig zijn verhaal doet. Hij heeft zich goed voorbereid en kent alle namen van straten en buurten, de nachtmerrie van menig presenterende stedenbouwkundige. Onderdeel voor onderdeel krijgt een toelichting. Mij valt op dat hij enthousiaster klinkt naarmate zijn uitleg meer vaktechnische aspecten bevat. Hij besluit zijn inleiding met de mededeling dat hij vanavond reeds terug zal reizen richting Parijs ten behoeve van een andere opdracht.

Jaques' uitleg richt zich volledig op de te nemen maatregelen. Geen bespiegelingen over de bijzondere positie van de stad (derde in rangorde, regionaal centrum, niet te stoppen migratie, dienstverlenend profiel), geen enkele duiding van de bijzondere karakteristieken van de stad (een sterk achterblijvende economie, krottenwijken, informele handel, bovengemiddelde armoede), geen vermelding van het bijzondere historische en culturele perspectief van Kisumu (de trein, de Indiërs en de Luo), geen referentie naar het brede perspectief van de algemene urbanisatie in Afrika. Aan de hand van functies wordt de discussie opgedeeld in thema's zoals milieu, vervoer, Cen-

tral Business District, wonen. Op het grote hotellaken, dat inmiddels aan de muur is gespijkerd, verschijnen geabstraheerde kaarten, die in kleurvlakken tonen hoe deelgebieden ten aanzien van het specifieke onderwerp functioneren. Dan benoemt Jaques in korte lijnen en zonder analyse, wat hierbij de huidige problemen zijn en volgen er nieuwe kaarten, waarop de nu anders ingekleurde gebieden laten zien hoe een en ander kan worden opgelost, of in ieder geval verbeterd. Bij een aantal onderwerpen worden illustratieve foto's van uitvoeringen elders toegevoegd. Ik maak driftig aantekeningen, moet daarbij de nodige vakkennis aanspreken, maar werp ook blikken om mij heen. Ik denk te zien dat de meeste mensen het verhaal niet begrijpen. Mij komt de aanpak zeer bekend voor. Het is een werkwijze die in Europa gangbaar is: afstandelijk, rationeel en op puur vaktechnische wijze gepresenteerd. Jaques, of beter gezegd het plan, maakt geen contact met de zaal. Hij lijkt het ook niet te zoeken. Het gaat Jaques om gegevens, niet om betekenissen. Als ik de enorme informatiestroom laat bezinken, categoriseer ik op mijn papier de vier vernieuwingen, die volgens Nodalis het meest bepalend zullen zijn voor de wijze waarop Het Toekomstige Kisumu zich zal moeten manifesteren.

De belangrijkste is eenvoudig te duiden, want luid bezongen als 'Het Nieuwe Imago'. Het voorstel is om alle treinfaciliteiten op te heffen die gelegen zijn tussen het oude centrum en het Victoriameer. De aldus vrijgemaakte gronden moeten twee doelen dienen: ruimte maken voor een luxe uitbreiding van het bestaande zakencentrum en de aanleg van een park langs de gehele oever. Alles onder de wervende naam 'Lake Front'.

Vernieuwing twee betreft de infrastructuur: niet de ringweg, want die is reeds in uitvoering, maar de aanleg van een nieuw busstation, treinstation, haven en vliegveld. Het derde perspectief betreft de woningbouw: de vraag hoe de mensen te huisvesten, die de stad van vierhonderdduizend naar een miljoen inwoners moeten brengen. Vierhonderdduizend? Maar de stad telde in 2013 reeds zeshonderdenvijfentwintigduizend mensen! Het plan benoemt de gebieden waar extra woningen gebouwd kunnen worden. In de bestaande oude stad wordt een groot aantal terreinen aangewezen, die (bijna) leeg zijn en dus geschikt voor herontwikkeling. Ten noorden van de stad - rondom de wijk Bandani - wordt een stadsuitbreiding geschetst die groter is dan de totale bestaande stad. Daarbij wordt niet vermeldt hoe het gebied nu wordt gebruikt.

Na de uitleg over de grote vernieuwingen worden vervolgens de delen van de stad aangewezen die een sterke verbetering behoeven; het vierde thema. Bijvoorbeeld de krottenwijken. Hiervoor dienen speciale en nader te bepalen ontwerpen te worden gemaakt, zegt Jaques. Ik schuif naar het puntje van mijn stoel als hij een schets laat zien van het plan voor de wijk Nyalenda, dat bij wijze van voorbeeld is uitgetekend. Er verschijnt een lucht-

opname van de wijk op het laken, vergrijsd en ingeklemd tussen de villawijk Millimani en het moerasgebied. Daarbij geen enkele analyse of beschrijving. Er volgt direct een nieuwe afbeelding: dezelfde foto, waarop met oranje strepen een uitgebreid raster in het grijs is gezet.

‘Wij stellen voor door de hele wijk nieuwe wegen aan te leggen. Daarna kunnen per ‘vak’ tussen die wegen, nieuwe woningen worden gebouwd. Ten behoeve van de wegaanleg zal ongeveer twintig procent van de bestaande huizen moeten worden afgebroken.’ De voorgestelde nieuwbouw wordt nader toegelicht met schema’s van diverse woonvarianten, zoals losse huizen, rijen, structuren in U-vorm, enzovoort. Bijgevoegde abstracte grafieken tonen de bijbehorende woningdichtheden en bebouwingsoppervlakten, waaraan, volgens Jaques, de kwaliteit van de modellen kan worden afgelezen.

En daarmee is de presentatie compleet. Met de opmerking dat een en ander slechts ideeën en nu nog geen concrete voorstellen zijn, rondt Jaques zijn optreden af. Uit de zaal komen geen reacties, terwijl daar alleszins aanleiding voor is, zeker ten aanzien van de krottenwijken. Dat voorstel beheerst mijn denken, mijn reactie op ‘Kisumu 2030’. Impliciet heeft Jaques voorgesteld dat in eerste instantie twintigduizend huizen, bewoond door honderdduizend mensen, moeten worden gesloopt. Dat uiteindelijk zelfs zo’n vierhonderdduizend mensen zullen moeten verkassen, omdat de nieuwe huizen die op termijn zullen worden gebouwd, voor de meeste bewoners onbetaalbaar zullen blijken te zijn. Waarbij bovendien het voorstel niet voorziet in een alternatieve locatie voor deze herhuisvesting. Is de botheid van deze plannen wel tot de luisteraars doorgedrongen? Of houdt men zich aan de Luo vergaderdiscipline: eerst wachten, pas na de pauze is het woord aan de zaal? Misschien is het een vorm van schouderophalen: dromen zijn nog geen plannen. Zeer waarschijnlijk komt het niet-reageren vooral voort uit voorzichtigheid. Plannen als deze zijn te politiek om je er publiekelijk over uit te spreken. Maar ik voel ontluistering van binnen.

Het is pauze. De mensen bewegen zich langzaam richting eetzaal. Ik blijf nog even zitten. Dan zie ik de vrouw langslopen die zich presenteerde als onafhankelijke buitenstaander en hoogleraar architectuur in New York. Ik stel mij aan haar voor en beken grote behoefte te hebben aan een second opinion. Als we een stil hoekje hebben gevonden, probeer ik gelijk de kern te raken met de vraag:

‘Heb jij John Turner gezien in dit plan? Ik heb hem vreselijk gemist.’ Turner is een vroegere leermeester van mij en in de vakwereld bekend als een enorme pleitbezorger voor een stedenbouw die het belang van de bewoners van de krottenwijken vooropstelt. De vrouw kijkt mij opgelucht aan.

‘Dit plan gaat voorbij alle inzichten die met en na Turner zijn ontwikkeld. En kennelijk hebben ze in Parijs ook nooit gehoord van de onderzoeken die de Nederlandse architect Rem Koolhaas in Lagos heeft verricht.’

Ze heeft enkele jaren in Kenia gewoond en is gekomen uit nieuwsgierigheid naar de wijze waarop de huidige autoriteiten zich opstellen in discussies als deze. Ze stelt voor de middag nuttiger te besteden en met enkele mensen naar Manyatta te gaan om met een bewonersgroep te praten. Even twijfel ik, maar kies er dan toch voor om aan te horen wat de zaal in zal brengen.

In de eetzaal zijn tafeleilanden gemaakt, die bijna overstroomd van opgetast, luxe eten. Een lange rij koks met hoge witte mutsen staat te popelen om te mogen opscheppen. Als ik naast Jaques sta, vraag ik of hij tevreden is met het verloop van de presentatie en of hij denkt dat zijn verhaal duidelijk is overgekomen. Hij zegt zeker blij te zijn met de gang van zaken en voegt toe:

‘Om te dealen met Afrika is een zekere afstandelijkheid noodzakelijk. Het plan is primair bedoeld als een kader om nieuwe investeringen mogelijk te maken door bijvoorbeeld de Wereldbank of grote NGO’s. De uiteindelijke keuzes moeten worden gemaakt door de politiek.’

Bij dit statement blijft het, want Jaques wordt opgeëist door de tafel waar de belangrijkste mensen aan zitten. Ik schuif elders met mijn bordje aan. Mijn buurman blijkt medewerker van het ‘Kisumu 2030 Projectbureau’. Ik probeer het plan voorzichtig ter sprake te brengen, maar de man kapt alles af. Ik schep nog maar eens op. Ik bestempel het als troosteten en het is bijzonder lekker.

Terug in de vergaderzaal zoek ik Lawrence Okongo op. In weinig woorden kunnen we onze zorgen delen. Dan vraag ik of hij kan doen wat ik zou willen, maar als buitenstaander liever achterwege laat: de vraag stellen hoe in het planvoorstel rekening is gehouden met de grote armoede onder de mensen. Lawrence fronst nadrukkelijk zijn voorhoofd, knikt en zegt toe.

Als de bijeenkomst wordt hervat inventariseert de voorzitter een lange lijst met vragen.

‘Wanneer wordt die smerige vuilstort bij het stadion opgeruimd?’

‘Het plan moet het wonen in Millimani beschermen.’

‘Wat doet het voorstel voor de positie van vrouwen?’

‘En voor gehandicapten?’

‘En voor straatkinderen?’

‘Er moet een plan komen voor het bevorderen van sport.’

‘Wat gaat er gebeuren met de wijk Kaloleni?’

Het zijn duidelijke en eerlijke vragen. Maar het zijn deelbelangen, die niet aansluiten op het gepresenteerde. Het is een verschuiving die mij zeer

bekend voorkomt. Het overkwam mij geregeld in buurtvergaderingen over Nederlandse wijkvernieuwing. Mensen willen niet praten over tekeningen, laat staan abstracte schetsen; ze zijn bezorgd over hun concrete leven. Hun vragen zijn het natuurlijke tegengewicht van een presentatie die puur afstandelijk is. Met de nodige hulp van de secretaris van de County krijgen alle vragen een ontwijkend antwoord. Aan het einde van de reeks staat Lawrence op en brengt onze vraag naar voren. Zijn stem trilt een beetje, de microfoon stuitert. Even lijkt het alsof Jaques aarzelt, maar dan vindt hij gemakkelijk een antwoord, verpakt in deskundige bedachtzaamheid.

‘Ons voorstel is een ontwikkelingsplan. Ontwikkeling wil zeggen groei, economische groei. Als het een goed plan is - en ik vind dat ik dat van ons plan mag zeggen - zullen er investeringen komen, zelfs in de krottenwijken. Daarmee zal de armoede afnemen. Op termijn zal hij wellicht zelfs verdwijnen.’

De zaal hoort het aan, reageert ook nu niet. Lawrence kijkt verward. Als ik hem later om een reactie vraag, is het antwoord glashelder:

‘Hij wil dus helemaal niets met de armen, gewoon helemaal niks met ons.’

Eva komt op mij af en vraagt wat ik van de bijeenkomst vind. In een deel-seconde kies ik ervoor een tactisch antwoord te geven. Ik wil mijn echte ruimte voor discussie pas gebruiken als ik met het bewonerscomité aan de slag ga.

‘Er is heel veel werk verzet en daarvan ben ik onder de indruk. Maar ik voel mij ook op een aantal punten zeer bezorgd.’

Eva glimlacht en groet de volgende bezoeker.

Langzaam loop ik naar de matatu's. Ik zou willen zwemmen. Mijn te volle hoofd in koud water leggen. Een tochtje maken met Okuku om de ruimte van het meer door mij heen te laten spoelen. Zelfs het zwembad van het ‘Sunset Hotel’ is goed. Die plek is niet echt mijn soort omgeving, maar er is een badmeester, die sinds 1978 altijd op mij afkomt en vraagt hoe het met Obunga gaat. Ik stel mijzelf tevreden met Buddy's terras. Na voldoende tijd en ruimte te hebben genomen, weet ik de belangrijkste bron van mijn twijfel en boosheid te lokaliseren. Het zijn de plaatjes die als voorbeelden werden ingebracht om de ambities van de voorstellen te illustreren. Het waren ontwerpen uit Londen, Toronto, Bordeaux, Singapore, Lyon, New York. Nergens was ook maar enige verbinding gemaakt met Afrika, laat staan Kenia. Het woord Luo is überhaupt niet gevallen. Hoe groot moet de gewenste afstand zijn, die Jaques mij meldde nodig te hebben?

Op weg naar het vervoer naar Boya meldt mijn lichaam een behoefte aan zout en ik weet dat je die hier serieus moet nemen. Ik sluit aan bij een lange rij in de supermarkt met een flesje water en een zak chips. Naast de kassa's zitten de eigenaren op hoge krukken en zien zorgvuldig toe. Achter de buitendeur staat een tafel, waarop ik snel de woorden uit de vergadering toevoeg, waarvan ik mij tijdens het wachten realiseerde dat ze ontbraken in mijn aantekeningen. Als een vrouw naast mij al te breed haar tas wil inpakken, lachen we en roepen 'wangima, het gaat ons goed'. Het begint te regenen. Vrouwen schuiven de knalrode plastic tassen van de supermarkt over hun pruiken. Ik steek over om te schuilen onder het afdak van een gebouw op de Kenyatta Sports Ground. We staan met velen dicht opeen. Alle nattigheid kan de stemming geenszins temperen. Men praat luid, lacht veel en geniet van de muziek, die uit de luidsprekers golft.

Na een tijdje ga ik toch maar verder, want de avond nadert in zijn tropische tempo. Oile Park lijkt geheel geplastificeerd. Zakken, zeiltjes en paraplu's vormen een bonte bovenlaag, van waaronder ogen door spleten gluren om te zien of ik toch iets wil kopen. Bij de matatu's is het drukker dan anders. Is het juist daarom dat ik voorzichtig en lachend word meegenomen als ik 'adhi Boya, ik ga naar Boya' roep? 'Ang'eyi,' lacht de man, en zet mij op de eerste rang voorin naast een vrouw. 'Oyimore,' goedenavond. 'Eeeh.' Met mijn T-shirt veeg ik mijn hoofd droog. De vrouw vraagt de chauffeur popcorn te bestellen. Hij trekt een bosje draadjes uit het portier en houdt er twee tegen elkaar. Als het raam vervolgens open schuift staat de popcornverkoper er. Ik voel mij vrij om nu aan mijn chips te beginnen. De vrouw en ik raken aan de praat en we ontdekken dat we elkaar misschien eerder hebben gezien. Ze zat op de Ahero Girls Secondary School, naast de missiepost waar ik woonde en later vaak terugkwam.

'Toen father Opiyo er was,' zegt ze bij wijze van tijdsduiding.

'Dat was een bijzondere man' antwoord ik. Als ik haar gezicht zie voeg ik toe: 'En een moeilijke man.'

'Ja, hij was té moeilijk.'

Meer hoeven we hier niet over te zeggen, weten we. De man had AIDS en misbruikte leerlingen. In Boya leg ik het laatste stukje glijdend af. De bui is met de matatu mee gereisd.

'Eh, odiero, how was your day, iol? Ben je moe?'

'Eeeeh, ik ben erg moe, aol ahinya.'

11

De vloeibare stad

Met Francis nagepraat, beter gezegd: ik heb mijn verbazing en ergernissen over de grote bijeenkomst bij hem neergelegd. Hij begreep het, maar ik weet niet of zijn begrip mij of mijn uitspraken betreft. Een lang weekend bij John gelogeed. Met hem gefilosofeerd over het leven en geprobeerd afstand te nemen tot de stedenbouw. Om er vervolgens steeds weer bij uit te komen. Vergelijkingen getrokken met 1978. Gespeeld met de gedachte Eva Otieno weer op te zoeken en open en eerlijk aan te geven waarom ik niet geloof in de voorgestelde aanpak van de krottenwijken. Uiteindelijk besloot ik mijn gedachten op een rijtje te zetten met behulp van een stevige wandeling naar Ahero. Tot aan de afslag naar Kisii kregen mijn passen veel afzet mee. Daarna zakte het tempo. Ik vermaande mijzelf het Franse plan niet te verwarren met de manier waarop ik mijzelf als stedenbouwer aangesproken voel. Mij te blijven gedragen als gast. Nuchter vast te stellen wat de gevolgen van het plan zouden kunnen zijn voor Kisumu in het algemeen en Obunga in het bijzonder. Mijn inzichten omzetten in adviezen aan Pamoja en de Obunga Residents Association.

Een inschatting van de te verwachten effecten van de voorgestelde uitbreiding van het 'Central Bussiness District' biedt een beeld met meerdere gezichten. De stad is enorm gegroeid, maar wel eenzijdig. Het centrum is duidelijk achter gebleven. Met een versterking van de stadskern zou het geheel meer in evenwicht kunnen komen. Het zou Kisumu in staat kunnen stellen eindelijk over de schaduw van de nationale politiek te springen. Het is waarschijnlijk dat daarbij een bepaalde groep mensen onevenredig zal profiteren. Maar de discussie daarover moet ik nu buiten beschouwing laten. Mijn focus is Obunga. De uiteindelijke investeringen die nodig zijn om het gedachte park aan te leggen langs de oever van het meer lijken buitenproportioneel. Maar de publieke waarde van zo'n gebied zal groot zijn. Eindelijk kan Kisumu de stad worden die zijn unieke ligging aan het meer voor alle mensen ontsluit. Praktisch gesproken is het zeer waarschijnlijk dat het park niet ineens en in zijn geheel, maar stapsgewijs dan wel slechts gedeeltelijk zal worden aangelegd.

Als steden explosief en informeel groeien, vormt de kwaliteit van de infrastructuur, stedenbouwkundig gesproken, een belangrijke algemene voorwaarde. Het plan stelt voor alle grote infrastucturele voorzieningen radicaal te vernieuwingen, maar geeft daar nauwelijks argumentatie bij. Waarom wordt de trein niet genoemd? Hoe relevant is een nieuw vliegveld als het huidige recentelijk is vernieuwd? Waarom ziet men busstations slechts als busstations en niet als de stedelijke dynamo's die ze zijn? Wat kan de waarde zijn van een nieuwe haven als de scheepvaart zeer beperkt is?

Voor een ruime meerderheid van de inwoners is een formele, nieuwe woning een onhaalbare zaak. De groep die wel die keus heeft, kan nu alleen terecht in enkele buitengebieden. De structuur van de stad zou sterker kunnen worden, als een deel van hen zich vestigt op terreinen binnen het bestaande stadspatroon. Het Franse plan zou zich moeten beperken tot een voorstel voor nader integraal onderzoek, waarin nadrukkelijk de waarden van huidige bestemmingen worden meegenomen. Wat betekent een verplaatsing of zelfs verlies van vele arbeidsplaatsen ten opzichte van de versterking van het wonen?

De schets van het vernieuwde Nyalenda blijft mijn doembeeld, zeker als ik deze aanpak ook projecteer op de andere krottenwijken. Het lukt mij niet om ook maar enig begrip op te brengen voor deze vorm van verbetering. Elk perspectief waarmee ik kijk leidt tot dezelfde conclusie: deze verbetering is feitelijk een vernieuwing die de meeste bewoners hun wijk uit zal jagen zonder ze enig alternatief te bieden. Als ik de bewoners van Obunga ten dienste wil zijn, moet ik een vorm van verbeteren bedenken die de draagkracht en de buurtgebondenheid van de mensen uit de krottenwijken als uitgangspunt neemt in plaats van een politiek wensmodel. Ik moet een voorstel aanbieden dat het bewonerscomité met behulp van Pamoja kan inbrengen in de discussie die het County bestuur zegt te willen voeren.

In mijn ogen kan elk plan voor krottenwijken maar één startpunt hebben, namelijk de vraag hoe om te gaan met de informele economie. Deze levert voor de grote meerderheid van de mensen de bodem onder het wonen in die wijken: een inkomen. In het Franse plan werden indirect enkele aspecten hiervan bekeken, maar daarbij ging het niet om het belang van deze sector. Integendeel. Het plan was gericht op formalisering: nieuwe markthallen bouwen, terreinen opschonen, het aanzien van de stad vergroten, bestuurlijke controle uitoefenen. In plaats van ondersteuning was het doel beperking en uiteindelijk beëindiging van de straateconomie.

Het is een strategie waarvan bijna zeker kan worden gesteld dat ze contraproductief zal uitpakken. Bijna alle onderzoeken over het stedelijk leven in Afrika roemen uitvoerig het evidente belang van de sector. Als groot-

ste bron van werkgelegenheid. Als antwoord op het structureel ontbreken van productiecapaciteit. Als voorwaarde voor verdere stedelijke groei. Als bewijs van een unieke Afrikaanse kracht. Als kenmerk van Afrikaanse stedelijkheid. Laat het bestuur van Kisumu er zijn eigen politieke gedachten over hebben. Laat de Franse centralistische geest minder ontvankelijk zijn voor dit onderwerp. Het is hoe dan ook een pure omissie dat er geen inventarisatie is gedaan, die in ieder geval laat zien hoe groot de straateconomie in Kisumu is, hoe zij is samengesteld en waar zij zich bevindt. Om vervolgens vanuit deze gegevens te bepalen wat haar betekenis is voor de huidige stad en haar waarde voor de toekomst van Kisumu.

Als ik een onderbouwd alternatief plan voor Obunga wil maken, zal ik mijn inzicht in de straateconomie van Kisumu moeten vergroten. Ik bedenken een quickscan: letterlijk een dwarsdoorsnede lopen van het Franse voorstel. Een rechte lijn trekken van matatu naar Obote Road en op die willekeurige streep concreet aanwijzen in hoeverre de officiële plannen en de bestaande informele economie met elkaar botsen.

Oile Park is druk als altijd. Bij de presentatie van 'Kisumu 2030' kreeg ik mee dat hier maar liefst vijftienhonderd handelaren een plaats hebben; een plek waar ze daggeld voor betalen. Het uiteindelijke aantal werkers zal hoger zijn, want bij handel horen mensen voor af- en aanvoer, voor opslag, voor bewaking, voor vriendendiensten. En dan zijn er velen die hun werk delen, want enerzijds is zeven dagen van zeven tot zeven veel, anderzijds deelt men omdat er te weinig werk is. En dit alles op een terrein van slechts vierduizend vierkante meter!

Het succes van de markt wordt vooral bepaald door de locatie, want die is ideaal. Hier komen de meeste mensen langs, die naar het centrum willen of er vandaan komen. Juist vanwege de locatie moet het gebied weer een echt park worden, heb ik van Florence en mensen in de matatu's vernomen. Het is er een zootje, terwijl de stad juist hier moet laten zien hoe mooi ze is, vinden ze. En er waren recente krantenberichten, waarin de handelaren lieten weten hun plek zeker niet te willen opgeven.

'Op elke andere plek zullen wij veel minder klandizie hebben,' stellen zij. En ze voegen toe:

'De overheid wil ons met het grote plan verplichten naar een nieuwe markthal te gaan, die ergens zal worden gebouwd. Maar het stageld dat daar zal worden gevraagd, kunnen wij nooit opbrengen. Wij hebben maar al te vaak meegemaakt dat zo'n marktverplaatsing mislukte. Dan staat er een nieuwe hal grotendeels leeg, terwijl de getroffen handelaren op een veel ongunstiger plek opnieuw de straat opzoeken.'

Op de Franse kaarten is niet alleen de toekomstige bestemming van het terrein met groen gemarkeerd als park, ook de bestaande situatie kreeg die kleur.

Ik loop door naar 'Lake Side', de buurt tussen het centrum en het spoorterrein die volgens de plannen deel zal gaan uitmaken van het 'Lake Front'. Van alle spoorfaciliteiten zal op termijn alleen een stuk oude perronoverkapping uit 1901 resteren, zag ik op de plankaart, in een nieuwe functie als historie-belevingsterras. Elders zal een nieuw station worden gebouwd. Het kost mij enig speuren om vast te kunnen stellen waar op de globale Franse kaart het sterretje voor dit elders is bedacht: precies daar waar de Obunga Fish Women hun werkterrein hebben. Zij komen in de hele visie niet voor.

De buurt, bestaande uit historische stafhuizen, geschakelde woningen en een cluster van informele handel (enkele tientallen kiosken, kramen en werkplaatsen, waar het vele malen drukker is dan op Oginga Odinga Road) heeft in het plan een grijze kleur gekregen. Deze staat voor kantoren, hotels en winkels, onder de vermelding dat een en ander van een hoogwaardig niveau dient te zijn. De gedachte inclusieve sloop werd in de presentatie überhaupt niet vermeld.

Ik vervolg mijn weg naar Lwang'ni Beach, het uitgaansdorp aan de oever van het meer, aan het einde van Odinga Road. Ik zie dat er druk getimmerd wordt aan een uitbreiding; weer een bewijs van de plek als natuurlijke energiebron. Het hele terrein zou park moeten worden, onderdeel van het grote oeverparkplan. Daarin wordt geen enkele bebouwing toegestaan; het gehele bestaande complex moet dus volledig worden afgebroken. De nieuwe inrichting dient puur groen te zijn, met parallel aan de oever een lange wandelroute die is vormgegeven als 'promenade'. Behalve de inrichting met zitjes en een bijzondere bestrating zullen daartoe op vaste onderlinge afstanden een dertigtal designkiosken worden geplaatst, zie voorbeelden uit Lyon, Toronto, Bordeaux, Annecy, Londen. Daar kunnen de venters van de stad dan een baan vinden, stelde Jaques. Kisumu telt 15.000 oponono, venters.

Waarom een bewezen formule vervangen door een ambitie, waarvan de haalbaarheid op zijn minst twijfelachtig is? Waarom een Europees model projecteren terwijl handhaving van het bestaande complex een prima manier lijkt te zijn om de parkzone tot een succes te maken? De sloop van het complex staat in schrille tegenstelling tot de voorgestelde inpassing van de bestaande golfbaan, die dan wel groen, maar niet publiekelijk toegankelijk is.

Nu Obote Road op, een paar honderd meter is genoeg. Dan opzij, tussen garages door, voorbij zijstraten en achterpaden. Ineens sta ik voor een groot en open terrein. Later zal ik op een kaart aflezen dat het een maat

heeft van 180 bij 275 meter. Het heeft in de officiële visie een rode kleur gekregen, zoals veel terreinen aan de oostzijde van het stadscentrum. Rood wil zeggen: bijna leeg, oftewel 'onderontwikkeld' en te bestemmen voor de bouw van nieuwe woningen onder de noemer 'stadsverdichting'. Het terrein is allesbehalve leeg. Een kwart bestaat uit een ommuurde tuin, waarbinnen enkele degelijke oudere gebouwen staan, bestemd voor voorzieningen van de Aziatische gemeenschap. Het is er stil, wat niet gezegd kan worden van de rest van het gebied. In allerlei ritmes en toonsoorten wordt op metaal geslagen. Daar bovenuit klinken lachende, broederlijke en commanderende stemmen. En een soort sissen. Is dat een blazen, spuiten, lassen? Gewoon rondlopen en kijken. Maar hoe openbaar is het hier eigenlijk? Ik loop langs veel mannen, maar meer dan 'ber ahinya's krijg ik niet mee. Men is zeer druk doende. In vuile overalls, met ontblote bovenlijven, onder stoere baseballcaps, wordt in groepen hard gewerkt. Onder een boom, naast een container, op een kaal stukje grond, op elke ruimte die een plek is, worden deuken uitgeslagen, spatborden gespoten, assen bedwongen, breukvlakken herenigd, en motoren opnieuw samengesteld uit een lange serie van onderdelen die op een zeiltje is uitgestald.

Een hoek van het terrein is voor een andere vakgroep. Hier maakt men metalen producten voor de bouw zoals ramen, deuren, goten en ankers. Ik probeer voor het hele terrein in te schatten hoeveel mensen er werken. Ondoenlijk. Het zullen er honderden zijn. Hoe zal het zijn op die andere gebieden die een rode kleur kregen? Ik weet zeker dat een groot aantal ook een werkbestemming heeft. In Kenia bestaat het begrip ongebruikte ruimte alleen op papier en in sommige hoofden.

Het is mij na deze wandeling extra duidelijk geworden hoe eenzijdig het officiële plan is. Hoe waarschijnlijk het is dat de ontwerpers nauwelijks in het veld zijn geweest. Hoezeer het een politieke keuze en een wiens-brood-men-eet overweging is geweest om de informele economie niet in het voorstel op te nemen. Maar om iets over de toekomst van Kisumu te kunnen zeggen, moet het mijns inziens hoe dan ook worden onderzocht. Daartoe zou ik een brede en officiële inventarisatie moeten uitvoeren, maar dat is in korte tijd, in mijn eentje, niet mogelijk. Ik denk praktisch na. Met een globale verkenning zou de overall structuur boven tafel kunnen komen, die in ieder geval een indicatie kan geven van de positie die de straateconomie inneemt in de stad. Van nog groter belang zullen de beelden en verhalen zijn die zich daarbij aandienen. Van de werkers, hun handel, hun werkplekken, hun aanwezigheid in de stad, hun worsteling om inwoner te zijn. Ik besluit hiermee aan de slag te gaan. Ik zie wel hoever ik kom. Ik kies Yomo Kenyatta Highway als onderzoeksgebied, de weg die ik op al mijn tochten naar Obunga loop. Wat ik daar

heb gezien, is genoeg om te veronderstellen dat zij een centrale rol zal spelen in deze discussie.

Yomo Kenyatta Highway is vernoemd naar de leider van de onafhankelijkheidsstrijd en eerste president van 1963 tot 1978. Het is een oude route, reeds ingetekend op de stadskaat van 1908, toen Kisumu minder was dan een dorp en het gebied aan en rondom deze weg werd bestemd voor de toekomstige uitbreiding. In 1913 kocht de katholieke kerk er een groot terrein. Maar pas in de loop van de jaren dertig werden andere stukken in gebruik genomen, voornamelijk met voorzieningen voor de Aziatische gemeenschap, die zich toen sterk uitbreidde. De weg is één rechte lijn van bijna drie kilometer, een van de drie grote uitvalswegen van de stad. Haar belang wordt voor een groot deel bepaald door de strategische positie die zij inneemt en de mede daaruit voortkomende bijzondere bestemmingen van enkele aangrenzende terreinen.

Ik sta voor het benzinestation waar de Highway aansluit op de rotonde, die alle belangrijke routes van het centrum verzamelt. Een en al drukte, zoals altijd. Maar over het betonnen trottoir dat hier is aangelegd, wordt niet gelopen. Tot aan de stoeprand hebben handelaren er plastic uitgespreid om hun sinaasappelen, pinda's, zaklampen en maïsmeel uit te stallen. Voor zichzelf hebben ze tussendoor kleine strategische plekken weten uit te sparen. Langs de trottoirband staat een rij fietsbodaboda's te wachten. De stroom voorbijgangers zigzagt om alles heen. Iedereen voegt zich zonder passeerbeweging soepel in de rij. Ik loop voorbij een lange rij kiosken, elk twee bij twee meter groot en gebouwd van golfplaten, die in feite miniwinkels zijn, behangen met huidcrèmes, zonnebrillen, telefoonaccessoires, ballpoints en meer.

De reeks wordt onderbroken door een verbindingroute naar het achterliggende busstation. Als ik deze betreed, beland ik in een brede uitstalling van tafels en stoelen. Ze vormen hoteli, straatrestaurants, waar onder opgespannen zeildoeken bescheiden kan worden gegeten en gedronken. De bijbehorende keukens zijn achter de kiosken gebouwd. Het is er nu vrij rustig, maar in de ochtenden zal het afgeladen zijn. Veel mensen reizen in de zeer vroege, yawore, uren en gebruiken dan hier hun ontbijt, eenvoudig en goedkoop: thee met een oliebol. Voor de latere uren staat bij de meesten kuon, maïsbrei met vlees, op het menu. Waar nog ruimte over is, hebben vrouwen zich genesteld, die in cola handelen vanonder een knalrode parasol en vanuit een al even rode koelbox. Achterlangs rijden bussen, walmend en wel. Langs de kant van de weg staat een driepoot van getordeerd rondstaal, die een zinken container met kraantje draagt. Iedere Luo kan pas eten als hij zijn handen heeft gewassen. Het water in de container zal warm zijn.

Foto 8

Hoteli, busstation

Voordat ik het busstation bereik, passeer ik een smalle strook grond, gelegen tussen het benzinestation en de Jubilee Markthal. De plaats waar al mijn ritten van en naar Boya eindigen en beginnen. Het is ongetwijfeld de meest hectische plek van Kisumu. Ik tel er negentig matatubusjes, deels dwars aan de rand gezet, deels opgenomen in een langzaam bewegende rij, waarvan alleen de voorste mag vertrekken, zodra hij meer dan vol is. De chauffeurs zijn ware meesters van de kleine ruimte. Ze weten in te voegen, bij te draaien of ineens om een collega heen te lussen, terwijl tussen de voertuigen hooguit dertig centimeter afstand is waarbinnen passagiers, venters met hun spullen, overactieve conducteurs en zelfbenoemde verkeersregelaars ook hun weg zoeken. Het is een geheel eigen wereld. Op het eerste buitenstaander-gezicht mag het één grote chaos lijken, na meerdere bezoeken ben ik in staat de onderliggende structuur te onderscheiden en mij ernaar te gedragen.

Het zijn er zevenentwintig, de schoenpoetsers, met tussen hen in enkele krantenverkopers die niet ouder zullen zijn dan een jaar of veertien. Ze zitten op een rij onder een afdak, dat voor het busstation en langs Kenyatta Highway is gebouwd. Er wordt hier veel en luid gelachen. Zijn het klanten of vrienden die op de hoge poetskrukken zijn gaan zitten? De nieuwe kranten gaan van hand tot hand. Alweer een ICC-The Hague kop, zie ik. In de stoep

een rijtje groene palen, zitplaatsen voor de bodaboda's, met hun fietsen die via de trappers op de rand leunen, klaar voor een snel vertrek. Boven alles uit torent een enorme reclamezuil: 'Safaricom presents, life in Kisumu'. Ik herken Eric Omondi van het favoriete TV-programma van Florence en Francis: 'East Africa Got Talent'. Na de schoenpoetsers volgt weer een rij bonte kiosk winkels. Los daarachter staat een hokje, betiteld als 'Blessed Soul Ticket Office'. Er tegenaan is een bolle vrouw met woeste pruik afgemeerd. Amechtig blaast ze uit, omringd door een grote hoeveelheid tassen en dozen. Met een stuk karton wuift ze zichzelf koelte toe. Via een stukje parallelweg komen hier de matatu's hun terrein op. Het zijn er zoveel dat het touw, dat als slagboom dient, altijd plat ligt. Tien meter voor het controlehokje springen de conducteurs uit hun open deuren en weten in één vloeiende beweging geld neer te leggen, het betaalbewijs aan te nemen en terug op hun treeplank te landen. Klaar om het op handen zijnde uitstappen te regisseren.

Nu ga ik het busstation op. De naam dekt nog maar een beperkt deel van de lading. Ik tel zeventien bussen, voor het grootste deel in slagorde naast elkaar. Wellicht zijn het er vroeger en later op de dag meer. Ook kan het zijn dat veel bussen elders hun standplaats hebben gekozen. Het gebied zou beter matatustation kunnen heten. Naast de eerder getelde negentig kan ik er hier maar liefst honderdzeventig toevoegen. Toch zijn ook zij niet de grootste gebruiker van het gebied. Dat zijn de straatverkopers. Alle varianten staan, zitten, lopen of rijden hier in volle actie. De geduldige, breed zittende vrouwen die alles overzien; de jonge, zacht sprekende meisjes achter het gaas van de ramen van de kiosken; de ongeduldige venters die à la minute weten of ze moeten aandringen of met rust laten; de karduwens die lijdzaam voor zich uit staren; de hiphopperige jongeren die hun waar in kreten verpakken; de krantenjongens die zelf het nieuws willen zijn; de bedelaars die strategisch smeken; de beeldschone jonge vrouwen die willen weten dat ze dat zijn; de bobaboda's die plekken beloven, de stille verkopers die nog maar net in zichzelf durven geloven. Allemaal hebben ze één ding gemeen: laten zien dat ze er zijn, voor eenieder die wat wil, wantie.

Ik zou graag een scherpe luchtopname willen zien. Uit onmacht en beroepsdeformatie. Alleen dan kan ik tellen en meten. Dit busstation is een stad in de stad. Een dynamo van stedelijk leven die niet is in te passen in westerse rationaliteiten. Dit is Kisumu. Op de officiële, Franse plankaarten is het busstation slechts ingekleurd als busstation. Men geeft geen enkele indicatie van de andere activiteiten; van de hoogwaardige stedelijkheid van deze plek. Men spreekt slechts over een verkeerskundige verplaatsing van bussen.

Terug naar het begin van de weg. Ik steek over. De middenberm is er nog, maar de wit bloeiende bomen, die vroeger elk langsrijden feestelijk begeleiden, staan er niet meer. De straatruimte wordt aan deze zijde begrensd door een hoge muur, waarlangs zich een lange reeks kramen uitstrekt. Allemaal verkopen ze schoenen. De paren hangen met de hakken aan de horizontale takken, die links, achter en rechts over de volle hoogte zijn aangebracht. Dit is dus de vervanging van de schoenwinkels die, op één BATA na, uit het centrum zijn verdwenen. De muur omzoomt het grote terrein van de 'Kisumu Boys High School', die in 1925 begon als 'Indian Primary School'. Momenteel telt de school twaalfhonderd leerlingen in klassen van veertig à vijftig leerlingen. De grote trots van de school is het zwembad 'met Olympische maat', zoals de website het omschrijft.

Niet zwemmen, maar hockey was de sport van de Indiase leerlingen. De school verwierf zich naast het busstation een terrein waarop hockeyvelden werden aangelegd en een clubhuis werd gebouwd. Er resideert nu een zelfstandige vereniging onder de naam Simba Union. De bewaker aan de poort vertelt mij dat de club naast leden van Indiase afkomst slechts één Europeaan en één Afrikaan telt. Langs het sportterrein staan weer handelaren. Een man is uiterst consciëntieus bezig met de uitstalling van zijn voorraad gebruikte schoenen, die in een lange rij langs de stoeprand zijn gezet. Om de beurt worden ze zeer zorgvuldig gewassen, met de veters apart. Na het drogen zet hij ze heel precies neer en zwaait vervolgens voortdurend met een kwast om ze stofvrij te houden. Het bergje schoenen ernaast blijkt te bestaan uit enkelvoudige exemplaren.

'Tich, tich,' mompelt hij in mijn richting, 'werk, werk.' Het klinkt als een berusting, maar dat is het juist niet.

De grote buur van de sporters heet 'United Plaza', een groot, enkele jaren geleden gebouwd winkelcomplex. Het speciaal hiervoor aangelegde stukje ventweg staat vol matatu's en tuktuks. De bodaboda's moeten genoeg nemen met de hoeken. De toegang tot het grote parkeerterrein voor het complex wordt achter een hoog hek en slagboom streng gecontroleerd door bewakers met uzi's en spiegels. Een centrale plek in het complex wordt ingenomen door een groot warenhuis waar aan weerszijden winkels en restaurants zijn aangebouwd. Buddy's is er daar een van. Op de verdieping bevinden zich kantoren, klinieken en allerlei balies. Overal in Kenia verschuift het winkelen van de individuele panden in het centrum naar particulier geëxploiteerde, luxe complexen gelegen langs grote wegen. Voor de middenklasse dus, denk ik dan. Maar ook de armen vinden het leuk om af en toe langs te komen en er hun lucifers of wc-papier te kopen, heb ik van Florence begrepen.

‘No photo, this is private property’, zegt een geïrriteerde bewakingsman.

Ik keer weer terug naar de overkant. Na de lange schoenenreeks volgen kramen met kleding en verkooppunten voor drankjes en snacks. De stoet matatu’s die mij passeert, lijkt eindeloos. Ze geven gas, ze roepen en stoppen om hun laatste plaatsen te vullen. Kennelijk loopt de weg ietwat naar beneden, want de man die langskomt met een handkar, kan even freewheelen. Hij drukt zich op aan de bomen, tot zijn voeten van de grond komen en hij in perfecte balans zijn weg vervolgt. Over zijn gezicht trekt een glimlach.

‘Je hebt gelijk’, had John mij enkele dagen eerder gezegd. ‘De karmanen zijn oud en werken erg hard. Maar ze verdienen goed, meer dan de kioskhandelaren.’

Weer een lange muur. Over grote afstand zijn dekkleden in het gras gelegd of opgehangen aan gespannen draden. ‘Voor bruiloften, begrafenissen of pure business’, zegt een reclametekst die op de muur is geschilderd. Op een van de kleden ligt de verkoper. Hij slaapt met één oog dicht. Achter de muur een rij van veertien flatgebouwen: de Patelflats. Ze zijn vernoemd naar de Indiase gemeenschap die hier werd geherhuisvest in 1956, omdat hun tijdelijke woningen uit de oorlogsjaren gesloopt moesten worden. Op een nog open stuk langs de weg wordt elke dag in de vroege uren de verse vis verkocht die wordt aangevoerd uit Bondo. Martin haalt er zijn dagvoorraad.

Kramen met kleding. Kleding die in bomen hangt. Jongens die tegen betaling fietsen wassen. De villa’s die ik passeer, werden ooit bewoond door rijke Indiase families. Nu zie ik borden met ‘Salvation Army’, ‘Securicor’, ‘Private Nursery’. Ik steek weer over.

Op een ruim bemeten terrein staat centraal een groot gebouw van één laag hoog, met aan de rand een reeks bijgebouwen. De architectuur is puur Indiaas, maar boven de centrale entree staat: Ofafa Hall. Dit is het belangrijkste gemeenschapscentrum van de Luo, gerealiseerd in 1960 op voorstel van Oginga Odinga, en vernoemd naar de burgemeester van Nairobi, die werd vermoord in de onafhankelijkheidsstrijd. Hier wordt gefeest en vergaderd. Hier spreken de clanleiders over de positie van de Luo in de nationale politiek. In 2011 ontwierp een niet nader genoemde, maar ongetwijfeld jonge architect een herbouwplan, waarmee de Luo-gemeenschap zich volgens hem op een meer eigen en hedendaagse wijze zou kunnen presenteren. Naast een forse, welvende hal plaatste hij een ambitieuze glazen toren bestemd voor allerlei commerciële functies. Ontwerptechnisch, zei hij, is mijn plan geïnspireerd door de vorm van een nyatiti, het traditionele harpachtige instrument van de Luo, de drager van onze overlevering. Verschillende keren

maakte ik mee hoe in café's, hotels en markten een nyatiti-muzikant vertelde over de geschiedenis van zijn Luo-volk aan de hand van vragen en opmerkingen van een zeer betrokken publiek.

Het Ofafa-complex grenst aan een groot en open gebied waar geregeld allerlei bijeenkomsten worden georganiseerd. Nu is het er stil. Gisteren stond er een groot, tijdelijk afdak. Een groep mensen hoorde er, al wiegend, het evangelie aan, dat met opgeschuurde stem in een microfoon werd geperst. De gelijktijdige oproep van het meisje langs de weg ging in het geweld van de preek ten onder. Ze moest zich redden met haar speciale glimlach.

Doorlopen. Een zeer serieus kijkende man zit aan een tafeltje, tegenover een ontspannen, jonge vrouw. Naast hem een stapel uit autobanden gesneden zolen. Hij zet er stroken aan om er sandalen van te maken. In de boom boven zijn hoofd hangen complete exemplaren als proeve van kunde. De vrouw is een klant. Ze legt uit hoe ze de zool wil balanceren met een elegant, hoog opgaand netwerk van dunne draden en vraagt of hij ook gewone platte zolen heeft. De buurman van de sandalenmaker heeft zijn gespierde lichaam in een vuile, blauwe overall gewurmd, waar de energie bijna uit barst.

'Yes, ik plak banden,' meldt hij mij tussen een voortdurend lachen door. 'Ik moet heel hard werken: zes dagen van zes tot zes. Ik ben er trots op dat ik mijn familie kan onderhouden. Het werk maakt mij blij. Maar ik moet nog wel de compressor afbetalen. Voor een klein lek vraag ik vijftig, voor een groot tachtig shilling.' Achter een paar kramen met kleding en een handkar vol jerrycans met water, zitten twee jongens in alle rust onder een boom.

'Wij wassen auto's. We hebben een container met een drukspuit. Maar nu is het te heet, onze klanten komen in de vroegte of tegen het donker.' Een beetje kletsen met de bodaboda-jongens, die op het naastgelegen kruispunt staan, helpt ze de tussentijd te vullen. Bij het volgende wegdeel verdwijnt een muur achter een lange rij gordijnen, opgehangen aan een strak gespannen draad, gracieus golvend in de wind. Steeds is er even zicht op de groene moskee die achter deze muur blijkt te staan. Dan volgt een lange serie kramen met kleding. Bij allemaal zijn de drie dichte zijden zowel aan de binnen- als de buitenkant volgehangen. Als ik beter kijk zie ik dat elke kraam een eigen assortiment voert. Een serie kussens als een rij boeken naast elkaar. Sandalen op een kleedje. Handdoeken die aan lijnen hangen. Prachtige rieten manden in halve bolvorm.

'Huisjes voor kippen,' verklaart de vlechtende man. 'Of voor andere kleine beesten, die je bij je wilt houden.'

De drukte neemt toe. Meer mensen, meer handel, meer van alles. De ruimte dikt in. Aan de overzijde bewaakt de muur rond het terrein van de katholieke

kerk de grens, maar aan deze zijde bevindt zich een grote trechtervormige voorruimte, die je als vanzelf de markt van Kibuye in leidt. Langs de kerkmuur is horeca te vinden in de vorm van stoelen plus een colakoelbox, een plek waar wordt gekookt, een karretje met warme worsten en venters met snacks en snoep. Tussen dit alles veel wachtende mensen, want de markt is een belangrijke halteplaats. Direct voor het marktterrein staan wederom kramen met kleding en bouwsels van planken en golfplaten, waarin een slagerij, een timmerbedrijf en heel veel bankstelmakers zijn gevestigd. Hun voorruimte is volledig gevuld met pompeuze meubels, bekleed met paarsbruin gebloemde stoffen. Direct langs de weg staan uitstallingen van huishoudelijke artikelen. Rijen sufuria's - handvatloze aluminium pannen - in alle maten, olielampen, thermosflessen, glazen, matrassen, kooktoestellen, containers, handdoeken, papyrusmatten, kussens, gordijnen, sisal touwen, zaklampen, thermosflessen, eetgerei. Aan een palenskelet hangt vitrage waarmee een doorzichtige kiosk is gemaakt waarbinnen acht plastic stoelen krap rond een tafeltje staan. Vanaf een kruk aan de zijkant dirigeert een serieus kijkende vrouw het kookvuurtje, de koelbox en het vrolijke, bedienende meisje.

Ik ga Kibuye Market op. Op het voorterrein staan tussen de kramen en kiosken een rijtje tuktuks en een kluwen van zelfgebouwde handkarren. De opvallendste kar is een beddenspiraal, waarvan een kwart deel zo is omgebogen, dat hij een enorme chaise longue met wielen lijkt te zijn geworden.

Kibuye is geen gewone markt. Naast de gebruikelijke handel functioneert zij voor een groot deel als groothandel, voornamelijk van kleding, stoffen en dranken. Het meest bepalend is het gebied achter de markt, van zeker vier voetbalvelden groot, dat stijf is volgebouwd met allerlei mini-onderkomens in hout en golfplaat. Daar wordt verkocht, maar bovenal gerepareerd of gefabriceerd. Het is een strak georganiseerd dorp, verdeeld in sectoren voor metaalbewerking, timmerwerk, elektronica, kleermakerij, telefoonzaken, hoteli en categorieën die ik niet weet te onderscheiden. Ik passeer een gebouwtje dat het kantoor van de marktmeester lijkt te zijn.

'That is right, I keep an eye on things.'

'Hoeveel mensen werken er officieel op Kibuye Market?'

De man aarzelt. Als ik aangeef met de overheid samen te werken, zegt hij:

'Bijna elfduizend en voor meer informatie moet u naar het stadhuis gaan.' Maar ik weet genoeg. Zeker dertienduizend bruto, schat ik. Dus voor maar liefst vijfenzeftigduizend mensen wordt op dit stukje grond het inkomen vergaard. Een aantal waar in Nederland veel steden mee zouden pronken.

Ik ga op in de volle drukte en doorkruis langzaam het terrein. Als ik denk het meeste van Kibuye gezien te hebben, ga ik op zoek naar een uit-

gang. Dat blijkt niet eenvoudig. In slechts enkele hoeken van het enorme, afgerasterde terrein ontwaar ik smalle zandpaden die verbinding maken met de omgeving. Ik heb hier en daar vuurtjes gezien. Waar kan de menigte van werkers en klanten heen als ergens brand uitbreekt?

Kibuye Market ontstond in de jaren zeventig. Spontaan boden mensen op zondagen, na de kerkgang, hun waren aan op het tegenoverliggende open veld. De plek groeide uit tot een illegale zondagmarkt. De katholieke kerk toonde zich verstoord. Een deel van het terrein was haar eigendom en aangekocht om er op termijn nieuwe voorzieningen te bouwen. De markt groeide gestaag door en werd een getolereerde dagmarkt, in zijn soort een van de grootste van het land.

Het kerkgebouw staat er sinds 1960. Een opvallend gebouw, niet door zijn grootte of zijn bakstenen uiterlijk, maar door zijn massieve, losse toren met kruis pal in de zichthoek en het feit dat het kerkterrein hoger ligt dan zijn omgeving. Het gebouw dat hier in eerste instantie stond, was een bescheiden dependance van de oudere vestiging in Millimani. De rol van de kerk werd groter toen de kerkelijke opleidingen naar Kibuye werden verplaatst, nadat de omwonenden in Millimani een officiële rechtszaak hadden aangespannen tegen het illegaal verblijven van de kerkbezoekende inlanders in hun witte wijk. In 1926 werd Kibuye bevorderd tot een zelfstandige missiepost. Achter het kerkgebouw staat een herdenkingsmonument voor alle sinds 1905 overleden missionarissen. Ik lees de aangebrachte namen, waarvan ik er een aantal ken, en ga verder het terrein op. Het is ruim bemeten en bevat kantoren, woningen, scholen en ruimten voor allerlei activiteiten. De kerk had een kathedrale status, maar de Luo-aartsbisschop woont elders. Hij zocht en vond zijn uitstraling via een nieuw en groot huis, op hoogte gelegen achter het ontruimde gebied van Obunga. Al snel kwamen daar een seminarie, een klooster, een conferentieoord en een ziekenhuis bij, om het tot een nieuw kerkelijk centrum te maken. Pas als ik het terrein weer verlaat, vallen mij de schilderijen op, die aan weerszijden van de poort op de muur zijn aangebracht. De zon heeft de heiligen die zijn afgebeeld, verbleekt tot witter dan wit.

Naast de kerk staat sinds kort een particulier ziekenhuis genaamd Avenue Hospital. Een vriendelijk gebouw achter een hek en een parkeerterrein. Voor het hek staat een kraam met kinderspeelgoed: plastic auto's, beesteknuffels en poppen met een witte huid. Het ziekenhuis telt zeventig bedden en afficheert zich nadrukkelijk als voorziening voor mensen uit de middenklasse: airconditioning, private rooms, cleanliness. Het schijnt goed te lopen, beter dan het ziekenhuis van de aartsbisschop, waar de bezettingsgraad maar vijftien procent bedraagt en de lonen tijdelijk niet worden uitbetaald.

Als ik de reeks aan activiteiten rond Kibuye voorbij ben, kom ik uit bij het New Nyanza Provincial Hospital, het grootste ziekenhuis in het westelijk deel van het land. Massieve, witte, betonnen gebouwen in drie lagen op ruime afstand van de weg. In 1970, toen het nog maar kort in gebruik was, werd ik er enkele dagen opgenomen. Ik herinner mij de kale eenpersoonskamer in groene kleuren. Toen telde Kisumu honderdenvijfentwintigduizend inwoners. Nu een vijfvoud daarvan. Toch bleef het bij twee van de vijf geplande bouwfases. Een groot deel van het terrein staat nog altijd leeg. De toegenomen vraag is 'opgevangen' binnen het bestaande volume. In diezelfde eenpersoonskamer staan nu drie bedden voor zes zieken en ligt er op de grond een dunne matras voor nog eens twee patiënten. Officieel telt het ziekenhuis 457 bedden. Ik las een bezorgde blog van een Amerikaanse chirurg die hier werkte. Patiënten moeten, voor de behandeling van start gaat, zelf hun medicijnen regelen en betalen, vaak bij deze of gene achterdeur. Waar elders in de wereld medici goed verdienen, zijn de ziekenhuislonen in Kenia relatief bescheiden. Francis vertelde mij dat het tegenwoordig wat beter gaat. Het ziekenhuis beschikt sinds kort over een aantal basismedicijnen. De meeste mensen kennen het ziekenhuis als het 'Russian'. De toenmalige vice-president Oginga Odinga poogde onder president Kenyatta een onafhankelijker koers te varen. Hij vond de Sovjet-Unie bereid om met hulp van de stad Kiev dit ziekenhuis te ontwerpen, te financieren en te bouwen. Bij de officiële opening in september 1969 ontstonden onlusten. Waren dat provocaties van de Luo, omdat kort daarvoor een van hun leiders, Tom Mboya, was vermoord, of moest Odinga een lesje worden geleerd? De president vertrok met in het rond schietende lijfwachten en zwoer nooit meer een voet in Kisumu te zetten. Odinga kreeg de schuld, werd ontslagen en gevangen gezet. De stad kreeg, weliswaar niet officieel, maar steeds duidelijker zichtbaar, een investeringsstop opgelegd.

Naast de hoofdingang is een tweede, kleinere entree, waarboven een kloek naambord is aangebracht: 'Obama Gate'. Voor de mensen in Kisumu is de Amerikaanse oud-president een held. Zijn vader is een Luo, afkomstig uit Kogelo, een dorp vlakbij Kisumu. De AIDS-medicijnen die in een bijgebouw worden uitgereikt, zijn een gift van Barack Obama uit de tijd dat hij als senator een bezoek bracht.

'Misschien mogen we dan geen Keniaanse president leveren; een van ons werd het wel van de USA', zeggen velen tegen mij met verholen trots. In 2015 kwam hij naar Kenia, maar niet naar Kisumu. Zijn speech was een indrukwekkende rede over de Keniaanse toekomst, geïllustreerd via de verhouding tussen jeugd en tradities. Het is druk bij de poort. Wachtende mensen. Overleggende mensen. Bodaboda's. Er wordt een doodskest naar

buiten gedragen. De poort leidt naar gebouwen voor speciaal onderzoek en naar het mortuarium.

Ik tref er ook weer die ene kraam met glimmende, witte jurken. Nog steeds vormen zij het decor voor het lachende gezicht van de verkopende vrouw. Ik blijf staan, groet en vraag hoe de zaken gaan.

Foto 9

Straateconomie, doodsjurken

‘Het zijn geen bruidsjurken, maar doodsjurken. Voor ons, Luo, zijn begrafenissen heel belangrijk. Ze duren meerdere dagen. Er komen honderden, soms duizenden bezoekers en aan iedereen moet een slaapplek en voedsel worden aangeboden. Als de mensen bij mij komen zeggen ze: alleen het beste is goed genoeg. Er gaan veel mensen dood tegenwoordig. Ik doe goede zaken.’

Ik vraag wat de jurken speciaal maakt.

‘Om ze goed aan te kunnen trekken worden de achterzijden opengeklapt, want de lichamen zijn verstijfd en vaak opgezwollen. Wij verkopen ook doodskisten, maar op dit ogenblik even niet. Hiernaast wel.’

Daar zijn drie timmerlieden actief. Een sorteert en schaapt planken. Een ander lakt. De derde is beschikbaar voor klanten. Rondom zijn zes kisten uitgestald, waarvan een in een kindermaat. Het zijn strakke modellen met

meer of minder profielrandjes, glimmende metalen handvaten en hoekversieringen.

‘We gebruiken speciaal hout. Het is zacht en gemakkelijk te bewerken. Een kist kost slechts zeventienduizend shilling’.

De dood kent geen onderscheid, maar zo’n bedrag is voor velen meer dan een jaarinkomen.

Foto 10

Straateconomie, pettenverkoper

Er resteert het laatste deel van Kenyatta Highway tot aan Kondele. Reeksen van kleine bedrijven in eigen bouwsels. Gordijnen aan lange lijnen. Kramen vol kleding. T-shirts met elke mogelijke opdruk hangend in een boom, naast de even hemelse uitstalling van een serie rasta-mutsen bij de buurman. Onder een bord met de naam ‘Lake Side Terrazzo’, staan werken in steen uitgestald. Gedenksteden in de vorm van een opengeslagen boek, grafstenen en gewone vierkanten.

‘Wij werken hier met zijn drieën; we hakken geen natuursteen, we maken vormen van cement met een speciale toeslag. Andere toeslag, andere kleur. Een eenvoudige dertig bij vijftig kost vijfduizend.’ En steeds weer kramen met kleding. Tafels met pannen. Tassen. Bundels stelen en schepbladen. Dan een rij werkplaatsen: ‘New Alego Furniture’, autoreparaties,

'Tintol Wines & Spirits,' een poort naar een achtergelegen restaurant. Op een gebouwtje staat: 'Random Enterprises, dealers in debt collection & recovery.' Motto: 'We knock & shake all doors without fear or favour.' Ze lijken zeker niet bang, want het is een degelijk gebouw.

Ik nader het einde van de Highway. Ik passeer de villa's van de wijk Tom Mboya Estate. Aan de overzijde het lege deel van het ziekenhuisterrein. Enigszins achteraf staan een paar gebouwen, waarvan ik ooit heb horen zeggen dat ze van de Amerikaanse geheime dienst zijn. Geruchten zijn geruchten, maar in Kenia vormen zij een werkelijkheid die ik niet kan vatten.

Ik arriveer bij het eindpunt, Kondele, het gespleten plein, dat jaren terug zoveel meer dan een plein was. Niet langer heerst er de zindering die de plek zo bijzonder maakte en haar promoveerde tot energiek hart van nieuwe stedelijkheid, zelfs bezongen in het feestlied 'Kisumu 100'. Het gebouw van de beruchte nachtclub 'Octopus' dat er stond, brandde af. De vele jonge jongens die het plein bevolkten, zijn er niet meer. Geen hotel of kiosken. De ooit bruisende markt degradeerde tot een reeks markttafels waarvan er slechts enkele in gebruik zijn. Zal zij zich herstellen als de werkzaamheden aan de ringweg zijn afgerond? De herbouwde club werd een bescheiden hotel. Op een hoek heeft een bouwmaterialenhandel veel ruimte kunnen innemen met zijn palen, bakstenen en betonblokken. Er tegenover staat een rij vrachtauto's, in afwachting, zo lijkt het. Als ik bij een afdak navraag doe, klinkt in het antwoord een geïrriteerde verbazing:

'Wij zijn chauffeurs en sjouwers. Wij wachten op klussen.' Ik loop terug naar het restaurant dat ik eerder passeerde. Achter de poort bevindt zich een binnentuin vol ruwhouten tafels en stoelen, met in een hoek de keuken. Als ik zit, vallen mij drie witgeschilderde kiosken op, die in de andere hoeken van de schuttingrand zijn gezet. Achter hun ramen hangt vlees. Ik drink mijn Krest en zie hoe een tafelgezelschap bij een van de slaggers een stuk vlees uitzoekt, dat vervolgens met een panga wordt afgesneden en triomfantelijk naar de keuken gebracht, om tot het gewenste maal te worden verwerkt.

De conclusie van mijn meerdaagse looptocht over Kenyatta Highway kan alleen deze zijn: de straateconomie is de grootste en belangrijkste ontwikkeling die Kisumu heeft doorgemaakt sinds mijn onderzoek in 1978. Ze waren er toen wel, straatverkopers en venters. Met honderden, schat ik. Als de mensen kleding, schoenen en huishoudartikelen zochten, gingen ze naar winkels aan Odinga Road en elders in het centrum. Het openbaar vervoer werd verzorgd door bussen en matatu's. Geen bodaboda's of tuktuks. In Obunga en andere buitenwijken zag ik timmerlieden onder een boom, kleermakers onder een

afdak, duka's ondergebracht in huiskamers. Op diverse plaatsen waren er kleine markten. Langs Pamba Road was nauwelijks handel.

Toen ik in de jaren tachtig en negentig in Kisumu was, bleek de straat economie gegroeid, maar bleef zij secundair binnen de structuur van de stad. De sprong naar de huidige situatie is groot. De hoeveelheid informele handel is explosief gestegen. Zij is niet langer te vinden op enkele, strategisch gelegen plaatsen, maar manifesteert zich in bijna alle openbare ruimten. De concentraties van toen zijn uitgroeid tot ware opeenhopingen. De positie van de informele handel is veranderd. In plaats van aanvullend te zijn, neemt zij nu zelfbewust de plaats in die zij nodig heeft. Waar in het westen het gebruik van de openbare ruimte wordt bepaald door formele 'regelingen', zijn het hier de onderhandelingen tussen de verschillende gebruikers die beslissen.

In mijn hoofd visualiseer ik een stadskartaal. Markeer in kleur Yomo Kenyatta Highway, breed uitwaaiend over de aanliggende terreinen Kondele, Kibuye, busstation en meer. Verbind de zone in golvende lijnen, soms breed, dan weer smaller met zijstraten en, bovenal, het centrum, via Oile Park, de Sportsground en Oginga Odinga Road. Plaats een raster van stippen in de meeste openbare ruimten. Maak vlekken op binnenterreinen, het gebied van de Fish Women, Lwang'ni Beach. Markeer de hoofdstraten in de krottenwijken en de ringweg om Millimani en, als voorlopige duiding, ook de randen van de ringweg-in-wording. Er verschijnt een vloeibare stad. Een stad-in-de-stad. Een Siamese tweeling die alle vitale organen deelt. Een informele economie die zowel de economische als de sociale ruggengraat van het gehele stedelijke weefsel uitmaakt.

Ik ben meerdere keren naar het stadhuis gegaan om een kopie te vragen van de lijst van markten die Jaques tijdens zijn presentatie liet zien. Drieëntwintig markten, gerangschikt naar de kwaliteit van de locatie, het aantal handelaren, de opbrengsten van de stagelden en de status van legaliteit. Een overzicht dat moet helpen besluiten welke markten mogen blijven, welke moeten worden opgeheven en welke moeten worden verplaatst. Het ging mij vooral om het aantal handelaren, om zo zicht te krijgen op de grootte van de totale marktsector. Als mij het papier wordt overhandigd, verontschuldigt de man zich:

'De oorspronkelijke inventarisatie telde 44 markten. Men besloot de opsomming te halveren.'

Inderdaad, één blik is genoeg om te zien dat de lijst allesbehalve compleet is. In gedachten loop ik de vele wandelingen na die ik de afgelopen tijd maakte en stel van daaruit een eigen lijst samen. Het zijn niet bepaald de kleine achteraf-locaties die op de officiële lijst ontbreken, want ik zie geen Kenyatta Highway, busstation, Kenyatta Sportsground, Oginga Odinga Road, Lake Side, Ondiek Highway, Otieno Oyoo Street, of de omgeving van Kibuye. En

waar zijn de straten, waarin geen concentraties, maar in totaal wel een groot aantal werkers te vinden zijn? En dan zijn er nog de krottenwijken. Van geen enkele wijk wordt de straathandel vermeld. Om te weten hoeveel mensen op al deze additionele locaties werkzaam zijn, zou ik ter plaatse moeten gaan tellen. Maar dat is voor de tijd die ik heb een brug te ver. Ik kies voor een nuchtere aanpak: tellen op Kenyatta Highway en Lake Side en de rest daaruit af te leiden. Als ik aldus met opschrijfboekje opnieuw de Highway afloop, krijg ik van de handelaren reacties waaraan ik een zekere achterdocht aflees. Gelijk hebben ze: witte oude mannen tellen nooit zomaar. Maar ik kom er mee weg. Met mijn

‘Onge wach, akwan matin kende, niets aan de hand, ik tel alleen’ laten de meesten het gelaten over zich heenkomen.

Om voor alle krottenwijken de aantallen te bepalen, projecteer ik per wijk het ingeschatte totaal voor Obunga in verhouding tot de respectievelijke inwoner-tallen. Een redenering met voldoende theewatergevoel, lijkt me. Uiteindelijk is mijn lijst compleet. Nodalis kwam onder de optelstreep tot 38.853 marktwerkers. Mijn totaal reikt tot 52.000 mensen. Nu nog de andere groepen toevoegen, die zeker ook behoren tot de informele economische sector. Zoals de mensen die groepsgewijs en vakgericht vanuit een specifieke locatie opereren. De Obunga Fish Women bijvoorbeeld, de mensen van Lwang’ni Beach, de sjouwers op hun strategische uitkijkposten, de restaurants op achterterreinen, de auto- en metaalbewerkers zoals ik die ontmoette op een binnenterrein en het vermoeden van andere groepen elders. Volgende categorie: de zogenaamde illegale werkers. Een vreemde kwalificatie. Is in Afrika zo’n grens überhaupt wel te trekken? Ik benoem de vijfduizend sekswerkers, de changaa- en bierbrouwers en een bijna willekeurig getal voor het ondergrondse deel. Ten slotte de vervoerders. Een grote en belangrijke groep. Kisumu telt vijfduizend matatu’s. Hun chauffeurs zouden formeel kunnen heten, maar in hun kielzog volgen informele collega’s: de reservechauffeur, de conducteurs, de klantenaanbrenger, de verkeersregelaar en misschien zelfs de eigenaar van de auto. Vervolgens de bodaboda’s. Officiële tellingen melden een totaal van achtduizend. Als laatste voeg ik de geschatte aantallen van de tuktuks en de lopers van de handkarren toe.

Alles bij elkaar staat de teller nu op tweeënzeventigduizend mensen. Maar nog steeds is daarmee het verhaal van de informele economie niet compleet. Door deze hele werkstructuur heen loopt een tweede netwerk. Dat zijn de faciliterende mensen, voor opslag, bewaking, af- en aanvoer, verdeling van werk, bemiddeling en allerlei dienstverlening waaraan economisch gesproken weinig behoefte bestaat, maar die vanuit maatschappelijk oogpunt als noodzakelijk wordt beschouwd. Omdat ik vermoed dat deze groep vaak

wordt onderschat, zet ik in op twintig procent en daarmee komt het totaal uit op zesentachtigduizend arbeidsplaatsen. Oftewel: Kisumu telt tachtig- à negentigduizend mensen die werkzaam zijn in de informele economie.

Wat wil dit getal zeggen? Ik maak de gebruikelijke en illustratieve doorrekening. Met zeshonderdvijfentwintigduizend inwoners op het moment van telling en gemiddeld vijf personen per huishouden bevat de stad honderdvijfentwintigduizend huishoudens. Als we uitgaan van één inkomen per huishouden zegt mijn berekening dat maar liefst zeventig procent van alle huishoudens zijn geld verdient in de informele economie. De strook van Kenyatta Highway kan ik, binnen dat totaal, met een echte telling zetten op dertig procent. Ik schat in dat de formele economie weinig meer dan vijftien procent voor zijn rekening neemt. Officieel telt deze sector landelijk zeven-tien procent.

Hoeveel is deze berekening waard? Het grootste deel van mijn cijfers bestaat uit gerichte schattingen. Hoe graag had ik, bijvoorbeeld met behulp van een ploeg Keniaanse studenten, de hele exercitie volgens de regels uitgevoerd, om uit te komen bij exacte cijfers. Maar al met al ben ik niet ontevreden. In diverse rapporten kom ik cijfers tegen van een gelijke strekking. Het algemene belang van de informele economie lijkt in ieder geval zichtbaar gemaakt. En daarmee is de belangrijkste conclusie getrokken: de visie 'Kisumu 2030' staat buiten de werkelijkheid. De bedenkers kunnen mijns inziens onmogelijk beweren dat formele economische ontwikkeling de drager van hun plan is.

12

Wij wonen hier omdat wij hier zijn

Elke stopplaats krijgt zijn uitgesponnen naam, maar het 'Segasegasega' voor mijn halte blijft uit. De conducteur is bezig. Zijn gezicht staat op onvermurwbaar, waarmee hij een passagier duidelijk wil maken dat hij zijn vermeende wisselgeld niet zal krijgen. Gelukkig herken ik de open plek, omzoomd door rijen winkels en werkplaatsen. De meeste dorpen in dit deel van het land lijken in het voorbijgaan op elkaar en het heeft tijd gekost om hun onderlinge verschillen af te leren lezen. Met 'alor' zorg ik dat ik kan uitstappen.

Ik ga een paar dagen logeren bij Adhiambo Omondi en haar gezin. Ze was mijn buurvrouw in 1978 en we hebben contact gehouden. Over de telefoon heeft ze uitgelegd hoe ik van het dorp naar haar dala kan lopen, maar mijn laatste bezoek dateert van jaren terug. Op een strategische plaats vind ik een boomstronk, ga erop zitten en wacht gewoon af.

Vandaag is er geen markt. Het is midden op de dag en er hangt een lome hitte die alle activiteiten tempert. De meeste mensen hebben zich teruggetrokken in de schaduw van het afdak dat met dat doel aan de voorkant van elke winkel en werkplaats is aangebouwd. Passerende kudden geiten lassen onder de bomen een pauze in. Sega is klein. Het ligt op tachtig kilometer ten noordwesten van Kisumu, twintig kilometer voor de grensovergang naar Oeganda. Hier sluiten enkele regionale routes uit het binnenland aan op de autoweg; de katholieke missiepost groeide er sinds haar stichting in 1934 uit tot een enclave van voorzieningen. De markt was er altijd al. Vanuit de wijde omgeving bieden de mensen hier groente en fruit te koop aan, die ze op hun shamba's, groentetuinen, verbouwen. De winkels zijn er voor de andere dagelijkse behoeften. Ze voeren bijna allemaal hetzelfde assortiment. Welke winkel je kiest, wordt vooral bepaald door familiebanden of vriendschappen. In de werkplaatsen worden fietsen gerepareerd, telefoons opgeladen, schooluniformen genaaid, stoelen en doodskisten getimmerd, olielampen gesoldeerd uit lege blikjes. Sega is er primair voor de voorzieningen; er wordt weinig gewoond. Traditioneel vestigen Luo's zich niet in dorpen. Hun thuis kan alleen daar zijn, waar conform de traditionele regels de grond wordt doorgegeven. Waar zich volgens de overlevering tijdens de grote migratie de leider heeft gevestigd van de clan waar je toe behoort.

Als Adhiambo arriveert, blijkt ook Tim, haar oudste zoon, meegekomen te zijn. In 1978 was hij mijn buurjongen, twee jaar oud, die altijd langskwam als ik thuis was. Bij elke begroeting in de vele jaren die volgden bleef ik, even maar, het kleine jongetje zien. 'Wat is dat?', vroeg hij, wijzend naar de volle maan, toen ik hem op een avond naar zijn huis droeg. 'Tumtum mar Nyasaye, een snoepje van God,' zei ik, want soms deelden we pepermunt en ik kende het woord dwe, maan, niet. Het duurde jaren voordat Tim wilde accepteren dat mijn benaming een bedenkfel was. Bij onze begroeting krijg ik de scherpe geur van changaa mee. Dat verrast mij niet. Hij vindt het leven moeilijk, weet ik van zijn moeder.

'Dus,' zegt ze, 'denkt hij dat hij moet drinken.'

Adhiambo moet nog de boodschappen doen waarmee ze haar gastvrijheid kan laten zien. Tim en ik gaan per motorbodaboda naar de dala. De minimale paden waar we overheen rijden, zou ik zelf zeker niet gevonden hebben.

Ik stap het washokje uit, dat naast het huis en tegen de haag is gebouwd. De kanga die zoëven als deur diende, bind ik om mijn middel. Ik stal mijn scheerspullen uit op het muurtje dat, geheel volgens traditie, vóór de wasruimte is gebouwd. Scheren is voor mij een handeling die vrolijk stemt. De dag die mag beginnen. En hier, zonder spiegel en met al dat buiten om mij heen, kan de verwachting alleen maar groter zijn. Boven mij verkeert de lucht in die pure toestand wanneer het zachte rood is opgelost, het blauw zich nog moet vormen en de dingen hun laatste donker dragen. 'Oyawore,' hoor ik van verschillende zijden burens elkaar toeroepen. 'De hemel heeft zich geopend,' betekent het letterlijk. Tijd die nog moet komen, kan alleen onschuldig zijn.

'Oyawore, inindo nade?'

'Erokamano, anindo maber.'

'Goedemorgen, hoe heb je geslapen? Dank je, ik heb goed geslapen.' Bij mijn ontwaken in het nog donkere kamertje klonk van alle kanten het gezang van vogels. Nog steeds vormen de bomen en struiken om mij heen hun podium. Terwijl ik zeep en krab zoek ik naar felle, bewegende kleuren en probeer ik mijzelf niet te snijden. Waarom, vraag ik mij af, zou je deze manier van wonen inruilen voor een armetierige kamer in een buurt als Obunga?

Achter mij verricht dochter Queenter, hoogzwanger, haar dagelijkse reeks bezigheden. Het erf rondom de huizen is al zorgvuldig aangeveegd. In een hoekje met goede wind smeult een bergje afval. Ze is thee aan het zetten. Een sufuria staat op het houtskoolvuur van de djiko. In een repeterende reeks van deurtje openen, porren, blazen, deurtje dichtdoen en wachten, houdt ze het vuur constant, terwijl ze meezingt met de radio die naast haar staat en met een twijg de rondscharrelende kippen van de rijst afhoudt, die reeds klaar-

staat voor het ontbijt. Hoe vanzelfsprekend kan zwangerschap eruit zien, ook al is ze pas zeventien en de vader een scholier van zestien. Hij is wel een goede jongen, kreeg ik ter geruststelling mee. Queenter zal bevallen in het gezondheidscentrum van het dorp. Als zich complicaties voordoen, moet ze twintig kilometer achter op een bodaboda naar het ziekenhuis van Busia. En als het bovendien regent zal ze, daaraan voorafgaand, ook nog drie kwartier naar het dorp moeten lopen.

‘Het zal goed gaan’, zegt de aanstaande grootmoeder. Ik denk aan een groot artikel in de krant van gisteren, waarin hoog werd opgegeven van een vijftienjarige vrouw, die een kind baarde en een uur later aanzat om haar eind-examen van de basisschool af te leggen. ‘Het was niet moeilijk’, liet ze weten en ze bedoelde de bevalling.

Voorafgaande aan mijn was- en scheerbeurt, was ik op een krukje gaan zitten om in stilte af te wachten. Bij mijn eerste bezoeken aan Kenia voelde ik mij in situaties als deze onthand. Hoe kun je gast zijn op een plek waarvan je de regels niet kent? Ik leerde langzaam bij. Dat je niet zo nodig je eigen dingen hoeft te doen als er wachttijden zijn. Dat mensen je met rust laten, als zij hun bezigheden verrichten. Dat je bent als zij zijn. Met een ‘you are welcome’ haalde Queenter mij uit mijn gemijmer. Ze had een grote karaja klaargezet vol warm water, een handdoek over het muurtje gelegd en een paar padpad toegevoegd, waarvan de zolen nog zo strak zaten, dat ze hun onomatopoeë bewezen. Slippers dus. Hoe welkom kun je zijn?

En nu zit ik schoon en glad op dezelfde kruk en neem de dala in mij op. Vier huizen, waarvan er een dienst doet als keuken, vormen de hoekpunten van deze buitenruimte. De lemen wanden zijn recentelijk opnieuw aangesmeerd, tot en met de verbrede voet, die ze moet beschermen tegen harde opspattende regens. Daarbij zijn helaas de traditionele bloemmotieven verdwenen, waarmee de muren tijdens mijn vorige bezoek gedecoreerd waren. De daken zijn bedekt met speciaal gras. Waar de vier vlakken bij elkaar komen ligt een fietsband rond de punt, waaruit een rondhout steekt, dat traditioneel markeert dat het huis wordt bewoond - bij overlijden wordt het hout gebroken. De twee kleine ramen hebben geen glas, maar houten luiken. De deur is gemaakt van mbati, zinken golfplaat. Midden tussen de huizen is zorgvuldig met stenen een cirkel gelegd, waarbinnen guave bomen zijn geplant. Het is de plek waar iedereen gaat zitten. Ik zit daar nu.

De burens komen langs, want het is zondagochtend en er is thee voor iedereen. Uitgebreid groeten, aanzitten en het nieuws van de dag uitwisselen. Omdat mijn aanwezigheid op zichzelf nieuws is, mag ik uitleggen waarom ik naar Kenia en naar Sega gekomen ben. Tim schuift aan. Het strenge verzoek van zijn moeder om niet te drinken als de wendo, de gast, er is, heeft effect

gesorteerd. Dat geldt niet voor zijn broer Lazarus, gezien zijn rooddoorlopen ogen en al te stoere praat. Hoe zouden de jongens zich nu gedragen hebben als hun vader nog had geleefd, vraag ik mij even af. George was een rustige en vriendelijke man, leraar op een doveninstituut. Twee jaar geleden slipte zijn fiets op een boomstambruggetje. Een spijker haalde zijn slaap open. De wond genas, aan de buitenkant. De heftige hoofdpijnen die vervolgens opkwamen werden klassiek weggezet als malaria.

‘Alleen God weet wat er echt aan de hand was’, klinkt het berustend, en daarmee is het verhaal afgesloten.

Ik ga dayo, de grootmoeder, opzoeken, de moeder van George. Ze woont in het andere deel van de dala, in de stenen woning, die formeel het hoofdhuis is. Ze zit op een stoel voor het huis en heeft bosjes lang, taai gras voor zich uitgespreid. Sommige zijn gedoopt in een donkerblauwe kleurstof. Genietend van haar eeuwige sigaret - dun gedraaid en gerookt met de vuurpunt in de mond - verricht ze een van haar favoriete bezigheden: manden maken. Ze vlecht een strook van zo'n vier centimeter breed, die ze vervolgens vanaf een bodemstuk spiraalsgewijs tot een mandvorm naait. Ze herkent mij, maar de communicatie stokt al na het handen schudden. Niet alleen is mijn Dholuo geheel ontoereikend; ze is tegenwoordig ook bijna doof, vertelt Tim, die met mij meegelopen is. Dayo is drieënnegentig jaar oud, monstert mij met toegeknepen ogen en heeft zo haar gedachten. Ze werd als twaalfjarige uitgehuwelijkt en woont sinds 1942 op deze dala.

‘Ik heb de eerste witte man zien komen’, vertelde ze mij bij een eerder bezoek. Wellicht was dat ene Koos Alberts, die al snel het werk moest overnemen van de stichter van de missiepost in Sega, toen die werd geveld door de pest.

‘Het gaat goed met haar’, zegt Tim, als we weer teruglopen. ‘Ze leeft een stil bestaan, geniet van het mandenmaken en van haar groentetuin die ze zorgvuldig bijhoudt. Ze kan zelfs overweg met de mobiele telefoon, al was de kennismaking een grote schok voor haar. Ze weigerde te geloven dat ze sprak met Hesborn, haar jongste kleinzoon. Maar die belde dan ook uit Dresden, waar hij studeert voor zijn master in de civiele techniek.’

Adhiambo moet vergaderen. Het lijkt wel of het halve land het grootste deel van de zondagen besteedt aan overleg van vrouwengroepen, kerkleiders, schoolcomités, waterprojectgroepen, of andere initiatieven.

Tim en Lazarus stellen voor om de omgeving te gaan verkennen.

‘Hier wordt nog geleefd volgens veel van onze tradities’, melden ze bij wijze van reclame. De streek rond Sega heet Ugenya en staat bekend als het ‘echte’ Luoland. We lopen de dala uit, over de smalle rode paden, tussen de hoge hagen van ojwok. De traditie toont zich. Het overgrote deel van de

huizen is gebouwd van leem en gras en geplaatst in de klassieke setting. De grond lijkt zeer vruchtbaar, want alles wat groeit staat er weelderig bij. Wel valt op dat er weinig bomen zijn. Mijn gidsen verklaren:

‘Bomen worden gebruikt om er houtskool van te maken. Onze dala is de uitzondering, want opa plantte bij, elke keer als hij kapte.’ Ik herinner mij de man: vrolijk, klein van stuk, zeer gerimpeld en zeer eigengereid. Als gevolg van de erfrechten voor het grondeigendom, zijn de bewoners van het gebied veelal verwant aan elkaar. Vanuit de dala’s die we passeren, krijgen we dan ook vragen op afstand toegeroepen.

‘Hoe gaat het, waar naartoe, wie is jullie gast?’ Een man, druk doende om met zijn zoons begroeiing te snoeien, komt zodra hij ons ziet, stralend op ons af. Als ik mijn herkomst heb verteld, legt hij zijn aanwezigheid uit.

‘Wij wonen hier omdat wij hier zijn. Hier kunnen wij het fruit van onze bomen eten en de maïs, millet of cassave planten die wij nodig hebben.’

We bereiken een moerassige strook, die over een grote afstand door een wijdse omgeving slingert. Tim en Lazarus kruipen weer in hun rol.

‘Het gebied is een moeras omdat er een serie natuurlijke bronnen is. De mensen halen er hun water, wij ook. Dat wil zeggen, een waterhandelaar tapt hier en brengt ons twee keer per week een kruiwagen met drie containers van elk twintig liter. USAID is hier een tijd actief geweest. Gebruik makend van de bronnen legden zij visvijvers en rijstvelden aan.’

We staan voor een vijver. Op de plaats waar het water opborrelt, is een paal in de grond geslagen. Er hangt een bakje aan dat is gevuld met chloride. Een druppel per twintig liter, zegt een tekst onder de kop ‘USAID’, als zou het water van deze organisatie zijn.

‘Misschien waren het goedbedoelde ideeën’, zegt Tim, ‘maar de visvijvers slapen. Er is niemand die dit werk wil doen. Ook met de rijstvelden gaat het slecht. Bij het planten, uitzetten en oogsten is zo’n veld erg arbeidsintensief. De jongeren die werk zoeken, gaan allemaal naar de stad. De mannen die achterblijven zijn gewoon te oud.’

We lopen verder, voorbij een aantal shamba’s. Lazarus laat weten:

‘Op de school waar ik lesgeef, moeten de kinderen volgens de regering elke dag een maaltijd krijgen. Iemand zou dus een grote shamba kunnen opzetten en zo de groenten daarvoor leveren. Maar het gebeurt niet, niemand neemt het initiatief.’

‘Leg mij uit waarom zoveel jonge mensen zich afkeren van een leven op het platteland. Waarom migreren ze naar de stad met al zijn problemen, terwijl je hier goed kunt leven? Wat betekenen die tradities nog, waar iedereen zo trots op zegt te zijn?’

Het antwoord komt onmiddellijk.

‘Het gaat ons niet om het overleven, het is het soort leven dat wij willen. Rijst, vis en maïs horen niet bij het perspectief van jonge mensen. Met onze mobieltjes, TV en scholing horen wij in de wereld van de stad. Hier op het platteland komen we pas terug als we oud zijn.’

Tim woont in Kibera, de grootste krottenwijk van Nairobi.

‘Het is er zo triest en vol armoede,’ vertelde Adhiambo mij. ‘Ik was echt bang toen ik bij Tim op bezoek was. Ik ging alleen omdat het heel belangrijk voor hem was.’

Mijn leven is in elektronica,’ zegt Tim. ‘Ik doe contracten. Misschien krijg ik binnenkort een grote opdracht in Juba, Zuid Soedan. Ja, ik denk dat dat gaat lukken.’

We hebben besloten dat mijn terugtocht naar de bus die mij weer naar Kisumu brengt, zal lopen via het weeshuis waar Adhiambo tegenwoordig vrijwilligerswerk doet. Omdat het vannacht geregend heeft, rijden de bodaboda’s nog niet. We gaan lopen en dat levert opnieuw tijd en ruimte op voor verhalen. Adhiambo vertelt:

‘Bij de laatste verkiezingen in maart 2012 heb ik meegedongen naar een parlamentszetel. Als onafhankelijke kandidaat kon ik natuurlijk niet winnen, maar ik werd wel vierde in mijn district. Ik wilde meedoen, omdat ik de mensen wilde zeggen: maak je los van de oude politiek, los van die eeuwige tribale tegenstellingen. Onze nationale Luoleider komt uit dit gebied, maar hij is een deel van het probleem geworden dat moet worden opgelost. Ik sprak onze jongeren toe: ‘No more tribal things, it is young against old now’. Ik vertelde ze onder de indruk te zijn van onze huidige president. Hij is een Kikuyu. Hij doorbrak het strenge protocol toen hij ergens naar een gewone wc ging en niet naar het speciale mobiele toilet, dat altijd en overal meegaat op zijn reizen.’

Na een stilte rondt ze haar betoog af.

‘In Kenia is er een kleine groep die weet wat ze wil en doet wat ze doet. Die groep is rijk en machtig. En er is de grootste groep, die dat accepteert en moet zien te overleven op plekken als Obunga of Segwa. Ten slotte zijn er de goed opgeleide jonge mensen, die van alles willen en kunnen, maar daarvoor de kans niet krijgen. Als er banen beschikbaar zijn, worden zij keer op keer gepasseerd door de mensen met contacten. Zij zijn de wanhopigen.’

‘Zijn Tim en Lazarus wanhopig?’

‘Tim is al zesendertig en nog steeds zoekend. Lazarus is achtentwintig, maar gedraagt zich als iemand van achttien. Hij neemt zijn werk niet serieus en drinkt teveel. In Busia heeft hij een vrouw en een kind, maar hij wil niets met ze te maken hebben. Ik denk dat ik hem moet dwingen verantwoordelijk-

heid te nemen door te zeggen dat hij de dala moet verlaten en zelfstandig moet gaan wonen.'

We komen een meisje tegen. Adhiambo houdt haar aan. Ze voeren een kort gesprek. Als we onze weg vervolgen, krijg ik uitleg.

'Ze is vijftien en zwanger. Waar de jongens naar alcohol grijpen of naar de stad trekken, kiezen veel meisjes voor een zwangerschap om een soort toekomst te vinden. Misschien kan ik beter zeggen: al zoekend worden ze zwanger. Wij oudere vrouwen moeten deze meisjes coachen, vertellen over het leven. We hebben een afspraak gemaakt.'

Op het strak omheinde terrein staan enkele degelijke gebouwen die direct in het oog springen met hun spierwitte muren en vuurrode daken. Onpraktische kleurkeuzes. Zouden die voortkomen uit de herkomst van de donororganisatie? Ik vind het goed om te zien waar Adhiambo zoveel energie in steekt, maar als altijd voel ik mij ongemakkelijk omdat het een weeshuis is. De kinderen die om je heen drommen. Hun ogen eerst neergeslagen, dan zo verwachtingsvol open dat ik alleen nog kan denken aan die weeïge werwingsfilms op de Nederlandse televisie. Twee achttienjarige Zwitserse jongeren begeven zich al knuffelend in de groep. Ze hebben een tussenjaar genomen om hier als vrijwilliger te kunnen werken. Ik krijg een rondleiding door de slaapzalen, de eetzaal en de keuken, die met zijn degelijke inrichting het paradepaardje blijkt. In het kantoor legt een bestuurslid uit dat er grote moeilijkheden zijn geweest.

'Er waren financiële onregelmatigheden, maar het team is nu opgeschoond.'

'Ik ben bijna niet meer nodig,' concludeert Adhiambo.

Ik wacht op de plek langs de weg die als halteplaats geldt, samen met veel anderen. Er voegt zich een jongen bij ons die groet met vingergeknip, terwijl hij iedereen vanonder zijn pet olijk aankijkt. Adhiambo voelt zich direct aangesproken.

'Wij zijn ouderen; je moet ons je respect betuigen.'

De jongen reageert onmiddellijk. Hij verontschuldigt zich en maakt zichzelf zo onzichtbaar mogelijk. De orde lijkt hersteld, voor nu althans. De bus arriveert.

13

Over de kwetsbaarheid van wegen

‘Wagoro?’ vraagt Mike verwachtingsvol. ‘Zullen we tekenen?’

‘Podi’, reageer ik vagelijk, ‘nu even niet’. Mijn blik en gedachten zijn bij de kaart van Obunga, die ik voor mij in het gras heb uitgespreid.

‘Je moet wendo even laten’, hoor ik Florence vanaf de veranda roepen. Mike draait zich geschrokken om en hipt weg. Ik kan hem nog net een half mislukte aai over zijn hoofd geven, terwijl ik bij wijze van troost roep: ‘Wabiro goro kiny, morgen gaan we tekenen’, en mij dan weer op de kaart richt.

Ik ben op zoek naar ruimte: de ruimte tussen de voorstellen van het wijkcomité en de plannen van de overheid. Ergens moet die ruimte te vinden zijn, binnen de bestaande situatie. Een andere ruimte is er niet. Steeds opnieuw lopen mijn ogen een rondje door Obunga. Mike heeft zich op een afstandje in het gras gepositioneerd, maar blijft naar mij kijken. Hij zwaait niet terug als ik af en toe contact zoek.

In 1946 schrijft de socioloog Alfred Schutz een essay over de sociale distributie van kennis. De mensen zijn niet langer in staat de wereld in zijn geheel te begrijpen, stelt hij. Men participeert groepsgewijs en elke groep vormt zich een eigen versie van de werkelijkheid. Tussen de groepen is nauwelijks uitwisseling. Het integrale overzicht verdwijnt. Schutz karakteriseert deze situatie vanuit drie bedachte, stereotiepe groepen. De ‘expert’ en ‘the man on the street’ gelden als uitersten. De ‘well-informed citizen’ neemt een tussenpositie in. Voor de ‘expert’ vormen de harde grenzen en strakke regels die zijn beroepsgroep hebben bepaald, de kaders van zijn perspectief. Zijn inbreng is rationeel, balancerend tussen veronderstelde voor- en nadelen en gericht op het aanleveren van ‘oplossingen’. Zaken die buiten zijn deskundigheid vallen, worden afgedaan door ze door te schuiven naar de relevant geachte beroepsgroepen. Zijn visie is een visie van buitenaf. Voor ‘the man on the street’ vormt vakkennis niet de bron van zijn weten. Bepalend voor hem zijn de directe consequenties van het voorgestelde voor zijn dagelijks functioneren. Waar de expert emotionele beoordelingen principieel uitsluit, zijn zij voor ‘the man on the street’ onvermijdelijk inbegrepen. Zijn visie is een visie van binnenuit. De ‘well-informed citizen’ verbindt beide visies. Hij

neemt aan de ene kant initiatieven om zijn kennis te vergroten van de zaak die voorligt, terwijl hij aan de andere kant een inschatting maakt van de concrete gevolgen. In de tussenruimte creëert hij de onderhandelingsvrijheid, waarbinnen hij zijn keuzes zal maken. De inzichten van de 'expert' en 'the man on the street' vullen elkaar nadrukkelijk aan. Een opstelling als 'well-informed citizen' is nodig om de waarde daarvan te kunnen beseffen.

Schutz' rollenspel mag dan uit een oude doos komen, ik herken in deze beschrijving de Nederlandse wijkverbeteringsprocessen waarin ik participeerde door mijzelf in de rol als 'well-informed citizen' te plaatsen. Ook waar het de verbetering van de krottenwijken in Kisumu betreft, kan ik mij die positie zeer wel voorstellen. Een plan maken dat de link legt tussen de behoeften van de bewoners, vakmatige inzichten en de belangen van de officiële instanties. Het Franse ontwerp bureau nam nadrukkelijk de rol van 'expert' aan. Men vermeed, bijna angstvallig, om de grenzen van rationaliteit, vakmatige abstractie en top-down communicatie te overschrijden. Er vond geen uitwisseling plaats met overlappende expertises. Door zich bewust ver te houden van het Afrikaanse eigene, werden de grenzen zelfs extra strak getrokken. Het plan zou volgens zijn ondertitel integraal moeten zijn, maar was in alles het tegendeel.

De handelwijze van de bewoners van Obunga toont helder hun positionering als 'men on the street'. De grote armoede waar de meeste mensen onder gebukt gaan, geeft hun nauwelijks speelruimte bij het opvangen van concrete gevolgen van voorgestelde maatregelen. Men ontbeert de kennis om voorbij de aanvankelijke wensenlijst te komen. En dus deden ze het enige wat ze konden: vasthouden aan het oorspronkelijke bewonersvoorstel. Desnoods tegen beter weten in. De gelatenheid die ik ervoer, kan ook worden beschouwd als een geladenheid.

Ik stelde mij bij de aanvang van het onderzoek voor dat Pamoja zou kunnen fungeren als 'well-informed citizen'. Ik hoopte in hun schaduw te kunnen opereren. Maar zij kregen niet de functie die voor een bemiddelaar noodzakelijk is. Sterker: zij kregen helemaal geen positie in het grote planproces, en leken daar evenmin naar op zoek. Ben ik daarin teleurgesteld? Nee, in Kenia lijkt werken als 'well-informed citizen' nauwelijks mogelijk binnen de uitgesproken machtsverhoudingen die worden uitgeoefend. Als er een plan gemaakt had moeten worden dat recht deed aan de behoeften van de mensen uit de krottenwijken, dan was het aan Nodalis geweest om die rol op zich te nemen. Maar voor hen was die optie kennelijk niet relevant. Men koos ervoor om eenzijdig de belangen van de opdrachtgever te dienen, die zich op zijn beurt heel weinig gelegen liet liggen aan de bewoners.

Ik denk aan de Nederlandse stadsvernieuwing in de vroege jaren zeventig. Een groot deel van de autoriteiten bepaalde zijn visie vanuit het recht-

lijnige naoorlogse vooruitgangdenken. Er bestond een uitgesproken voorkeur voor ontsluitingswegen, licht en lucht, vernieuwing. Een positionering die bijna automatisch leidde tot plannen om oude wijken volledig af te breken en ze te vervangen door de nieuwe structuren van de gedachte toekomst. Met als gevolg bewoners die kwaad werden en zich totaal onbegrepen voelden; zij zochten juist betaalbaarheid en eigenheid. De bewoners en de autoriteiten bleken in de meeste gevallen niet met elkaar te kunnen communiceren. Vaak ontstond er pas ruimte voor alternatieve oplossingen als externe ontwerpers lieten zien dat ontwikkelingen meerdere vormen kunnen hebben. Dat normen niet vanzelfsprekend zijn, maar voortkomen uit een keuze. In hoeverre kan ik in Obunga zo'n externe ontwerper zijn, verstopt achter een toeristenstatus? Ik denk eigenlijk dat dat helemaal niet kan, maar wil me daar nog niet bij neerleggen.

Nog altijd ligt de kaart van Obunga voor mij op tafel. Ik laat mijn overpeinzingen voor wat ze waard zijn. Mijn initiële gedachte blijft staan: onderhandelingsruimte, welke dan ook, voor wie dan ook, moet aanwijsbaar zijn op deze kaart, binnen het grondgebied van Obunga. Pas als ik die weet te traceren, wordt duidelijk of en waar ik een plek kan krijgen in het verdere proces.

Voorzichtig vraag ik mij af hoe een alternatief voor het voorstel van Nodalis er uit zou kunnen zien. In schematische lijnen voeg ik op mijn kaart van de bestaande situatie in blauw een 'Frans' wegenraster toe. Vervolgens leg ik daar het bewonersplan overheen. Twee wegen en de aangewezen stukken grond in rood. Ik zie slechts overlappingsen op een paar gedeeltes van twee hoofdwegen. Wat is de betekenis van die nu paars gekleurde stukken? Dan veeg ik alles van tafel. Om te kunnen werken als mediator moet je vrij zijn, betoogde Schutz. Ik pak papier van A5-formaat, zodat ik er geen aansturende kaart onder kan schuiven. Probeer snel losse potloodschetsen te maken; zoekend naar de ziel van Obunga, waarbij enig oordeel in termen van goed of slecht niet aan de orde is. Ik begin met de contouren van de wijk. Ze laten direct zien dat de buurwijk Nyawita niet kan worden buitengesloten, zoals het bewonerscomité voorstelde. Je kunt geen volledig iemand zijn als de persoon naast je uit de foto is geknipt. Dan zet ik schematisch de drie tracés uit van de bestaande hoofdwegen in de wijk. Al doende ervaar ik hoe ze het gebied karakter geven, elke buurt voorzien van een eigen bestaansreden. Maar ik zie ook hoe deze kwaliteiten in de bestaande situatie mank gaan en zelfs op enkele plaatsen helemaal zijn verdwenen. De wegen zien er hulpeloos uit als ik met kruizen markeer hoe ze doodlopen. Hoe ze niet meer dan zichzelf zijn. Hoe ze de wijk in ruimtelijk opzicht reduceren tot een optelsom van buurten die slechts naast elkaar liggen. Er is geen interactie. Als

ik daarna de rivier Kasat toevoeg, gebeurt iets vergelijkbaars: hij neemt zijn plek in, hij scheidt, maar koppelt niet. Nu durf ik het. Ik verleng de wegen en verbind ze met elkaar. Ik doe dat op een reeks van verschillende vellen papier in een aantal varianten. En ik zie de gezochte meerwaarden ontstaan: de wegen die een eenheid gaan vormen, waarmee ze een kapstok worden waar de buurten aan kunnen worden opgehangen. Kasat krijgt zijn extra kwaliteit als hij wordt ingepast in een groene zone die zowel eigenwaarde heeft als een overgang creëert tussen de bestaande wijk en het nog lege gebied. Tenslotte voeg ik een vierde hoofdweg toe. Een mogelijke route door het ontruimde gebied. Ook dat deel wil ik inclusief maken, want het zal hoe dan ook een buur zijn. Even is het alsof Obunga een geheel nieuw gezicht heeft gekregen. Mijn aanpassingen lijken groot, maar goedbeschouwd zijn het slechts aanvullingen die bescheiden zijn van omvang. Ze kunnen als input dienen voor een eerste ronde van overleg. Ik schuif het papier van mij af. Ik denk veel te hebben geleerd.

Ik bel John en vraag hem contact op te nemen met het bewonerscomité. Er moet een vergadering komen om te bepalen wat mijn overpeinzingen waard zijn.

De papyrus bekleding is overgeschilderd. De hele binnenzijde van de kiosk, op de vloer na, is paars geworden. Julit zit in een van drie plastic stoelen en kamt met lange, langzame streken een hairextension uit. Meer verlengstukken hangen aan de muur. In een hoek staat een zwarte, plastic haarwasbak met een blauw teiltje onder het afvoergat. Aan een spijker hangt een föhn.

‘Ja, ik ben blij en trots,’ antwoordt ze als ik haar feliciteer. ‘Ik heb nog een paar dingen nodig, maar dankzij mijn familie kan dit het begin zijn.’

‘Wat voor behandelingen kun je nu bieden?’

‘Haar verlengen, maar eigenlijk heb ik daar nog te weinig extensions voor. Ik ben ook goed in beadings, haarstrengen die op het einde worden opgesierd met kralen. En ik kan natuurlijk ook de traditionele open roosterwerken zetten, die vind ik mooi, kosten heel veel tijd, maar tegenwoordig willen de meeste vrouwen dat niet meer. Naast het kapperswerk kan ik manicure, pedicure en hoofdmassage geven.’

‘Veel vrouwen dragen pruiken; hoe vind je dat?’

‘Ik kan alleen doen wat ik doe en dat is genoeg.’

Als John op St. Margaret's verschijnt, zoeken we een hoekje waar ik hem deelgenoot kan maken van mijn denken over mogelijke aanpassingen van het buurtplan. Hij herkent onze aanpak uit 1978 en wordt enthousiast. Aangekomen bij Wifred Owiti blijken ook Joshua, Lawrence en Daniel aanwezig.

Voor ik ga zitten neemt de voorzitter mij even apart om mij zijn vergaderplaats te tonen; zo noemt hij het open rondhuis met grasdak, dat naast zijn woning is gebouwd. 'Je ziet hoe versleten het dak is.' Als de grote tafel is bijgezet, kan de vergadering beginnen.

'Kun je uitleggen waarom je deze bijeenkomst nodig hebt?', vraagt Joshua.

Ik probeer een omweg.

'Wat vinden jullie van het plan 'Kisumu 2030'?' Lawrence buigt de vraag direct terug.

'We willen ons alleen richten op onze eigen wijk. Daarvoor hebben we een eigen plan, beter gezegd: we hadden een plan dat is opgesteld door Pamoja, op basis van de keuzes van bewoners. Wij hoeven geen nieuw plan. Wij willen dat ons wordt uitgelegd waarom er niets met ons planvoorstel is gebeurd.'

'Ik weet niet waarom dat is. Ik denk dat het bestuur van de County op dit moment geen enkel ander plan accepteert, dan wat ze zelf hebben opgesteld met behulp van die Franse adviseurs. Misschien moet de vraag zijn waarom jullie voorstel niet is betrokken bij het Franse plan. Ik heb daar wel ideeën over. Kan ik die voorleggen?' Iedereen knikt, maar ik ontmoet terughoudende blikken.

'Jullie plan is goed en zou gebruikt kunnen worden door iedereen, want het verbeteren van de bestaande hoofdwegen, de kern van jullie voorstel, moet volgens mij de basis zijn voor elke visie. Maar jullie plan is niet genoeg. Ik lees het vooral als een opsomming van de belangrijkste behoeften van de bewoners. Om er een plan van te maken moeten we praten over wat de wegen betekenen. Wat nieuwe voorzieningen betekenen. Daarna kunnen we bepalen wat ze samen waard zijn. In een plan worden alle onderdelen tot een bijzonder geheel gesmeed. Volgens mij is dat in jullie voorstel nog niet gebeurd. Ik lees daaraan af dat elk onderwerp nog op zichzelf staat. Ik heb nagedacht over mogelijke aanpassingen waarmee alsnog iets extra's kan ontstaan. Ik stel voor om opnieuw samen door de wijk te lopen, waarbij ik concreet het waar en waarom van mijn denken kan aanwijzen. Als we het eens worden, kan ik er een tekening van maken.'

Terwijl ik het zeg, weet ik al: ik ga te snel, sla fasen over. Ik zie hoe Lawrence in principe zou willen instemmen, maar ook dat hij extra tijd nodig heeft. Er volgt een lange discussie of het comité in principe het recht heeft een door de bewoners vastgesteld plan te wijzigen. Er worden daartoe resoluties opgeschreven en aangenomen. En dan gaan we alsnog op pad, minus de voorzitter die zegt dat zijn benen niet meer willen. Hij spreekt mij nog wel even toe.

‘Heb ik begrepen wat hij vroeg ten aanzien van de vergaderplaats?’ De bijpassende blik is zeer indringend. Ik voel mij er ongemakkelijk bij, maar zie dat John heeft meegeluisterd.

We lopen over Obunga Road, door het dichtst bebouwde deel van de wijk.

‘Dus hier zullen veel gebouwen moeten worden afgebroken als de verbeterde weg een stuk breder zal worden,’ zeg ik bij wijze van inleiding. De mannen reageren als verwacht. ‘Dit gegeven is voor ons een gepasseerd station.’

‘We kunnen een manier bedenken om de handelaren en de eigenaren te organiseren. Als belangengroepen kunnen ze dan meepraten. Ze kunnen voorstellen doen over wat er moet gebeuren na het verbeteren van de weg. Afspraken maken over de manier waarop de handel opnieuw kan worden geïnstalleerd en zo het buurtplan aanvullen.’

Men reageert vlak.

‘Ja, dat zou kunnen, maar we moeten afwachten.’

Als we Kasat passeren, splitst de weg zich. We verlaten de route naar de Kudho school en gaan de buurt Kasarani in, tot de weg doodloopt als we onverwacht voor het hek staan dat een paar dagen geleden om het deel van het open gebied is gezet dat is aangekocht door de University of Accountancy.

‘Wat vinden jullie van het idee om de weg te verlengen?’

Als antwoord krijg ik hoezo-gezichten voorgeschoteld. Ik beargumenteer mijn idee met uitspraken over bereikbaarheid en eenheid. Ik benoem enkele voordelen. Maar pas als concreet blijkt dat een tracé dat voor het hek langs langsloopt aan de overzijde van Kasat uitkomt op een bestaande weg die direct aansluit op op Pamba Road, komt de bedoeling over.

‘Goed, laten we hier met de bewoners over praten,’ stelt Lawrence voor. ‘Maar hoe verder als men akkoord is? Hoe kunnen we het voorleggen aan de autoriteiten?’

‘Wacht op mijn latere schetsen. Pamoja kan die voor jullie uitwerken en inbrengen bij de autoriteiten. Op dit moment is het nog slechts een idee.’ We lopen verder over Pamba Road en passeren de nog lege stukken grond waar het comité in zijn voorstel nieuwe voorzieningen heeft gedacht.

‘Dus ook deze nieuwe voorzieningen worden veel beter bereikbaar met mijn voorgestelde wegverlenging, vooral voor de mensen uit Kasarani.’ Laurence komt uit die buurt. ‘En omgekeerd kunnen de kinderen uit Kamakowa dan gemakkelijker naar hun basisschool in Kudho. Dit zijn meerwaarden zoals ik die bedoelde.’

Nu lijken ook de laatste aarzelingen te verdwijnen. We vervolgen over Pamba Road. Als we aan het doodlopende einde staan herhaal ik de wens van de bewoners om hier het oorspronkelijke tracé te herstellen. En voeg toe:

‘Maar ik betwijfel of dat een goede oplossing is. Het hangt af van de aansluiting op Kakamega Road, laten we daarheen gaan.’

We gaan naar de plek waar verschillende wegen uit Obunga, Nyawita en Migosi samenkomen. Het kost niet veel moeite om het eens te worden over de onduidelijkheid en verkeersonveiligheid van de situatie. Desondanks, als ik voorstel om te onderzoeken of een situering mogelijk is op een andere plek, waar alle aansluitingen in één kruispunt kunnen worden gecombineerd, blijft het stil. Ik kies opnieuw voor hetzelfde tactische uitstel.

‘Ik maak schetsen en we bespreken die later.’

Hiermee kan iedereen akkoord gaan. We lopen langzaam terug naar het huis van de voorzitter.

Ik voel mij enigszins opgelucht. Waar de discussie zal eindigen weet ik niet, maar er is beweging en dat is cruciaal. Ik ben vooral John dankbaar. Elke keer als ik mijn vakmatige argumenten inbracht, voegde hij opmerkingen toe die de discussie terugbrachten tot alledaagse voor- en nadelen.

We doen mister Owiti verslag. Hij luistert geduldig, geeft geen commentaar en stelt ter afronding voor een algemene ledenvergadering uit te schrijven, waarop ik mijn voorstellen kan presenteren. Ieder stemt in en Lawrence voegt toe:

‘Overmorgen is er een belangrijk buurtoverleg waar de nieuwe County bestuursvorm wordt besproken. Als wij willen, kunnen we om te beginnen daar voorstellen om het oude plan voor Obunga op punten aan te passen.’ Als ik mijn afscheidsgroeten breng, spreekt Owiti nog eenmaal zijn vaderlijke woord uit.

‘Ik vertrouw er op dat jij ons kunt helpen bij de zaak waarover we gepraat hebben.’ Ook voor deze inspraak zal ik tijd moeten inruimen.

Er hangt een sfeer van optimisme. Vijfendertig mensen zijn bijeen om te praten over de oprichting van een bewonersraad van het zogenoemde spoor-district. Na de vrij recente opheffing van de provincies en de gemeenten, is het land herverdeeld over zevenenveertig gebieden, ‘Counties’, die een eigen bestuur krijgen en kunnen beschikken over een zekere ontwikkelingsvrijheid. Groot Kisumu is zo’n County, dat vervolgens weer is onderverdeeld in districten. Obunga maakt onderdeel uit van het spoordistrict.

De mensen in de vergadering zeggen blij te zijn dat het oude systeem, dat nog uit de koloniale tijd stamt, wordt afgeschaft. Ze hopen vooral dat dit een manier kan zijn waarop ze zich los kunnen maken van de discriminerende bemoeienis van de centrale regering. Lawrence zit de vergadering voor, maar hij hoeft niet veel te doen, want een jonge, slimme en enthousiaste man speelt met verve zijn rol als facilitator, zoals hij zichzelf noemt. Bovendien is er ook nog een collega-buurtwerker, die inspringt als dat nodig is.

Het is geen vergadering met veel gezeur over details. Geen stemming-makerij. Van meet af aan wordt er principieel gepraat over de positie die een bewonersraad dient in te nemen. Eigenlijk is iedereen het snel eens; men praat in termen van grassroots en vrijwilligerswerk waarvoor geen aanwezigheidspremies mogen worden uitgekeerd. Dat laatste is belangrijk. Al dagen wordt het nationale nieuws beheerst door ophef rond parlamentsleden die rijk werden met commissiewerk waarvoor ze op geen enkele wijze een bijdrage leverden. De vergadering kost wel tijd. Iedereen krijgt uitgebreid het woord. Je aansluiten bij de vorige spreker is alsof je niet aanwezig bent geweest en dus not done.

Eindelijk komt het moment dat Lawrence het volgende agendapunt kan benoemen: de toekomstige ontwikkeling van Obunga. Hij schetst hoe het proces van het bestaande buurtplan is verlopen en het probleem van de huidige stagnatie. Het is aan mij om uit te leggen waarom en hoe het buurtplan nieuw leven kan worden ingeblazen. Ik zou het liefste mijn verhaal in alle rust willen uittekenen op grote vellen papier. In een bijbehorende uitwisseling leren hoe zij over 'wegen' denken. Zo deed ik dat tientallen malen in de stad Groningen. Maar deze bijeenkomst is daar de plaats noch het moment voor. Ik beperk mij tot zorgvuldig gekozen woorden en heb de indruk dat mijn verhaal grotendeels overkomt. Ik laat het aan John om de vragen te beantwoorden. Het zijn er slechts enkele, maar John gebruikt ze voor een strategische aanvulling op mijn betoog.

Een oude man staat op. Met de natuurlijke autoriteit van een jaduong, een Luo-oudste, adviseert hij de mensen om ons te steunen. Ik luister en wacht af, tot het ineens tot mij doordringt dat de man mister Ragot is. Waarom zag ik dit niet eerder? Hij was een van de veertien leden van de bewonerscommissie die mij in 1978 op bijzondere wijze ondersteunde.

'Het plan dat we toen gemaakt hebben was goed. Men wilde echter niet naar ons luisteren en misschien overkomt ons dat nu weer. Laten we opnieuw een plan maken. We moeten nooit opgeven, het keer op keer proberen.' De man is oud en breekbaar, maar straalt nog steeds energie uit. De andere aanwezigen knikken bijna onmerkbaar en stemmen met hun zwijgen toe, zoals dat hoort bij een jaduong. Ik dus ook. Als de vergadering is ontbonden, praten we nog lang na.

Twee villa's in de wijk Tom Mboya Estate, gelegen aan de ringweg, recht tegenover Obunga. Hier zetelt KMET, een van de grotere en meer professionele NGO's die actief zijn in Kisumu. Daniel kent er de maatschappelijk werkster met wie we willen praten over bewonersparticipatie. De begane grond is in gebruik voor kinderopvang. We maken een gang door kamers gevuld met kleuterkabaal. De drie medewerkers hebben boven hun

werkplek. De gezochte vrouw is er niet en Daniel gaat op onderzoek uit. Ik wacht, staande naast een medewerkster die een grote hoeveelheid familie foto's scrollt.

'We hadden een trouwerij,' laat ze zachtjes weten.

'Natuurlijk ken ik Obunga,' zegt de jongen die achter in de ruimte zit. 'Ik ben er geboren en opgegroeid. Het leven is er tegenwoordig moeilijker, er zijn zo veel meer straatkinderen zonder familie, sekswerkers die voortdurend allerlei problemen hebben. Ik woon er allang niet meer. Ik heb op de universiteit gestudeerd en hier een goede baan gevonden.'

Daniel komt terug en laat weten dat de afspraak niet door kan gaan, maar dat de directeur bereid is ons heel even te woord te staan. Op naar villa nummer twee. Als de bewaker het hoge hek opent, zien we een binnenplaats met drie witte landcruisers. In de hal hangt een plaquette aan de muur ter gelegenheid van de ministeriële opening. Daarnaast een fotoportret van een oudere, witte man, die met een kijk-mij-eens blik in de lens kijkt, terwijl zijn vrouw achter hem haar handen op zijn schouders heeft gelegd. 'Onze Amerikaanse donoren,' lees ik in het onderschrift.

Na inschrijving in het gastenboek mogen we bij Sam Owoke naar binnen, een grote man achter een immens bureau. Na de introducties - zijn organisatie KMET is hoofdzakelijk gericht op medische projecten en werkt samen met Nederlandse instellingen - stel ik de vraag waar ik maar niet omheen lijk te kunnen.

'Kent uw organisatie het grote 'Kisumu 2030' plan en zo ja, wat vindt u daar van?'

'Ik ken het plan. Het is niet geschreven voor Obunga of een van de andere krottenwijken. Het is gericht op luxe ontwikkelingen in en om het centrum, op gebieden die in handen zullen blijken te zijn van enkele machtige mannen, de mannen die zich sterk hebben gemaakt voor dit plan.'

'Hoe anders zou KMET het aanpakken?'

'Wij werken ontwikkelingsgericht: terug naar de basis, de bewoners; praten op grassroot level. Werken aan hun bewustwording en versterking van hun positie.'

Ik hoor het. Het is ontwikkelingstaal. Ik zie ook bevlogenheid en ernst.

'Kunt u zich voor Obunga een alternatieve planvorming voorstellen, gedacht vanuit de bewoners?'

'Bewoners ja, maar het bestaande comité is ongeschikt. De wensenlijst die ze Pamoja meegaven, was te lang en onrealistisch. Ze hebben zichzelf buitenspel gezet. Ze maken zichzelf te belangrijk, terwijl ze alleen maar moeten doorgeven. Voor elke planuitvoering moet een professionele ontwikkelingsorganisatie worden ingezet. Inderdaad, zoals wij. Bijvoorbeeld de verbetering van de wegen. Daar moet een integrale aanpak worden nagestreefd.

Bedreiging zien als kans. Dus, de handelaren organiseren, een nieuw type kiosk en kraam laten ontwerpen, elektrisch licht toevoegen ter verhoging van de algemene veiligheid en een systeem bedenken waarmee de handelaren leningen kunnen krijgen.'

Als de secretaresse mister Owoke komt waarschuwen voor de volgende afspraak, vraag ik snel of Obunga nu beter af is dan in 1978.

'Er is meer armoede gekomen, er zijn meer mensen waar het erg slecht mee gaat. Maar waar vroeger de meeste vrouwen thuisbleven, beheersen zij nu de handel en zijn de drijvende kracht van de wijk. Dat is een belangrijke verandering.'

Ze staan er weer, de paarse plastic stoelen, onder de grote boom van St. Margaret's, voor een vergadering van alle vijftig leden van het bewonerscomité. Maar ondanks geduldig wachten zijn er niet meer dan een dozijn mensen gekomen. De voorzitter ontbreekt en Lawrence neemt waar. Sinds kort weet ik dat hij van beroep dominee is. Is het daarom dat we ook nu weer beginnen met een gebed? Ik mag de discussie openen. Aangeven waarom het nodig is om met de hele Association te praten. Mijn antwoord geven op die ene prangende vraag: waarom is het buurtplan nooit door het stadsbestuur overgenomen? Opnieuw probeer ik het belang uit te leggen van een aanpassing van het oude voorstel. Ik opper dat kleine verschuivingen in het bestaande wegensysteem de wijk belangrijk voordeel kunnen brengen. Ik geef toe dat daar nader over gepraat moet worden. In eerste instantie ontmoet ik vooral reserves. Langzaam volgt enig begrip. Maar meer ook niet. Als ik uitgepraat ben, volgt er geen reactie. Wanneer Lawrence nadrukkelijk vraagt of we verder mogen met de door mij voorgestelde aanpassingen klinken zacht enkele eeh's. Niet de volle akkoorden die ik nodig denk te hebben. Mij bekruipt de twijfel of mijn uitleg wel duidelijk genoeg was. De vrouw die het meest aandachtig naar mij luisterde, neemt het woord.

'Wij kunnen instemmen, maar we denken dat het niet uitmaakt, dat er uiteindelijk weer niets zal gebeuren.' Nu gaat ze staan.

'Vorig jaar verschenen, onaangekondigd, Chineselandmeters in Obunga. We konden niet met hen praten, maar we zagen dat ze Pamba Road in kaart brachten. Enkele maanden later, weer zonder enig vooroverleg, reden heel vroeg in de ochtend bulldozers de weg op en haalden alle kramen, kiosken en verkooptafels neer, die langs de weg stonden. Iedereen schrok erg. We probeerden onze materialen te redden. Maar we dachten ook: eindelijk wordt Pamba Road opgeknapt. In de weken die volgden, gebeurde er niets. Na maanden was er nog steeds niets aan de weg gedaan. We hebben onze verkoopplekken toen maar weer opgebouwd, want we moeten toch eten.'

De pauze die volgt, maakt duidelijk dat dit het was dat gezegd moest worden. Dat de vrouw namens iedereen sprak. Ik weet niet hoe ik moet reageren en wacht af.

John en Lawrence gaan in het Dholuo de discussie aan met de toehoorders. Ze nemen ruim de tijd. Ik begrijp niet wat er gezegd wordt. Het lijkt of er gaandeweg wat meer ontspanning ontstaat. Met een houding van: 'zo is het', gaat tenslotte ieder zijns weegs. Een vergadering die voor mij als een belangrijk moment voelde, lijkt nu zomaar af te lopen. Pas als John mij bijpraat, weet ik waar ik sta.

'Jij vroeg of het plan mag worden aangepast. Je wilde horen of de mensen het eens zijn met bepaalde veranderingen. Voor de bewoners van Obunga zijn dit soort vragen op dit moment niet belangrijk, laten zij weten. Ze willen je wel vertrouwen, maar betwijfelen of dat veel zal uitmaken. Als wij maar door kunnen met ons leven, met ons overleven, dan stemmen wij in, vertelden ze mij. Waar het uiteindelijk om gaat: je moet er voor zorgen dat die kwetsbaarheid in het plan een plek krijgt.'

14

Tussen droom en werkelijkheid

Mijn onderzoek heeft een bijzonder moment bereikt. Het overleg met de bewoners is op gang gekomen. Het horten en stoten waarmee dat gepaard ging, beschouw ik als een natuurlijke gang van zaken. Er zijn openingen gemaakt en lijnen uitgezet. De discussie over de uiteindelijke keuzes moet nog plaatsvinden. Daartegenover staat dat mijn verblijf in Kenia er bijna op zit. Er resteert slechts een week; te kort om het onderzoek af te ronden. Op zich maak ik mij daar geen zorgen over. Ik zou graag met de mensen door willen praten over de toekomst van hun wijk, maar als gast kan ik slechts tijdelijk aanwezig zijn. Ik heb mogelijkheden aangereikt en het is aan de bewoners om, met behulp van Pamoja, uit te maken wat ze daarmee willen doen. Wel moet ik zorgen voor een goede overdracht. Daartoe zal ik tekeningen maken die naast het bestaande bewonersplan kunnen worden gelegd. Eventueel kan ik dat in Nederland doen, waar ik beschik over de benodigde faciliteiten. Zo kan ik tijd winnen.

Ik zit in Boya onder de boom op het erf van Francis en Florence, mijn plek om rustig na te denken. Ik probeer in mijn hoofd een lijn te trekken, die de afgelopen serie vergaderingen verbindt en nu zijn voorlopige eindpunt moet krijgen. Als Francis thuiskomt en mij de dikke zondagkrant geeft, ben ik blij mijn gepeins voor even te kunnen onderbreken. Het centrale deel, elke week bestemd voor een thematische verkenning, brengt dit keer 'The New Kenya'. Het beschrijft de plannen waarmee Machakos zichzelf deze dagen promoot. Machakos is een stad van tweehonderdduizend inwoners, hoofdstad van de Kambastam en gelegen op drieënzestig kilometer ten zuidoosten van Nairobi. Ik herken de in het artikel afgedrukte afbeeldingen als de digitaal geconstrueerde visioenen die recentelijk in het televisiejournaal verschenen. Het zijn stadsgezichten zoals we die kennen uit de golfstaten: propagandistische beelden van een reeks glimmende, torenhoge bouwwerken, weerspiegeld in waterpartijen, waarover zich futuristische bruggen buigen. Ik lees de bijbehorende tekst. Drie kilometer buiten de stad is een enorm terrein vrij gemaakt om een nieuw centrum te bouwen. Letterlijk vrij, want kosteloos beschikbaar voor projectontwikkelaars, mits zij over durf beschikken, zo

staat er. Concreet wordt aangegeven aan welke nieuwe bestemmingen men denkt: een amfitheater, een recreatiepark, een circuit voor Formule 1-races, luxe wooncomplexen en studio's voor muziek en film. De redacteur plaatst enkele voorzichtige kanttekeningen, maar zijn algemene toon is er een van pure trots:

'Dit is ons nieuwe Kenia. Dit is het bewijs dat het nieuwe County-bestuurssysteem vruchtbaar zal blijken. Iedere stad kan nu zelf bepalen hoe ze er in de toekomst uit wil zien.'

Het is voelbaar. Kenia trekt zich op aan een nieuw elan. De nationale economie laat al enkele jaren mooie groeicijfers zien. Na de verkiezingen van 2012 vonden geen herhalingen plaats van de onlusten in 2007 en werd Kenia geprezen in de wereldpers. Het land heeft geleerd haar verleden te overwinnen, heette het. De discussie over het verzoek aan de president om te getuigen bij het ICC in Den Haag over zijn aandeel in het geweld van 2007 heeft een wending genomen. De meeste mensen in het land en de 'Organisatie van Afrikaanse Eenheid' beschouwen de uitnodiging als een belediging voor heel Afrika. Er niet heen gaan geldt als een overwinning.

'Ik ben gekozen om mijn land binnen tien jaar te leiden naar een middeninkomenspositie', zo vatte Uhuru Kenyatta recentelijk in een interview zijn taakopvatting samen.

'De Keniaan leert shoppen', kopte een ander bericht. 'Steeds meer mensen bezoeken onze mooie, nieuwe winkelcentra. De venters zijn uit ons straatbeeld verdwenen. Het aantal kramen en kiosken langs de wegen neemt zienderogen af.'

Ik was de enige westerling in een grote groep van vakmensen, afkomstig uit alle delen van de wereld. We hadden zojuist een bevlogen college gevolgd over nut en noodzaak van 'alternatieve technologieën'. Een pleidooi om niet langer puur economische en kwantitatieve normen te hanteren, maar tevens af te stemmen op zaken als milieubewustzijn, werkgelegenheid en traditie. Het tentoongespreide enthousiasme voor een betere wereld vond geen weerklank in de zaal. Er stond een topambtenaar uit Zambia op. Met zijn houding en dictie straalde hij gezag uit. Tussen al zijn zinnen plaatste hij een pauze.

'Dus wij wonen daar en het leven is er goed zoals het altijd is geweest. Dan komen jullie. We mogen niet langer de vruchten plukken van de mango-bomen in onze tuinen, want die zijn voor Europa. Pas als jullie, na jaren, vertrekken, durven wij weer in de bomen te klimmen. Maar dan komen jullie terug, nu om ons te helpen. En jullie waarschuwen, dreigen: pas op, klim niet, de takken zullen breken en de bomen zullen sterven.'

Er ging een golf van opluchting door de zaal. De docent deed er het zwijgen toe.

Discussies over alternatieve technologieën vinden in Afrika weinig of geen gehoor. Hetzelfde geldt voor milieukwesties. In veel reacties lees ik: 'Het zijn jullie discussies. Het kan toch niet zijn dat wij, nu wij eindelijk ons eigen leven leiden, jullie problemen moeten oplossen?'

Aan de rand van Nairobi, op achttien kilometer van het centrum, is een grid van wegen aangelegd. Tussen nog lege velden en terreinen gevuld met loodsachtige bebouwing, verrijst een project onder de naam 'The Great Wall', dat inmiddels voor ruim de helft is voltooid. Elke uitvoeringsfase behelst de bouw van een serie rug-aan-rug gekoppelde flats van zes lagen hoog, stijf op elkaar geplaatst rond een parkeerterrein, alles ommuurd en bewaakt. Ze lijken op de betoncomplexen die overal in groeisteden te vinden zijn. Grote borden bij de ingang van het terrein melden dat hier een Chinese ontwikkelaar, met Chinese architecten, een Chinese aannemer en een Chinese beheermaatschappij tweeduizend twee- en driekamerappartementen realiseert, die voor zoveel miljoen shilling per stuk te koop zijn. Het is een vorm van ontwikkeling die tegenwoordig overal in Afrika te vinden is. Bij de officiële eindoplevering van enkele flats laat het hoofd van de beheermaatschappij weten:

'We constateren dat er een toenemende vraag is naar koopwoningen voor de midden- en lage inkomensgroep. Maar de kosten van de bouwmaterialen vormen nog steeds een belemmering bij het aanbieden van betaalbare huizen in Kenia. Wij zijn in overleg met het ministerie van Grondzaken, Woningbouw en Stedelijke Ontwikkeling om te zien hoe wij in de toekomst meer betaalbare huizen beschikbaar kunnen stellen.'

Mij lijkt deze optie weinig realistisch. Maar ik weet dat ik de bewering binnen een ander denkkader moet plaatsen. Een kader dat elke dag wel ergens te horen is.

'Niet lang geleden stond China op een ontwikkelingsniveau dat gelijk was, of zelfs lager, dan dat van Kenia nu. China maakte de sprong. Waarom wij in Afrika ook niet? Het Chinese model past zoveel beter bij ons dan de modellen van het Westen, waarbij we stap voor stap aan de bijgeleverde condities moeten voldoen. Wij willen andere keuzes maken om net als China direct het hogere doel te kunnen bereiken.'

Er is een groot verschil tussen plannen gestoeld op Afrikaanse leest en plannen van Westerse snit. 'Machakos' en 'Kisumu 2030' zijn typisch Afrikaanse plannen, opgesteld door Westerse architecten en stedenbouwkundigen die kozen voor een rol als volger. De meeste westerse plannen kenmerken zich

door een eindaafbakening van een concreet doel, op basis van een technische analyse van de bestaande situatie. De uitvoering wordt gezien als het afleggen van een zorgvuldig uitgezette route. Keniaanse plannen hebben waarde als gedroomd vergezicht. Daarmee bewijzen de politici hun leiderschap. Uitvoering is van later zorg. In de meeste gevallen zullen slechts onderdelen worden gerealiseerd, in een vorm die zich gaandeweg zal aandienen.

Mijn laatste dagen in Kenia voltrekken zich, naar het lijkt, in verhoogd tempo. Veel tijd is nodig om gepast afscheid te kunnen nemen. Van Francis en Florence, van John, van Adhiambo, van Kisumu, van Obunga, van het bewonerscomité. Praten, kijken, lachen. Naar het Sunset zwembad gaan om even tijd te maken en de badmeester te spreken. Nog steeds is er de behoefte Hans Burgman te ontmoeten. Ik waag een nieuwe poging en ga naar Mill Hill House in Millimani om te horen of hij al terug is van zijn verlof. Burgman is een missionaris die sinds 1957 in Oost Afrika woont en vanaf 1977 in Kisumu. Hij was de man die de parochie in de krottenwijk Pandipieri stichtte. Hij blijkt weer thuis te zijn en op het punt te staan erheen te gaan. Ik rijd mee.

‘Ik kan daar helaas niet meer wonen, ik ben oud en loop slecht. Met het missiehuis kan ik in Kisumu blijven. Ik heb in Nederland weinig meer te zoeken.’

Terwijl we praten over vroeger, krijg ik een rondleiding door het Pandipieri Centrum. Als we terugrijden uit ik mijn verbazing over de nieuwe plannen van de stad, om uit te komen bij de vraag:

‘Hoe ziet u de toekomst van Kisumu?’

Hans geeft een antwoord in de breedte, die diepte blijkt te zijn.

‘Uiteindelijk ben ik gaan denken, of misschien moet ik zeggen: accepteren, dat het grote verschil tussen een Afrikaan en een Westerling de houding is die hij heeft ten opzichte van de toekomst. Westerse mensen stellen zich altijd rationeel op. Zij willen begrijpen, controleren, eigenaar worden van de toekomst. Daartoe wordt gepland. Uit de analyse van vandaag volgt de blauwdruk van morgen. Onze mensen hier zijn geen programmeurs. Hier is ontmoeten het hoogste goed. Waar de Westerling zich focust op het einddoel dat hij voor ogen heeft, wacht de Keniaan elke volgende ontmoeting af. Hij zigzagt naar een open einde.’

Als ik ‘s avonds dit beeld voorleg aan Francis volgt ogenblikkelijk een luide lach en een lange ‘eeeeh’, overgaand in een uitleg in Luo-verhaalvorm.

‘Je bent jong en op zoek naar werk. Ik ga naar Nairobi, laat je iedereen weten. Maar je bent nog nooit in Nairobi geweest, je hebt zelfs je district nooit verlaten. ‘Nairobi’ staat voor ‘toekomst’. Een oom adviseert om naar een naburige stad te gaan, waar een familielid woont dat je verder kan helpen. Hij, op zijn beurt, kan je geen baan bezorgen, maar kent wel iemand uit jouw

streek in een dorp verderop. Zo volgen er meer etappes. Wellicht vind je er-
gens werk. Het is mogelijk dat je Nairobi nooit haalt, maar dat maakt niet uit.
Het gaat erom dat je op weg bent gegaan.'

'Ja,' vatte de missionaris zijn verhaal samen, 'men zet kleine stappen, die
passen binnen de mogelijkheden van het moment. Dat zou je kunnen zien
als een vorm van conservatisme. Misschien kun je beter zeggen: het is een
vorm van overleven. Grote stappen brengen risico's met zich mee; daar moet
dan wel ruimte voor zijn. Het is een luxe die de meeste mensen hier zich niet
kunnen permitteren.'

Het is een paar dagen later. Via Easy Coach en Martin ben ik opnieuw beland
bij Mill Hill in Nairobi, als voorstation voor de vliegreis naar Nederland. Ik
loop weer over Ngong Road, op weg naar Pamoja. Ik zal er het afsluitende
gesprek voeren over de ontwikkelingen in Obunga, zoals zes weken geleden
afgesproken. Hopelijk komen we tot enkele praktische conclusies, die in
combinatie met de nog te maken tekeningen voor een voorlopige afronding
van mijn onderzoek kunnen zorgen. Bij mijn vorige bezoek keek ik om mij
heen met een open, ontvankelijke houding. Nu heb ik een hoofd vol verha-
len en een blik die niet veel verder komt dan het aftasten van mijn volgende
stappen.

De huidige bewaker aan Pamoja's poort blijkt een grote man te zijn, die de
klus in zijn eentje moet klaren.

'Europa maakt plannen om problemen van nu op te lossen; Afrika
durft te dromen over morgen.' Ik gooi mijn verworven wijsheden maar
gelijk op tafel. Ik wil weten of ze overkomen. Het is de afsluitende zin waarmee
ik uitgebreid verslag deed van de presentatie van het 'Kisumu 2030'-plan.
Waar ik eerst een afwachtende houding aantrof, zie ik nu Steve, Sophia en
Kamukan gelijktijdig een ja uitstralen. Ze kijken of ze in één keer bevrijd zijn
van de noodzaak om van alles van het plan te moeten vinden. Steve neemt
het woord. Hij laat vooralsnog het Franse voorstel voor wat het is.

'We moeten in alle gevallen het plan van de bewoners als uitgangs-
punt nemen en ons afvragen wat er concreet nodig is om Obunga vooruit te
helpen.'

Hij legt het oude wijkplan op tafel.

'Ons is door het comité gevraagd het aan te passen. Maar eerlijk gezegd
twijfelen we aan het nut daarvan, zeker nu, in de schaduw van het grote plan.'
Ik grijp mijn kans.

'Tot de presentatie van het 'Kisumu 2030'-plan was voor de overheid
geen enkel alternatief bespreekbaar. Maar nu het officiële plan er ligt, staat de
discussie weer open, zei Eva Otieno tegen mij. Daarvoor is het oude wijkplan

volgens mij niet geschikt, maar het is wel wat de bewoners in willen brengen. Ik ben bezig geweest hun plan te voorzien van mogelijke aanvullingen en aanpassingen, waarmee het wel kan worden ingezet om op de officiële visie te reageren.'

En ik vertel over mijn schetsen en het daarover gevoerde buurtoverleg. Ik praat met vuur, maar weer kom ik pas over als we ons buigen over de grote kaart van de wijk en ik mijn aanpassingen concreet maak. Ik zie meedenkende blikken, maar krijg geen direct commentaar op mijn voorstel. Sophia neemt bij wijze van reactie haar rol als coördinator weer in. Ze zegt de voorgestelde lijn te begrijpen, het er ook mee eens te zijn en voegt toe:

'Maar voordat we nu doorschieten, moeten wij eerst als Pamoja met de buurt in contact treden, om deze strategie voor te leggen.'

Ik reageer niet. Zeg niet dat ik deze controle al uitvoerde. Weet dat die check vooral voor mijzelf bestemd was en de echte discussie nog moet volgen. Hoe vaak maak ik ook in Nederland niet mee, dat dit soort keuzes nooit zomaar zijn gemaakt. Dat ze altijd en overal meer tijd en bezinning vragen dan een vergadering kan bieden. Het is een goede zaak dat Pamoja het stokje overneemt. Ik stel simpelweg voor:

'Vinden jullie het goed als ik, op de achtergrond, in Nederland, mijn ideeën uitwerk en die jullie per mail voorleg?'

'We kunnen samenwerken, zien wat er gaat gebeuren. Misschien moeten wij u vragen terug te komen.'

De dag heeft Kenia nog niet bereikt, als ik mij gereed maak om te vertrekken. Het muisstille missiehuis is nog gevuld met het restant van de nacht. Een driftige wekker. Een korte koude douche. Niet vergeten de malariapil te slikken. De reistas sluiten. Beneden een hete oploskoffie maken met het water uit de thermoskan, die te allen tijde gevuld naast het doorgeefluik staat. Ik ga zitten en zit het verdere wachten uit tussen voorzichtige, want te hete slokken. Als ik het grint hoor knerpen, weet ik dat Martin rustig het terrein is opgereden. Ik ga naar buiten. 'Good morning to you.' Ik gooi mijn tas achterin, draai het zware hek op slot en gooi de sleutel in de brievenbus. Geen weg meer terug nu. Dit zo stille en onherroepelijke weggaan lijkt de juiste tegenhanger van mijn verschijnen zes weken geleden. Martins vrolijke praten voorkomt dat ik te sentimenteel word. De wegen zijn grotendeels leeg. De banden plakken aan het nog natte ochtendasfalt. Aangekomen op het vliegveld schuif ik als een automaat de reismachine in. Zie om mij heen mensen zich om niets druk maken en verschuil mijzelf in de anonimiteit van de wachtkamerstoelen. Ik probeer te lezen, maar word afgeleid door voortdurende flashbacks. Op Schiphol tref ik mijn dochter en zoon. Hun enthousiaste verhalen trekken mij veel te snel weer het Nederlandse hier en nu in.

Kenia lijkt al een verhaal geworden, of ik dat nu wil of niet. Zijn steden niet altijd verhalen waar je in zou willen wonen? Ik weet niet wat ik tegen mijn kinderen zeggen moet.

De belofde, voorlopige schetsen van Obunga zijn snel gemaakt. Een schema in viltstift van wegen en handelsplekken. Een conglomeraat van woonbuurten met een campus als bijzondere bestemming in het midden. Het versturen per mail voelt laf. Het zij voor even zo. Ik glijd weg in een vorm van katerig afwachten. Ik laat het duren. Ik zie het voor me: de moeite die het de mensen in Obunga kost om tot een overleg te komen, de grote onzekerheden waar iedereen mee moet werken, de behoefte van velen om zich vooral niet te snel uit te spreken. Zo bescherm ik ook mijn eigen onzekerheid. Het helpt nauwelijks. Elke dag opnieuw hoop ik op een bericht. Ik begin een schema op te stellen dat tot een boek zou kunnen leiden. Vraag mij daarbij af: als dat niet voor mijzelf is, voor wie dan wel? Is het een vorm van troost? Wat hebben de mensen in Obunga aan een boek in het Nederlands? Of om het nog directer te formuleren, in de woorden van de Nederlandse stadsvernieuwende staatssecretaris Jan Schaefer:

'In geouwehoer kun je niet wonen.'

Vijf maanden later dan op de presentatie was aangekondigd, laat het bestuur van Kisumu County op zijn site weten dat de politieke besluitvorming rond het ontwikkelingsplan is afgerond. Enkele dagen daarna is de visie beschikbaar om te downloaden. Honderdenvierendertig pagina's in full colour. Opgewonden duik ik in mijn leesstoel. Alles wat op de presentatie ter sprake kwam, lijkt overleefd te zijn. De politiek is niet gaan schuiven. Er is vooral méér; de visie is gecompleteerd. Ik begin met de begeleidende brief van de Gouverneur. Deze vermeldt dat de stad zeshonderdduizend inwoners telt. Als ik het plan erop nasla, lees ik dat daarin nog altijd wordt uitgegaan van vierhonderdduizend mensen. Een verschil van vijftig procent, dat in de lucht blijft hangen. De brief meldt ook dat bijna de helft van de inwoners een inkomen heeft onder het absolute armoedeniveau, dat dertig procent werkloos is en de meeste economische activiteiten plaatsvinden binnen de informele sector. Het staat er, een zin in een officiële brief, maar nergens wordt aangegeven welke invloed dat op de visie heeft gehad. Als ik het plan op dit punt zorgvuldig doorneem, zie ik dat het helemaal niets heeft uitgemaakt. Nergens is de conditie van extreme armoede meegenomen om de keuze van de voorgestelde ontwikkelingen te beargumenteren, laat staan aan te passen. De Gouverneur laat vooral weten spoedig te willen beginnen met de uitvoering. Daartoe heeft hij afspraken gemaakt. Allereerst zijn er prioriteiten gesteld. Men wil zich in eerste instantie richten op: afvalmanagement, woon-

verbetering in de krottenwijken, nieuwe markten en infrastructuur. Middels een overeenkomst met een grote, eveneens Franse ontwikkelingsorganisatie, is voor de uitvoering veertig miljoen euro beschikbaar gekomen. Ter ondersteuning zullen gedurende drie jaar drie experts van Nodalis bij de County worden gestationeerd, die de globale plannen nader zullen uitwerken. Ik vraag mij af of zij dan zullen worden ondergebracht in het kantoor van Eva Otieno, of dat zij een eenheid op zichzelf gaan vormen. Het levert hoe dan ook forse overheadkosten op, die, naar alle waarschijnlijkheid, bij de Franse financiering zijn inbegrepen.

Dan richt mijn aandacht zich als vanzelf op de kaart van het stedenbouwkundig plan voor de ontwikkeling van Obunga. Pagina drieëntachtig, onder de onjuiste titel 'Manyatta example.' Nergens wordt ook maar een woord toelichting gegeven. De kaart is nieuw voor mij, maar blijkt uitsluitend een variant op het destijds getoonde voorstel voor de wijk Nyalenda. Ik zie precies dezelfde elementen: een uitgebreide structuur van nieuwe wegen en de inclusieve uitspraak dat de bestaande huizen binnen dit gegeven zullen worden vervangen door keurige nieuwbouw. Ik mail met het bewonerscomité. Natuurlijk heeft men deze kaart gezien en erover gesproken.

'De getekende wegen lijken grotendeels bestaand te zijn, maar als je goed kijkt, klopt dat niet. Ja, wij denken ook dat uiteindelijk alle bestaande huizen worden geacht te verdwijnen.'

Dan krijg ik het laatste nieuws. Er is een bulldozer naar Obunga gekomen. Hij vlakt Obunga Road ten noorden van Kasat af, het minst belangrijke deel. Hij egaliseert zonder iets te doen aan de afwatering. En langs Kakamega Road is een bord geplaatst. Pal naast de nieuwe campus gaat de National Housing Corporation tachtig woningen bouwen, flats in drie en vier lagen met relatief luxe appartementen. En, ja, mijn schetsen helpen in de vele overleggen die worden gevoerd.

'Maar', voegt Joshua voorzichtig toe, 'ze zijn wel moeilijk te lezen.'

In de stille seconden die volgen zie ik ze voor mij. Het waren inderdaad vlugge en voorlopige schetsen, waar ik nader overleg voor nodig had om ze definitief te maken. Ik zeg toe nieuwe tekeningen te zullen maken en een kaart van de situatie anno 1972 toe te voegen.

'Die kan helpen bij de discussie over het juiste wegtracé.'

'Erokamano matek, veel dank.'

De voortvarendheid van het countybestuur houdt aan. Er verschijnen teksten die vooral boeiend zijn omdat ze, anders dan die schematische planvoorstellen, laten zien wat er daadwerkelijk staat te gebeuren. Het busstation wordt

verplaatst, opgedeeld over drie locaties aan de rand van de stad. Er wordt niets gezegd over de enorme hoeveelheid informele activiteiten die met de huidige situatie zijn verweven, noch over de vraag wat er met de oude locatie gaat gebeuren. Men wil zo spoedig mogelijk Oile Park ontruimen. De vijftienhonderd handelaren moeten verkassen naar een nieuw te bouwen markt aan Ondiek Road. Hun bezwaren worden zonder commentaar genegeerd. De woonbuurten bij het sportstadion, gebouwd in de jaren zeventig, zullen worden gerenoveerd en wel als volgt:

‘Alle aanbouwsels moeten worden gesloopt, want daar verbergen zich criminelen. De gebouwen dienen een stedelijke uitstraling te krijgen. Mochten de eigenaren hiertoe geen actie ondernemen, dan zal de overheid ingrijpen.’

Voor Manyatta, de grootste krottenwijk van Kisumu, bevat het officiële plan ook een kaart bij wijze van ontwikkelingsvisie. Dat wil zeggen, voor een beperkt deel van de wijk. Waarom het grootste deel buiten het voorstel is gelaten, is bij gebrek aan enige uitleg een raadsel. Het deelplan volgt weer de blauwdruk van de andere krottenwijken: wegen, nieuwbouw en niets. Daarnaast, blijkt enige tijd later, heeft de grote Nederlandse NGO Cordaid inmiddels zijn opdracht uitgevoerd om een eigen ontwerp voor Manyatta te maken. De eerste voorstellen zijn gepubliceerd. Studenten van Columbia University, New York en Maseno University, nabij Kisumu, hebben groepsgewijs ontwikkelingsvisies aangeleverd vanuit een geheel eigen invalshoek. Milieubeheer en duurzaamheid lijken hier de leidraad, uitgangspunten die in het beleid van de Nederlandse organisatie een grote rol spelen. Het zijn zeer schetsmatige voorstellen van groene en blauwe zones. Ecologisch denken via open ruimte en water. Er wordt niets gezegd over een verbetering van de bestaande woonkwaliteit. De voorstellen lijken geheel los te staan van het Franse plan. Of zie ik hier de verborgen reden waarom het officiële voorstel maar eenderde van de wijk bestrijkt? Hoezo jonge studenten? Parallel werkt de NGO aan plannen voor de bouw van driehonderd nieuwe appartementen in Manyatta, ‘droomhuizen’ genaamd. Er zijn foto’s van maquettes.

Ik moet mijzelf ertoe zetten de nieuwe tekeningen te maken, die ik het bewonerscomité en Pamoja heb beloofd. Ik geef mezelf een aanloopje. Nog niet de plankaart, eerst een tekening die het historisch groeipatroon van de wijk kan laten zien. Ik haal de luchtfoto van de situatie uit 1972 te voorschijn. Een haarscherpe opname. 1972 Is een goed moment. De wijk bevindt zich op het omslagpunt van een traditionele vestigingscultuur naar een verstedelijkt patroon. Het later ontruimde gebied is nog volop bewoond.

Het is een van de belangrijkste momenten in de cultuur van de Luo, wanneer de oudste zoon als eerste de dala van zijn ouders verlaat om een eigen thuis op te zetten. In de laatste nachtelijke uren gaan grootvader, vader en zoon op weg. Ze hebben een bijl, een haan en vuur bij zich. De grootvader wijst de plek aan, hij beheert de regels, hij weet. Als het licht wordt en de haan heeft gekraaid, beginnen de mannen met de bouw van het huis. In volgorde van senioriteit plaatsen ze de palen in de cirkel of het vierkant, dat het huis gaat vormen. Een vuur wordt gemaakt. De rook waarschuwt de buren en laat ze weten dat de grond is ingenomen. Ze zijn familie en komen helpen bij de verdere bouw. Na het skelet van de muren construeren de mannen het dak. Luo's staan bekend om hun ingenieuze technieken om relatief grote dakvlakken te maken. Het is aan de vrouwen om gezamenlijk de muren dicht te smeren met leem. Het meeste werk wordt in één dag gedaan. Hoe dan ook zullen de nieuwe bewoners de eerste nacht in het huis moeten doorbrengen, om de plek te bevruchten. Voor de verdere werkzaamheden geldt een eigen tempo: het uitzetten van de boma voor het vee, de bouw van een dero, de voorraadkamer en het planten van een haag van ojwok, als omheining van de nieuwe dala.

De oude luchtfoto toont een reeks van ojwokhagen verspreid over het grootste deel van het gebied. Mijn schetsvel tooit zich met groene lussen, die ik eenvoudig van de foto overneem. Daaromheen teken ik in dunne rode lijnen de voetpaden die ik kan aflezen. Naar elke dala. Om elke dala heen. Alternatieve routes naast elkaar. Kruisingen waarin elke lijn zichzelf blijft. Ik lees ze als lijnen van ontmoeten. De paden stoppen niet waar de wijk ophoudt. Het zijn de spoorlijn, de autoweg en de onzichtbare administratieve grenzen, die zich botweg over het bestaande heen hebben gelegd.

Als ik een vergelijking maak met de huidige situatie lijkt er veel verdwenen. Er resteren slechts enkele hagen. Veel paden hebben zich in de almaar voortgaande inbreiding niet kunnen handhaven. Wel passen de bestaande hoofd-routes nog grotendeels op de oude structuur. En ik weet dat er ook nog de lijnen zijn van het grondeigendom. Niet op de kaart te zien. 'Van die boom naar die steen', zeiden de oude mannen in 1978 tegen mij. Slechts een beperkt deel van de grond is nog in handen van de oorspronkelijke families. De meeste kavels lijken opgedeeld en doorverkocht. Maar het is meer dan waarschijnlijk dat de oude grenzen daarbij zijn gehandhaafd. Dat ze nog steeds meebepalen hoe nieuwe gebouwen kunnen worden ingepast.

Ik leg luchtfoto's uit volgende jaren naast de opname uit 1972. De voortdurende groei van de wijk is duidelijk, maar ook kleinschalig. De meeste vernieuwingen hebben de maat van een kavel of een gedeelte daarvan. De oriëntaties van de nieuwe gebouwen lijken nadrukkelijk afgestemd op de omgeving. Men lijkt zich pragmatisch te hebben afgevraagd wat de

meest voordelige opstelling is. Ik begrijp de stelling niet van de Keniaanse sociaal geografe Regina Njeri Muchai, bij haar afstuderen aan de Technische Universiteit Twente, als ze in haar eindscriptie over de krottenwijken van Kisumu schrijft:

‘De woningen zijn geplaatst in willekeur, zonder fysieke harmonie met de naastgelegen bouwwerken.’ Haar onderzoek is primair gebaseerd op technisch hoogwaardige landmeetkundige technieken, een specialiteit van deze TU. Evenmin herken ik mij in de opvatting over ‘westerse experts,’ zoals Godfrey Anyumba, geboren in Kisumu, die weergeeft in zijn dissertatie over Kisumu aan de TU Delft.

‘De buitenwijken, enorm gegroeid, laten een mengeling aan diversiteiten en waarderingssystemen zien, hetgeen resulteert in een fysiek patroon dat in westerse ogen wordt ervaren als de nachtmerrie van de stedenbouwkundige.’

Nu ga ik het Franse voorstel voor ‘Obunga 2030’ optekenen. Een kaart maken die veel beter leesbaar is dan het simpele, digitaal bewerkte, stukje luchtfoto. A4- naar A1-formaat verscalen. Ik begin met het grid van wegen. Waar mogelijk laat ik het samenvallen met bestaande routes. Bijna is genoeg. De meeste voorgestelde wegen blijken een eigen leven te leiden. Ze banjeren dwars door bestaande woonstructuren heen. Een tweetal routes is bevorderd tot wijkontsluitingen. Een is Pamba Road, die, rechtgetrokken, ongeveer zijn bestaande tracé blijft volgen. Een logische keuze, zo het al een keuze was. De tweede is een geheel nieuw ontworpen route, die ik Kasat Road noem, want hij is volledig over de rivier heengelegd. Is dit serieus bedoeld? Is de tekenaar überhaupt wel ter plekke geweest? Wellicht heeft hij alleen de luchtfoto gezien met een strook grond zonder bebouwing. Met dit voorstel zal de waterhuishouding van een groot gebied volledig worden ontregeld, tenzij het nieuwe wegprofiel ook een geconstrueerd afwateringskanaal bevat, wat mij zeer onwaarschijnlijk lijkt. Er wordt niets over gezegd of getekend. Vervolgens zie ik in deze weg ook nog een spoorovergang, direct naast de aansluiting op de nieuwe ringweg. Een voorstel dat mij technisch onuitvoerbaar lijkt. Ook vraag ik mij af waarom de wijk is neergezet als een eiland. Randon is alles blanco gelaten. Om Kodele heen en om het hoekpunt van Obunga waar het nieuwe treinstation is gepland, teken ik cirkels om te laten zien dat hier grootse ontwikkelingen worden verwacht. Ze staan niet op de Franse kaart, ze worden genoemd in teksten. De gevolgen voor Obunga kunnen groot zijn. Waarom ontbreken de wegen en andere aansluitingen van de aanliggende wijken? Elke koppeling kan een groot probleem veroorzaken of juist een kans om een meerwaarde te bewerkstelligen. Stedenbouw is toch de kunst van het verbinden?

Het allermeeeste raakt mij de geestelijke armoede die het plan ademt. Nergens ook maar een woord, een lijn, een foto of wat ook, die duidt op de vele intrinsieke betekenissen die in het gebied liggen besloten. Wat heeft de bestaande en overdadige armoede uitgemaakt voor het plan? Waarom geen enkele duiding van de informele handel, de levensvoorwaarde van de wijk? En hoe ziet men voorzieningen zoals scholen, water, een medische post, St. Margaret's, kerken, de bio-toren? Een aantal bestaande voorzieningen lijkt zelfs en passant door de wegaanleg te moeten verdwijnen. Het gaat hier over veertigduizend mensen, in 2030 waarschijnlijk vijfenzestigduizend. Biologen en taalwetenschappers zien een evenredigheid tussen geografische diversiteit en taaldichtheid. Obunga lijkt hier meer dan zijn halve taal te verliezen. Wat voor dialoog blijft er dan nog over? Als er al gepraat zal worden.

De volgende schets. Om het voorstel uit te werken dat ik in eerste instantie aan de bewoners voorlegde, heb ik een tekening nodig van de bestaande situatie. Tekeningen spreken een eigen taal. Door voor bestaand en nieuw dezelfde stijl, of taal, te gebruiken, kunnen ze worden vergeleken. En het is juist deze vergelijking die boekdelen spreekt.

Ik leg een heldere, realistische en schijnbaar grillige contourlijn om alle bebouwde delen van de wijk en kleur het ontstane oppervlak rood in. Het rood moet zeggen: hier, ik ben de wijk, antie! Achter de onbebouwde Kasat-strook komt de buurt Kasarani los te liggen. Nu Pamba Road, Obunga Central Road en Nyawita Road invoegen, met hun doodlopende einden. Daar de handels plekken aan toevoegen middels een extra markering. De toekomstige campus tekenen met een stippellijn. Wordt het een eiland of kan het een verbindende factor worden? De vraag stellen is hem in het midden laten. Nu de aansluiting van de wijk met zijn grote burentekenen bij Breweries en Migosi. Dat lukt me niet. Hun harde grenzen weren af. Het zijn burentekenen op afstand.

Tekening nummer vier: mijn plan voor de wijk. Obunga zal de komende jaren doorgroeien met zo'n twaalfhonderd mensen, oftewel tweehonderdveertig huizen, per jaar en zelfs meer als in andere wijken gesloopt gaat worden. Het te tekenen woonoppervlak zal ik moeten oprekken zover dat kan. De kleur nog intenser, nog roder maken. Omdat ik het Kasatgebied niet passief wit wil laten, de kleur van changaa, maak ik het blauwgroen voor een aan te leggen systeem van waterhuishouding, groentetuinen en het bestaande initiatief van de bewoners om bomen te planten. De zone meet maar liefst 75 bij 1750 meter. Of moet het met behulp van waterbouwkundige voorzieningen smaller worden gemaakt omdat de grond bij deze groei zo kostbaar is? Nu de hoofdwegen invoegen, inclusief Nyawita Road. Ze steviger neerzetten dan ze in hun bestaande vorm zijn. Zoveel mogelijk de oude tracés volgen. De dode

einden weer laten doorstromen door ze om te buigen en te verlengen. Kiezen voor een van vele mogelijkheden. De route naar de campus toevoegen en inpassen in het geheel. Een centraal kruispunt op Kakamega Road maken, waar ook Migosi kan aansluiten. Veilig en zo energiek dat er een bijzondere bestemming zou kunnen ontstaan. Een entree.

Ik teken. Ik bepaal. Maar voor elk onderdeel zie ik ook de verdere discussie die het voorstel verdient en die kan maken dat het zich gaat nestelen of moet worden aangepast. Vooralsnog ervaar ik een balans die mij vertrouwen geeft. Onnatuurlijke plannen blijven zweten. Ontwerpers zien dat en bewoners voelen dat intuïtief aan.

Verder met de tekening. De handelslocaties toevoegen, laten zien dat overal langs de hoofdwegen handel is toegestaan. Nu geen duiding langs de weg zetten, maar een reeks van lussen maken. Wonen en werken aan elkaar verbinden als een stikwerk. De nieuwe campus wordt hardgeel. Laten zien wat zijn aanwezigheid uiteindelijk kan opleveren. Ik zie hoe goed het geel samengaat met het groen. Geel staat voor bijzondere voorzieningen. Ook een deel van het terrein van de brouwerij krijgt die kleur, als 'voorstel' voor de allereerste middelbare school in noordelijk Kisumu. Een bewuste prikkel, mooi op de kop van Pamba Road en toch aan de andere kant van die oude grens. Meer geel is er voor de plekken die waren opgenomen in het officiële plan van de bewonersorganisatie. Zij zouden ontwikkeld kunnen worden als organisaties besluiten de terreinen op te kopen en zo een voet tussen de ontwikkelingsdeur te zetten. Ten slotte strooi ik sterretjes. Een voorstel om het initiatief van de biotoren, een openbare sanitaire voorziening, door de gehele wijk te herhalen, maar dan zonder die kelder. Hoe klein ook de tekens, zo belangrijk zou deze kleinschalige verbetering zijn voor het wonen van alledag in Obunga.

Ik voeg de laatste tekening toe. Het voorstel van het bewonerscomité, gemaakt in samenwerking met Pamoja. Ook dat moet getekend worden in dezelfde taal en opgenomen in de opgezette vergelijking. De wijk weer knalrood binnen gemaximaliseerde grenzen, maar niet het naastgelegen Nyawita, dat wit blijft. Obunga Central Road en Pamba Road invoegen in hun oorspronkelijke tracé. Aan weerszijden van beide wegen de handelsplekken aangeven, zonder stiksel. Nyawita Road krijgt geen versterking, ook al loopt ze direct langs Kamakowa. Het ontruimde gebied blijft leeg. De locaties langs Pamba Road die waren geselecteerd voor de vestiging van nieuwe voorzieningen markeer ik geel.

Als ik het geheel bekijk, komt het op me over als een bescheiden en defensief voorstel. Leg ik deze kaart naast mijn plan, dan tel ik een reeks van gemiste kansen. Maar ik zie ook de cruciale waarde. Het lijkt erop dat het bewoners-

voorstel en mijn aangepaste versie elkaar niet tegenspreken, maar heel goed fase een en twee van dezelfde ontwikkeling zouden kunnen zijn.

Ik overzie de ontstane reeks van tekeningen, die met elkaar een lang verhaal vormen. Plekken zijn woorden geworden, zinnen soms, en buurten hoofdstukken. Obunga lijkt een boek geworden. Een boek met een open einde Digitaliseren en opsturen. Ik weet niet wat de tekeningen zullen opleveren en die onzekerheid is mij vreemd. Altijd als ik tussen autoriteiten en bewoners ging staan, konden mijn voorstellen de onderhandelingsruimte vormen bij de besprekingen die moesten volgen. Nu rest een lijdzaam afwachten.

15

De krottenwijk: probleem of oplossing?

Regelmatig gaan mijn gedachten terug naar 1980. Ook toen was het afwachten, nadat ik mijn vertaalde voorstel in dikke pakketten naar Kenia had gestuurd. Hoe bruikbaar zou het bewonerscomité het vinden? Hoe open zouden de diverse Keniaanse instanties zich opstellen, aan wie ik volgens mijn speciale Research Permit moest rapporteren?

Obunga reageerde op mijn brieven met zuinige berichten, waaruit een voorzichtige hoop klonk. Van de overheidsinstellingen hoorde ik niets. Wel bereikte mij via via de informatie dat de Wereldbank speciale voorstellen naar buiten had gebracht voor de vernieuwing van de wijken Pandipieri, Nyalenda, Manyatta en Migosi. Ze waren opgesteld door de Deense expats die zich tijdens mijn Obunga-jaar in Kisumu hadden gevestigd. We ontmoetten elkaar als ik de vorderingen van mijn onderzoek kwam voorleggen aan het hoofd van de gemeentelijke dienst City Planning. Het waren alleszins vriendelijke mensen, maar de uitwisselingen over ons vak verliepen stroef.

‘Wij zullen niet te veel tijd in allerlei veldwerk steken’, lieten ze mij weten. ‘Vanwege onze veiligheid, zeer zeker, maar ook omdat het niet nodig is om tot een goed plan te komen.’

De schetsen van de voorstellen van de Wereldbank die ik ontving, lieten zien wat ‘goed’ voor hen betekende. Ze stelden voor de wijken te vernieuwen, uitgaande van een aan te leggen wegenstelsel, gekoppeld aan een strategisch raster van parkeerterreinen. Daartoe zou twintig procent van de bestaande huizen gesloopt moeten worden.

Nieuwsgierig haal ik deze voorstellen uit de diepe lade waarin ik ze ooit opborg. Ik kom daar ook het plan voor Obunga tegen dat ik in 1979 opstelde. Ik leg ze naast het recente Franse plan en mijn nieuwste tekeningen. Er is weinig kijktijd nodig. De gelijkenissen zijn onontkoombaar. De plannen van de Deense en de Franse architecten volgen dezelfde analyse en beogen hetzelfde resultaat. Mijn 2014-voorstel lijkt een broertje van mijn eerste plan.

De vergelijking laat slechts één vraag open: hoe kan het dat blijkbaar na vijfendertig jaar het denken over krottenwijken in dezelfde posities is blijven hangen? Over deze krottenwijken, corrigeer ik mijzelf. Maar ik weet hoe exemplarisch beide opvattingen nog altijd zijn.

Met het prijzengeld dat ik voor mijn onderzoek kreeg, kon ik in 1982 opnieuw afreizen naar Kisumu. Ik wilde erachter komen hoe mijn voorstel daar was geland. Ik koesterde nog de illusie dat delen van het plan misschien zouden kunnen worden uitgevoerd. Het stadsbestuur bleek volledig onttakeld. Kisumu stond onder directe curatele van de president. De meeste leidinggevenden waren ontslagen en gevangen gezet. De hoge officials die ik aansprak, lieten weten de rapporten van mijn onderzoek nooit te hebben gezien. Men was wel bereid mij te steunen door op korte termijn een overleg te organiseren. Dat overleg zou nooit plaatsvinden. De Keniaanse luchtmacht pleegde een staatsgreep. Toen de militaire colonne het dorp Ahero passeerde waar ik logeerde, kon ik mij alleen maar verschuilen. Het was een dinsdag. De duizenden mensen op de markt vluchtten in blinde paniek het missieterrein op. Kinderen werden vertrapt. Kisumu werd een bloederig strijdtoneel met meer dan tweehonderd doden. Terug in Nederland moest ik mij troosten met een lijstje dat mensen mij op de valreep hadden meegegeven. Een overzicht van de concrete resultaten van het 'Second Urban Project' van de Wereldbank. Twee bestaande wegen in Migosi en Manyatta opgeknapt. Een nieuw stuk ringweg aangelegd om Millimani heen. En de mededeling dat de Bank het hierbij zou laten en zich volledig zou terugtrekken.

Het lijkt te kloppen, in elk geval voor wat betreft Kisumu. Het denken over krottenwijken is in vijfendertig jaar niet veranderd. De beleidslijn kan zelfs worden verlengd tot in Kisumu's kindertijd. In de Britse jaren mochten de Luo zich niet in de stad vestigen. Kisumu oefende echter zoveel aantrekkingskracht uit, dat steeds meer mensen toch probeerden om er te gaan wonen. Men ontliep de verordening door neer te strijken pal achter de streep op papier die stadsgrens heette.

Ter gelegenheid van de onafhankelijkheid, uitgeroepen op twaalf december 1963, werd het stedelijk territorium uitgebreid. Het gevolg was dat de migranten zich alsnog stedelingen mochten noemen. Maar dat duurde niet lang. Het algemene optimisme vanwege de nieuwe staat creëerde zoveel extra toestroom dat het stadsbestuur zich volledig overspoeld voelde. In reactie legde men de stadsgrens weer terug op zijn oude plaats en bedeelde men de krottenwijken toe aan het onmachtige bestuur van de rurale gebieden. De maatregel had geen effect. De nieuwe wijken groeiden onversaagd en op geheel eigen wijze door. Na negen jaren erkende het stadsbestuur

de onlogica van de situatie en trok haar territorium opnieuw breed. Maar het beleid werd niet aangepast. Men bleef bij het officiële standpunt dat krottenwijken als zodanig onacceptabel waren en alleen beschouwd mochten worden als een tijdelijke woonvoorziening. Dat betekende echter niet dat er werd ingegrepen. Enerzijds ontbraken daartoe de middelen, anderzijds vreesde men de gevolgen van 'maatregelen'. En dus werd er gedomd. Pas met het plan van de Wereldbank, acht jaar later, konden de autoriteiten concreet laten zien waar ze voor stonden: de stad als het ideaalbeeld van het nieuwe Kenia, een stad zonder krottenwijken. Dat bleef zo, ook nadat de Wereldbank zich had teruggetrokken. Alle keuzes die men in de loop van de volgende jaren maakte, waren gericht op versterking van het stadscentrum. De aanwezige straateconomie werd bewust over het hoofd gezien en de krottenwijken werden volledig aan hun lot overgelaten. In de jaren rond de eeuwwisseling kreeg Kisumu te maken met een economische neergang als gevolg van de internationale conjunctuur en een nationale politiek die de stad niet wenste te steunen. Veel industrieën trokken weg. Het formele arbeidsaanbod nam dramatisch af; de migratie daarentegen ging onverminderd door. Ook in de rurale gebieden was de ontwikkeling tot stilstand gekomen. Er ontstond een verarming die zou leiden tot het ontnuchterende feit, opgetekend door de UNEP, dat Kisumu was uitgroeid tot de armste stad van heel oostelijk Afrika.

De laatste jaren laat de Keniaanse economie op nationaal niveau goede groei-cijfers zien. Er is ruimte ontstaan voor nieuwe initiatieven. En met het Franse ontwikkelingsplan lijkt nu ook Kisumu mee te gaan in deze stroom. Maar het is opnieuw zeer twijfelachtig of de vooruitgang voorbij de voormalige koloniale grens zal reiken. De nieuwe stadsvisie is primair gericht op de promotie van investeringen die het formele centrum een boost moeten geven. Toegegeven, er staan ook ideeën in voor verbetering van de krottenwijken. Maar deze zijn zo simplistisch en incompleet opgezet dat zij nauwelijks als serieuze voorstellen kunnen worden opgevat. De noodzakelijke keuzes die gelijktijdig gemaakt moeten worden ten aanzien van de informele economie, de herhuisvesting van bewoners en de uitbouw van de meest belangrijke woonvoorzieningen zoals sanitair, worden nergens benoemd. De Franse schetsen voor de informele wijken lijken vooral bedoeld als schone schijn, als dekmantel.

Wordt hiermee de oude beleidslijn voor de krottenwijken weer jarenlang doorgetrokken? Qua uitkomst wel. Maar niet ten aanzien van de achterliggende motivatie. Niet langer vormt het ideaal van de zuivere stad de drijvende kracht. In de loop van de jaren heeft ook Kenia steeds duidelijker voor de weg gekozen die veel Afrikaanse landen zijn ingeslagen. Initiatieven worden meer en meer aangestuurd door de behoefte van de bevoorrechte

klasse om haar verworven positie verder uit te bouwen. En net als overal ter wereld, vormt ook in Kenia de ruimtelijke ordening een probaat middel om kansen eenzijdig toe te delen. Maar waar het westen het zich kan permitteren om met extra maatregelen het wonen van de armen enigszins te beschermen, vormt zich in de meeste Afrikaanse steden een strakke scheidslijn tussen de machtigen en de machtelozen.

De Nigeriaans/Amerikaanse schrijver Teju Cole schrijft hierover het volgende:

‘Waarom de New Middle Class zo fanatiek haar verworven imago koestert en niets wil weten van de armen in de krottenwijken, die geheel buiten hun leefwereld liggen: als je loslaat wat achter je ligt, verdwijnen ook de contradicties, de tegenstellingen tussen arm en rijk, het heden versus het verleden.’

Tientallen jaren vormde de westerse ontwikkelingssamenwerking een aanvulling op het beleid van veel Afrikaanse landen. Armoedebestrijding gold lange tijd als een van de belangrijkste selectiecriteria om deze samenwerking vorm te geven. Krottenwijken zijn expliciete verzamelplaatsen van door armoede getekende levens. Wat kan de reden zijn dat verbetering van deze wijken binnen deze samenwerking zo opvallend weinig aan bod kwam? Meerdere oorzaken lijken een rol te spelen. Een belangrijk kader is het gegeven dat de donorlanden veelal het laatste woord hadden bij het bepalen van de ontwikkelingsdoelen. Daarbij speelde westers eigenbelang een duidelijke rol. Men koos voor zaken als gezondheidszorg, voedselvoorziening, milieu en gender, en voelde geen noodzaak om stadsvernieuwing op de agenda te zetten.

Een tweede lijn, sterk verweven met de eerste, is de westerse versie van Teju Cole's niet-weten. De krottenwijken liggen buiten de leefwereld van de westerse beleidsmakers. Hun gebrek aan inzicht in deze wijken wordt mede bepaald door de media. Boven mijn schrijftafel staat een rij boeken. Ze tonen een redelijke doorsnede van wat recentelijk is verschenen op 'Afrikaans gebied'. In de boeken komt het thema stedelijke ontwikkeling, laat staan krottenwijken, niet of nauwelijks aan de orde. Op televisie getuigen regelmatig Bekende Nederlanders van de manier waarop Afrika hen geraakt heeft. Zij hebben het vooral over zichzelf, oorlog, ziekten en de romantiek van oude tradities. Sommige kranten en tijdschriften nemen artikelen op die gewijd zijn aan het Afrikaanse stedelijke leven. Maar zij vormen een minderheid, tegenover de voortdurende stroom berichten die zich richt op aanslagen en corruptie.

Ten slotte zou een belangrijke reden gelegen kunnen zijn in de aard van de urbanisatie zelf. Stadsontwikkeling die zich bewust richt op armoedebestrijding.

strijding is zeer complex, politiek overgevoelig, situatie-eigen, lange termijn-gericht en niet vast te pinnen op een strak einddoel. Allemaal zaken die slecht aansluiten op de gewenste westerse metingen, zoals transparantie, controle en eindigheid. Hoe kun je verantwoording afleggen over een bijdrage aan een integrale ontwikkeling die geen project is maar een proces, over krottenwijken die hoe dan ook door blijven groeien?

Een Nederlandse minister van ontwikkelingssamenwerking had grote moeite met dit laatste punt, maar verklaarde zijn voorkeur voor landbouwkundige projecten door vast te stellen: daar zijn wij goed in. En daar was zijn achterban het helemaal mee eens.

Hoe zat het dan met de grotere particuliere NGO's? Kozen zij ervoor om deze leemte op te vullen? In hoeverre namen zij de verbetering van krottenwijken op in hun programma's? Incidenteel werden kleinschalige projecten opgezet. Bij slechts één van de grote organisaties in Nederland, Cordaid, werd het tot thema verheven. Sterker nog: Kisumu, in de vorm van de wijk Manyatta, stond op haar uitvoeringsprogramma. We hadden een oriënterend gesprek, maar er kwam geen vervolg. Per 1 januari 2017 heeft Cordaid haar gehele stedelijke programma opgeheven, om te kunnen voldoen aan de enorme bezuinigingseisen die door de regering waren opgelegd.

Het vergroten van de kennis omtrent de verstedelijking in niet westerse landen is toebedeeld aan gespecialiseerde instituten zoals Habitat. Deze organisatie werd in 1976 opgericht door de Verenigde Naties en kreeg Nairobi als standplaats. Habitat ontwikkelde zich tot een brede organisatie met veel kennis op het gebied van wereldbreed wonen. Maar het werd niet de promotor van het verbeteren van krottenwijken. Enerzijds verviel het al snel in de klassieke stroperigheid van bureaucratische, internationale belangen. Anderzijds leek men a priori al niet te geloven in de intrinsieke verbeteringskansen van deze wijken. Een opvatting die volgens mij nog steeds bestaat, gezien de definitie die de organisatie in 2015 geeft van een krottenwijk:

‘Een wijk waar het een gezin ontbreekt aan een of meer van het volgende: duurzame en permanente huisvesting, eenvoudige toegang tot betaalbaar water en basissanitair, zekerheid van huur en bescherming tegen uitzetting.’ Ik lees geen definitie van een krottenwijk. Ik lees wat een krottenwijk allemaal niet is en wel zou moeten zijn. Hier spreken de experts zoals omschreven in het Schutz-model. Ik herken de westerse blik die rationeel terugkijkt vanuit een gewenst toekomstbeeld.

De woonkwaliteit in de krottenwijken is slecht. De migranten accepteren dat, want ze weten dat ze alleen onder deze voorwaarde in de stad kunnen wonen, om op zoek te gaan naar enig inkomen.

Gevestigde bewoners willen hun situatie verbeteren. Hun speelruimte wordt bepaald door de zekerheid van een inkomen. Als er nauwelijks een mogelijkheid is om een formele arbeidsplaats te vinden, is de krottenwijk de enige optie om steding te blijven. Waar instanties en overheden de krottenwijk beschouwen als 'probleem', is zij voor de migranten en bewoners vooral 'oplossing'.

Sinds ik lang geleden het boek 'Space, Time and Architecture' van Sigfried Giedion las, ben ik mij steeds meer bewust geworden van het feit dat architectuur en stedenbouw veel minder autonome disciplines zijn dan ze zelf claimen, omdat ze met handen en voeten zijn gebonden aan de plaats waarop en de tijdgeest waarbinnen ze zich manifesteren. Welke ontwikkelingen hebben zich in de jaren na mijn onderzoek uit 1978 in de vakkringen voorgedaan? De opvattingen waarmee ik mij de eerste keer in Obunga vervoegde, golden geenszins als gevestigde meningen binnen het vakgebied. Ik was sterk beïnvloed door de colleges die ik in Londen had gevolgd bij John Turner. Met passie ijverde deze Engelse architect voor een geheel nieuwe kijk op krottenwijken. Ik zoek oude aantekeningen op en lees:

'Bedenk boven alles hoe de bewoners van de krottenwijken moeten overleven; dan weet je wat er nodig is voor hun manier van wonen. Werk komt voor het huis. Nee, sterker nog: zelfs een kans op werk kan de belangrijkste woonbehoefte zijn. Zo ervaren met name de nieuwste migranten dat. Voor hen kan een gedeelde slaapplek genoeg zijn, mits gelegen vlakbij de locaties waar tijdelijk werk wordt aangeboden. Een woning wordt pas een optie als de nieuwkomer de stad kan lezen en zich een stabiel minimaal inkomen verwerft. Om veilig en beter te kunnen wonen in een buitenwijk moet iemand beschikken over een redelijk en vast salaris. Een grote belemmering bij deze afweging vormen dan vaak de dagelijkse reiskosten die betaald moeten worden.'

De opstelling van Turner kreeg in vakkringen veel aandacht, maar weinig navolging. In de jaren zeventig ondergingen de architectuur en de stedenbouw in Westelijk Europa een vermaatschappelijking waarin buurtgebondenheid en betaalbaarheid een grote rol speelden. Dit hield slechts een beperkte tijd stand. Medio jaren tachtig keerden de ontwerpers terug op hun troon; gebouwen werden weer primair beschouwd als ontwerpopgaven. Een ontwikkeling die, gekoppeld aan economische hoogtij, zou culminereren in een bouwgolf, bekroond met een iconische vormgeving. De economische recessie van 2007-2014 maakte daar vervolgens weer abrupt een einde aan. Recentelijk herwint de bouwsector terrein, maar de versobering die haar producten nu kenmerkt komt vooral voort uit financiële overwegingen en geldt niet als een vorm van herbezinning.

In Afrika dienen zich steeds meer eigen architecten aan, omdat inmiddels overal opleidingsinstituten zijn gevestigd. Het is generaliserend, maar de meesten van hen voelen zich niet geroepen om zich bezig te houden met krottenwijken. Net als hun Europese collega's kiezen zij voor het 'echte' bouwen: in de stedelijke centra of langs toeristische kusten. Of komt dat omdat ze nauwelijks een keuze hebben? Pamoja neemt een bijzondere plaats in.

Wat is de betekenis van deze positioneringen, die politici, financiers, instituten en vakmensen innemen? De reikwijdte van hun 'antwoorden' wordt uiteindelijk bepaald door de 'vraag' die er tegenover staat. Daarbij gaat het niet over modes of voorkeuren. Hier geldt de onverbiddelijkheid van de cijfers onder de noemer Wereldwijde Urbanisatie. Dagelijks neemt op wereldschaal de stedelijke bevolking toe met tweehonderdduizend mensen. In Kenia worden jaarlijks één miljoen kinderen geboren. Sinds het jaar 2015 woont meer dan de helft van de mensheid in steden. Het rijtje grootste steden laat zien waar de belangrijkste concentraties te vinden zijn. Gedurende zeer lange tijd domineerden steden in Europa en Amerika deze lijst. Zij 'bewezen' hoe superieur het westerse ontwikkelingsmodel was. Steden golden immers sinds de oude Grieken als het hoogtepunt van beschaving. De huidige lijst bestaat grotendeels uit steden in andere werelddelen, die eigen vormen van stedelijkheid hebben ontwikkeld en voor een belangrijk deel bestaan uit krottenwijken en informele economieën. De oude definities van stedelijkheid zijn alleen nog relevant in het westen.

In Afrika is de urbanisatie later op gang gekomen dan elders in de wereld, maar het tempo waarin dat gebeurt, is het hoogste ooit geregistreerd. In 1960 woonde ruim vijftien procent van de mensen in steden en kon de Afrikaanse samenleving in het algemeen nog worden gekarakteriseerd als ruraal. In 2010 is het aandeel stadsbewoners gestegen tot bijna eenenveertig procent. Voor 2050 kan berekend worden dat ongeveer zestig procent van alle Afrikanen stedeling zal zijn. De betekenis van deze toekomstige verschuiving wordt het meest zichtbaar in het absolute getal dat daarbij hoort: in 2050 zullen de steden van Afrika worden bewoond door één-en-een-kwart miljard mensen. Dat aantal is het dubbele van alle Europeanen op dat moment en evenveel als het volledige inwonertal van alle mensen in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika in 2050, dus inclusief haar vele miljoenensteden. In 2015 was Lagos de grootste stad in Afrika, met een inwonertal van zeventien miljoen mensen, ongeveer evenveel inwoners als heel Nederland. In het jaar 1979 woonden er 1,9 miljoen mensen en had Nederland reeds veertien miljoen inwoners. Lagos is de snelst groeiende stad ter wereld.

De verstedelijking van Afrika zal niet alleen plaats vinden in de grote en grootste steden. De groei van de meeste kleinere steden past volledig in het algemene urbanisatieprofiel. Ik teken de groeigrafiek van Kisumu. Van vijftien- vijftigduizend mensen in 1964 naar zeshonderdvijftigduizend in 2015. Gedurende de jaren blijken er schommelingen ten gevolge van allerlei politieke en economische factoren, maar de lijn blijft steeds stijgen. Ik pas een tweede grafiek in: de groei van de krottenwijken. De stijging hiervan verloopt evident steiler dan die van het totaal. Het totale inwonertal groeide met een factor 11,8; dat van de krottenwijken met een factor 33,3.

Steeds meer zijn in Afrika de krottenwijken een bepalende factor geworden binnen het totale stedelijke beeld. In Azië en Latijns-Amerika maken zij in de meeste gevallen niet meer uit dan vijftientig à dertig procent van de algehele woningvoorraad. In Afrika loopt hun aandeel geregeld op tot wel zestig à zeventig procent.

Als ergens een nieuwe definitie van stedelijkheid moet worden vastgesteld, is het wel in Afrika. Kisumu wordt gekarakteriseerd als een stad met krottenwijken. De werkelijkheid zou echter meer recht worden gedaan met de stelling dat het een stad is waar ook nog enkele villawijken te vinden zijn. Is er een politicus die dat durft te zeggen? Een stedenbouwer die vanuit deze definitie een plan durft te maken?

Een belangrijke speler in het herdefiniëren van stedelijkheid is de Nederlandse architect Rem Koolhaas. In een interview uit 2002, onder de titel 'Lagos Wide & Close', geeft hij aan dat opdrachten vaak niet leiden tot het leerproces dat hij zich als ontwerper zou wensen. Architectuur is in ruime mate een beroep waarin je moet volgen, stelt hij vast. Hij vond zijn gewenste denkruimte na zijn benoeming tot hoogleraar aan Harvard University. Hij zette er een onderzoek op naar de krachtenstelsels die de nieuwe, grote steden aansturen. In Lagos, Nigeria, ervoer hij het volgende:

'Gedurende de eerste bezoeken fotografeerden we als gekken. En toen we thuis kwamen was er niets. We hadden alles gemist. Er was tijd nodig om te ontdekken dat we geen grip konden krijgen op Lagos als we keken vanaf een 'midden'-afstand. Je moet fotograferen wat direct voor je ogen komt, of kijken vanaf afstand. Het is spannend om te leren hoe je iets kunt vangen wat je zo vreemd is. Het laat zien hoe ongelooflijk geïndoctrineerd zelfs de meest nieuwsgierige blik is. En hoe geconditioneerd. We moeten onszelf deconditioneren.'

Zijn constateringën leiden twee conclusies in. Op 'veraf' onderscheidt hij de infrastructuur die hij neerzet als functionele randvoorwaarde voor elke verdere ontwikkeling. Op korte afstand, direct in het zicht, ziet hij de informele stad, de straateconomie, als de ware motor van verdere groei. Een

kracht die volgens hem een bijzondere vorm van observeren vergt. Het gaat niet om de tastbare, ruimtelijke beelden, die het westerse kijken aansturen. Het zijn de automatische afspraken, de ongeschreven regels, een onbegrensde inventiviteit, de vanzelfsprekende loyaliteiten, het oneindige optimisme, de voortdurende bereidheid tot aanpassing, het duurzame doorzettingsvermogen, de overlevingsdrang en zoveel meer waarvoor onze taal geen woorden heeft, die deze kracht bepalen. Het is alles wat 'ontmoeten' inhoudt. Een ruimte die altijd open is. Tijd die alleen in het nu bestaat. Het is een stedenbouw die ten opzichte van de westerse definitie inderdaad gedeconditioneerd kan worden genoemd.

'Obunga, ingima?'

Die vraag bracht mij naar Kisumu.

'Obunga, hoe gaat het met je?'

De reactie was één woord.

'Antie!'

Dit 'hier ben ik' weerspiegelt de open houding waarmee, binnen de Luo-cultuur, een gast tegemoet wordt getreden. Antie nodigt uit tot het openen van de gemeenschappelijke ruimte, waarin de onderlinge verhoudingen worden vastgesteld. Onuitgesproken, maar wel van wezenlijke betekenis, is de wedervraag:

'Wat voor gast wil jij zijn?'

Het is aan de gast om te laten zien hoe groot de ruimte is die hij wil innemen. De gastheer zal stilzwijgend instemmen en uitmaken waar zijn grenzen liggen.

De vraag van de bodaboda-jongen, 'Wat komt u hier doen', was niet meer dan het aftasten van die verhouding. In de besprekingen met de buurtbewoners verdwenen de laatste omwegen, toen zij helder stelden: 'Wij hebben genoeg van al die Europeanen die met hun commentaren onze ruimte innemen en niets achterlaten.'

Ik wilde een goede gast zijn. Ik vertaalde mijn intentie in een bereidheid zo open en betrokken mogelijk te luisteren naar het verhaal van Obunga. In de 'onderhandelingen' bood ik mijn vakinzicht aan, om de vraag te onderzoeken die de bewoners al jaren dwarszit:

'Waarom wordt er niet naar ons geluisterd?'

Met deze opstelling werd ik behalve observator ook deelnemer; naast gast werd ik professional. Ik moest mij voortdurend afvragen in hoeverre dit mijn voorgenomen open houding zou beïnvloeden. Het proces dat volgde, vond zijn eigen weg. De ruimte die ik hierbij van de bewoners kreeg, was groot. Maar steeds meer vormde hun onmacht ook mijn begrenzing. Ik keerde terug naar Nederland met de sombere gedachte dat ik weliswaar had kunnen uit-

leggen waarom er niet naar hen werd geluisterd, maar dat ik niet had kunnen bewerkstelligen dat zij ook daadwerkelijk zouden worden gehoord.

Met behulp van de toegezegde veertig miljoen euro, de Franse steun voor de verdere uitwerking van de gepresenteerde plannen, de volgzame opstelling van betrokken derden en de besluitvaardigheid van de overheid, zal Kisumu waarschijnlijk de ontwikkelingsimpasse doorbreken waarin zij lange tijd heeft verkeerd. Conform de officiële visie zullen er markthallen verschijnen, nieuwe busstations worden aangelegd, nog meer luxe winkelcentra worden gerealiseerd en kantoren toegevoegd aan het stadshart. Rondom Bandani en langs Kakamega Road zullen 'keurige' huizen worden gebouwd, hoewel minder dan gehoopt.

Tegelijkertijd en zonder enige steun of sturing van buiten, zal er een tweede ontwikkelingslijn zichtbaar zijn. Bestaande ontwikkelingen die, los van welke visie ook, hun eigen weg blijven volgen. In Obunga en alle andere krottenwijken zullen gestaag de resterende open ruimten worden gevuld met nieuwe constructies. Losse gebouwen zullen worden vervangen door lange rijen van minimale huizen. Gaandeweg zullen de krottenwijken volledig vollopen. Zij zullen het overgrote deel opvangen van de almaar doorlopende groei van de stadsbevolking.

Naast de uitgewerkte en relatief bescheiden uitbreiding zal het oude stadscentrum vooral te maken krijgen met inbreiding. Daarmee worden niet de individuele gebouwen bedoeld die zullen worden neergezet, maar de continue vergroting van de straathandel in al zijn vormen. Meer kramen, kiosken, uitgespreid plastic, meer bodaboda's, meer energie. De verdere groei van de informele economie is het enige antwoord op het uitblijven van voldoende nieuwe formele arbeidsplaatsen.

Tellen we beide ontwikkelingsstromen bij elkaar op, dan is de kans groot dat in 2030 Kisumu nog steeds het predicaat armste stad van oostelijk Afrika zal voeren. Hoe valt dit te rijmen met voorspellingen dat het gemiddelde nationale inkomen zo ver zal stijgen dat het land niet langer aanspraak kan maken op Nederlandse ontwikkelingssamenwerking?

De vraag is toch al of die ontwikkelingssamenwerking over een aantal jaren nog bestaat. Want uiteindelijk heeft dat ons maar weinig opgeleverd, zei recentelijk de Nederlandse minister-president.

Belangrijke stedelijke ontwikkelingen zijn vaak niet het gevolg van een geleidelijke planning. Het zijn optredende spanningen die tot nieuwe visies leiden. Veel steden laten zich de facto lezen als reeksen van machtsuitoefening, opstanden, migratie, politieke verschuivingen en andere gebeurtenissen. De stad is meer gevolg dan oorzaak. Stedenbouwers bouwen geen steden. Ze

geven een gewenste vorm aan te verwachten, en meer nog aan reeds lopende, energiestromen. De grote momenten in de ontwikkeling van Kisumu zijn de stad van buitenaf opgelegd: stichting, kolonisatie, wereldoorlogen, onafhankelijkheid, politieke boycot. De krottenwijken waren geen ontwerp-technische keuze, maar het gevolg van armoede en politieke verwaarlozing.

Er zal pas naar de bewoners van Obunga worden geluisterd als de bestuurders van Kisumu erkennen dat de krottenwijken en de informele handel gelden als de belangrijkste ontwikkelingen van de stad. Dat zij de energieën vormen die moeten worden behouden en verbeterd. Omdat de stad niet zonder kan. Alleen zo'n aanpak kan leiden tot duurzaamheid.

Als de autoriteiten de echte vragen durven te stellen.

'Obunga ingima? Manyatta ingima? Bodaboda ingima?'

Als de bewoners van alle krottenwijken en alle straatwerkers gedicteerd durven antwoorden:

'Wantie!'

'Hier zijn wij!'

En als de machthebbers het vervolgens aandurven om vanuit deze geboden ruimte een nieuwe visie op te zetten.

Ik wacht op antwoord uit Obunga, een reactie op de serie tekeningen die ik heb gestuurd. Ik probeer het wachten even tijdsloos te laten zijn als het in Kenia is. Tot ik mijzelf toesta te accepteren dat er geen antwoord zal komen. En dat dat mij laat zien welke ruimte ik als gast heb meegekregen. Met dit loslaten blijft over wat ik oorspronkelijk wilde: luisteren naar het verhaal van Obunga. Een verhaal waar mijn onmacht een integraal deel van uitmaakt. Steeds meer besef ik dat ik vooral door hun verhaal te vertellen, de gastvrijheid van de bewoners recht kan doen. Door mijn luisteren door te geven aan nieuwe luisteraars, die daarvoor hun eigen ruimte zullen moeten vrijmaken.

Laat ik daarvoor de woorden zoeken en daarbij accepteren dat ze net als de lijnen op mijn tekeningen hun eigen leven zullen gaan leiden. In hoeverre kan ik de lezer mijn woorden laten proeven, zoals ik keek naar de huizen, ging over de wegen, luisterde naar Magdalena, meereed in de matatu, zat onder de boom van Francis?

Ik lees en leer van de woorden die anderen hebben gebruikt.

Beelden van een stadsleven dat zich voornamelijk afspeelt in een treinstation en een kroeg. Betoverende taal in een boek over zo'n kroeg, genaamd 'Tram 83', geschreven door Fiston Mwanza Mujila over het stadsleven in Kinshasa, Congo. Ik volg de zinnen. Ik mompel hun klanken. Maar ik begrijp ze niet. De situaties die worden geschetst, kan ik niet plaatsen. En juist daarom laten

ze mij in Congo zijn, waar ik nooit ben geweest. Want ze maken dat ik mij overgeef.

Het boek 'The famished road' van Ben Okri uit Nigeria is een wervelende beschrijving van Afrikaans straatleven. Hij verweeft de aardse wereld met die van de geesten tot die ene werkelijkheid die er is. De laatste woorden van het boek luiden: 'I was not afraid of time, a dream can be the highest point of a life.'

Grace Ogot, een Grand Lady uit de Luo-gemeenschap, die later burgemeester van Kisumu zou worden, schreef dé Bildungsroman over de geschiedenis van de Luo-stam, onder de titel 'The promised land'. Ze noemt haar boek 'a true fantasy'. Ik herlees het en pas nu denk ik dat ik het lied 'Kisumu 100' van Suzanna Owiyo écht begrijp. Dat een ware fantasie ook een werkelijkheid is. Dat heden en verleden in dezelfde tijd bestaan. Dat voor de Luo de tijd achter de mens ligt, omdat de toekomst nog geen tijd heeft.

'We need new names,' heet de roman van de Zimbabwaanse schrijfster Noviolet Bulawayo. Haar hoofdpersonen, uit de krottenwijken van Harare, belanden in New York en weten die wereld niet te plaatsen. Tot ze besluiten om voor alle onbekende zaken nieuwe en eigen namen te bedenken.

Als Francis en Florence bij mij in Nederland komen logeren, laat ik ze de CD van Ayub Ogada horen, getiteld 'En mana kuoyo, zand'.

'Luister naar het lied 'koth biro, de regen komt', vraag ik ze. 'Het helpt mij jullie woonplek in Boya beter te begrijpen. Ogada zingt over de mensen die naar hun dala gaan, om zeven uur, met hun vee, met brandhout en water.' Francis zegt:

'Hij zingt in het Dholuo, dus ik versta elk woord. Maar ik begrijp zijn muziek niet. Ik lees dat Ogada al jaren in Londen woont. Wat zou er daar met hem gebeurd zijn?'

Ik schrijf. Opnieuw sta ik aan het begin van Pamba Road. Ik teken de weg uit in woorden. Opnieuw ontmoet ik de bewoners van Obunga om ze te vragen hoe het met ze gaat. Ik geef mijzelf het antwoord: Zij zijn er.

Epiloog

Het schrijven van dit boek en alles wat daarmee samenhangt heeft jaren tijd gekost. Hoe gaat het eind 2017 met Obunga en de mensen die ik daar ontmoette?

Everlyne, de dochter van Florence en Francis, is plotseling overleden ten gevolge van hartfalen.

Queenter, de dochter van Adhiambo, is probleemloos bevallen van een dochter.

Robert, de zoon van John, heeft zijn studie geparkeerd en gekozen voor een carrière als profvoetballer.

Pamoja, het Keniaanse adviesbureau, is niet langer actief in Kisumu.

Nodalis Conseil reageert niet op mijn verzoek om te laten weten hoe het met hun plan is afgelopen.

De Obunga Residents Association laat mij weten dat na de onvolledige afvlakking van twee wegen geen verdere wijkverbeteringen zijn uitgevoerd. 'Nog steeds wil niemand naar ons luisteren, maar wij gaan door en uw tekeningen helpen ons daarbij.'

De nationale politiek heeft heftige wendingen genomen, om uiteindelijk, vooralsnog, weer uit te komen bij de toestand zoals die was. Na ongeldig verklaarde verkiezingen – zie hoe bijzonder Kenia kan zijn, dacht men – werd opnieuw de kandidaat gekozen van de gevestigde orde. De Luo begrepen de condities en besloten überhaupt niet mee te doen.

Dankwoord

Niemand had mij gevraagd te komen; ik ging uit eigenbelang. Dit boek heeft alleen tot stand kunnen komen omdat de mensen in Obunga mij hun gast lieten zijn. Ik ben hen veel verschuldigd. In het bijzonder dank ik het bewonerscomité met Wilfred Owiti, Lawrence Okongo, Joshua Odindo en Daniel Odonko; de mensen die ik mocht interviewen: Magdalena, Julit Akiny, Martin Otieno en Elli Awino, en alle anderen die mij hun Obunga lieten zien.

Ik durfde alles te laten komen zoals het zich aandiende. Het vertrouwen om dat te kunnen doen, kwam van Francis en Florence Ochome Onjalla, bij wie ik al die tijd mocht logeren en die mij niets dan vriendschap schonken. Erokamano ahinya matek, ook aan hun dochters Beatrice en Everlyne.

Opnieuw was John Kwaka bereid met mij mee op zoektocht te gaan. Waar ik stuitte op grenzen liet hij mij vertrouwen op de ruimte die er was en daarmee bewerkstelligde hij dat ik doorzette. Erokamano matek kende.

Adhiambo Omondi en haar kinderen Tim, Lazarus en Queenter toonden mij hun Kenia, dat zeker niet mocht ontbreken.

Speciale dank is er voor de medewerkers van Pamoja. Hun collegialiteit en behulpzaamheid was groot.

Velen brachten hun eigen en unieke bijdrage in, die voor mij van grote waarde bleek. Eva Otieno, Sam Owoke, Hans Burgman, de visvrouwen, mister Orery, mister Ragot, de subchief van Obunga, Kennedy Ouko, taxichauffeur Martin, de handelaren langs Kenyatta Highway.

En dan, terug in Nederland.

Zij liet mij gaan, moedigde me aan, werd nog meer mijn maatje toen ze scherp en loyaal hielp om de juiste woorden te vinden en ze in laatste instantie te bewaken. Janet Meester leerde mij beter schrijven.

De stap naar 'buiten' bleef groot.

Ik vond mensen bereid te lezen, met mij te praten, mij te adviseren. Bedankt Wiek, Eva, Tom, Janny, Ronald, Maarten.

Mijn cruciale sprong voorwaarts kwam toen ik contact kon leggen met het Afrika Studie Centrum van de Universiteit Leiden. Zij maakten de uitgave mogelijk. Ik ben Harry Wels en Ton Dietz bijzonder erkentelijk,

voor hun bereidwilligheid, hun inzet, maar zeker ook voor die speciale 'Afrika-herkenning', mijn uiteindelijke drijfveer achter dit schrijven.

Bronnen

Bronnen van belangrijke informatie en inspiratie

- Kisumu town, history of the built form, planning and environment 1890-1990. G . Anyumba, dissertatie TU Delft, Delft Un. Press, 1995
- The way the catholic church started in western Kenya, H. Burgman, Mission Book Service, 1990
- An enumeration and mapping of informal settlements in Kisumu Kenya, I. Karanja, IIED, 2010
- Lagos Wide & Close, R. Koolhaas / OMA, DVD Submarine, 2005
- Kisumu Integrated Strategic Urban Plan 2013-2030, Nodalys Conseil, Paris, 2014
- Kenya, S. Owiyo, CD Rough Guides, 2004
- The well-informed citizen, A. Schutz, Collected paper vol. 11, Martinus Nijhoff, 1964
- An elementary Luo grammar, R. Stafford, Oxford Un. Press, 1967
- Freedom to build, J. Turner, The Macmillan Co., 1972
- Cities without slums, UN-Habitat, 2005
- Kisumu City Development Strategies (2004-2009), UN-Habitat, 2010

Bronnen van informatie en inspiratie

- De uitgerekte tijd van Henri Bergson, C. Peeters, Vrij Nederland, 14 juli 2014
- We hebben nieuwe namen nodig, N. Bulawayo, Prometheus, 2013
- Every day is for the thief, T. Cole, Random House, 2014
- Darwins hofvijver, T. Goldschmidt, Prometheus, 1995
- Breng me naar de Florida!, R. v Lanschot, Prometheus, 2013
- Ongebroken, W. Maathai, De Geus, 2006
- Tram 83, F. Mwanza Mujila, De Bezige Bij, 2015
- Community participation in determining standards in spatial planning, R. Njeri Muchai, ITC TU-Twente, 2009
- En mana kuoyo, A. Ogada, CD Realworld, 1993
- The promised land, G. Ogot, East African Publishing House, 1966
- The famished road, B. Okri, Jonathan Cape London, 1991
- My roots, S. Owiyo, CD Kirkelig Kulturverksted, 2010
- Darwin's nightmare, H. Sauper, DVD Imagine, 2005
- Valuable relations? Social capital in the urban informal fisheries sector, Kenya, T. Steen-Johnson, University Oslo, 2001

Bronnen van informatie en inspiratie

- Adichie, C.N. (2014). *Amerikanah*. Amsterdam: De Bezige Bij. [translated by Hien Montijn. Original title: *Americanah*.]
- African traditional architecture, K. Andersen, Oxford Un. Press, 1978
- Nood breekt wet, D. v Bodegom, Prometheus, 2012
- Kosmopoliet & krottenwijk, R. Bodelier, dissertatie KUB, Wereldpodium, 2012
- The growth of African civilisation, east and central Africa to the late 19th century, B. Davidson, Longmans, 1967
- Modern architecture in Africa, A. Folkers, dissertatie TUD, SUN 2010
- Space, time and architecture, S. Giedion, Harvard Un. Press, 1973
- Op de vleugels van de draak, L. Joris, Atlas Contact, 2013
- Een kraal in Nairobi, K. Lindijer, Prometheus, 1995
- Dag Africa, M. Luyten, De Bezige Bij, 2013
- Traditional ideology and ethics among the southern Luo, A. Ocholla Ayayo, Scandinavian Institute of African Studies Uppsala, 1976
- The river and the source, M. Ogala, Focus Publishers ltd, 1994
- Housing by people, J. Turner, Marion Boyars Publishers ltd, 1976
- VetArm, S. v d Vijver, Nijgh & van Ditmar, 2015
- Op een dag zal ik schrijven over Afrika, B. Wainaina, De Geus, 2013
- Stikvallei, F. Westerman, De Bezige bij, 2013
- Gin-tonic & cholera, F. v Zeijl, Artemis & co, 2010

Occasional Publication 31

In 2050 zullen er in de Afrikaanse steden naar schatting 1,3 miljard mensen wonen, tweemaal zoveel als in heel Europa. Deze steden ontwikkelen zich vanuit een geheel eigen dynamiek. De stad Kisumu in Kenia telt in 2018 700.000 inwoners, waarvan er 550.000 in krottenwijken wonen. De informele straateconomie beheerst de openbare ruimte en levert de meeste werkgelegenheid. Bijna de helft van de mensen leeft onder de absolute armoedegrens.

In zijn onderzoek richt Rob van Gemert zich op Obunga, een wijk van Kisumu. Hij schetst een beeld van het wonen en werken in deze krottenwijk. Samen met de bewoners zoekt hij naar mogelijkheden om de wijk te verbeteren. Terwijl hij door de wijk loopt, rondkijkt, luistert en vergadert, vormt zich een integraal plan. De eigenheid van de wijk vormt hierbij het uitgangspunt; niet als probleem, maar juist als oplossing.

Dan presenteert het stadsbestuur een stedenbouwkundig plan, ontworpen door Franse adviseurs. Ze hebben een nieuw imago voor het centrum bedacht, negeren de straateconomie volledig en willen alle krottenwijken ombouwen tot woongebieden voor de middenklasse. "Niemand luistert naar ons", zeggen de mensen in Obunga.